

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा कविता विधालाई साहित्यिक सिर्जनाको केन्द्रविन्दु बनाएर कविता लेखन गर्ने कवि अनिरुद्र तिमिसनाको साहित्यिक क्षेत्रमा हालसम्म पुस्तकाकार रूपमा एकमात्र कवितासङ्ग्रह **मेरो ढाकर** (२०५७) प्रकाशित छ । सङ्ख्यात्मक रूपमा कम साहित्यिक सिर्जना लेखन गरे तापनि गुणात्मक बौद्धिक तथा प्राज्ञिक दृष्टिकोणबाट ती रचनाको अध्ययन र कवि तिमिसनाको वास्तविकता प्रस्तुत गर्दै यस्ता व्यक्तिको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्दै शोधपत्र तयार गर्नुपर्ने ज्ञानात्मक पक्ष हो । त्यसैले प्रस्तुत शोधपत्रमा अनिरुद्र तिमिसनाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ । साथै जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व अन्तर्गत प्रस्तुत शोधपत्रमा तिमिसनाको जीवनीका आरोह-अवरोहलाई जीवनी शीर्षकको परिच्छेदमा व्याख्या गरिएको छ । उनको व्यक्तित्वका विविध आयामहरूलाई यस शोधपत्रको व्यक्तित्व शीर्षकमा व्याख्या गरिएको छ । उनको कृतित्वको अध्ययन अन्तर्गत प्रस्तुत शोधपत्रमा कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको परिच्छेदमा व्याख्या गरिएको छ । कवि तिमिसनाको साहित्यिक कृति **मेरो ढाकर** (२०५७) कवितासङ्ग्रहको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने सिलसिलामा प्रस्तुत शोधपत्रमा कविताको सैद्धान्तिक आधारलाई मुख्य आधार मानेर विश्लेषण गरिएको छ भने अन्तिम परिच्छेदमा जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

उपर्युक्त मुख्य विषयमा केन्द्रित भएर निम्न लिखित विषयलाई आधार मान्दै प्रस्तुत शोधपत्रमा समस्या पहिल्याउने प्रयास गरिएको छ :

- (क) अनिरुद्र तिमिसनाको समग्र जीवनी अर्थात जीवनका प्रमुख घटना के कसरी अगाडि बढेका छन् ?
- (ख) अनिरुद्र तिमिसनाको व्यक्तित्वका के कस्ता पक्षहरू छन्?
- (ग) अनिरुद्र तिमिसनाको साहित्यिक कृतिको समग्र अध्ययन विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ शोधपत्रको उद्देश्य

अनिरुद्र तिमिसनाले साहित्यिक क्षेत्रमा मूलतः कविता विधामा कलम चलाएको पाइन्छ । कविता विधा अन्तर्गत आलोचनात्मक यथार्थवादी धाराभिन्न रहेर कविता लेख्ने कवि तिमिसना समसामयिक र प्रगतिवादी प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गरेर कविता लेखन गर्ने कवि हुन् ।

यसै सन्दर्भमा रहेर प्रस्तुत शोधपत्रमा उपरोक्त शोध समस्यामा देखिएका समस्याहरूको समाधान गर्ने उद्देश्य अनुरूप उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्नुपर्ने उद्देश्यहरू यस प्रकार छन् :

(क) अनिरुद्र तिमिसनाको समग्र जीवनीको प्रस्तुति तथा जीवनका प्रमुख घटनाहरूको विवरण दिनु

(ख) अनिरुद्र तिमिसनाको व्यक्तित्वको अध्ययन गर्नु ,

(ग) अनिरुद्र तिमिसनाको साहित्यिक कृतिको अध्ययन विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु ।

माथिका तिनवटा बुँदाहरूका आधारमा प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ ।

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा

अनुसन्धानको क्षेत्रमा जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने पृष्ठभूमिमा सम्बन्धित विषयमा केही न केही अध्ययन र विश्लेषण भएको हुन्छ तर कतिपय विषयमा अध्ययन सामान्य भएको हुन्छ भने कतिपय विषयमा विस्तृत र गहन अध्ययन भएको हुन्छ । अनिरुद्र तिमिसनाका बारेमा पत्रपत्रिकाका अतिरिक्त नेपाली समालोचनाको क्षेत्रमा सामान्य टीका टिप्पणी र चर्चा मात्र गरिएको पाइन्छ । उनलाई चिनाउने खालका केही लेख र टिप्पणीहरूमा उनको साहित्यिक मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा नेपाली समालोचना जगत्ले पनि चेष्टा गरिरहेको नै देखिन्छ । जसका विवरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

गोपालप्रसाद सङ्ग्रौला (२०५७) ले **मेरो ढाकर** कवितासङ्ग्रहको भूमिकामा **मेरो ढाकर पढेपछि** शीर्षकको लेखमा 'कवि तिमिसनाले आफ्ना प्रायशः कविताहरू प्रजातन्त्रको पुनर्बहालीपछि रचना गरेको जस्तो आभास पाइन्छ । कवितालाई सम्यक् परिशीलन गर्दा प्रकृतिको चित्रण, देश-प्रेमको गरिमा गान तथा शोषण, उत्पीडनको विरोध प्रखर एवम् तीव्र रूपमा सम्प्रेषण गरेको पाइन्छ' भनेका छन् ।

मोदनाथ प्रश्रित (२०५७) ले **मेरो ढाकर** कवितासङ्ग्रहको 'कविताहरूले गाउँ सम्झाए' शीर्षकको भूमिका लेखमा 'अनिरुद्रजीका कविता पढ्दा मलाई लाग्यो उनी विषय खोजेर कविता रचैनन् , उनको वरिपरि रहेका मार्मिक विषयहरू स्वभावतः उनलाई खोज्दै आउँछन् । उत्पीडित जाति, किसान, गाइने, आमा-छोरी, आफ्नो जिल्ला, गाउँ ठाउँ, ढुकुर , साथी, गुरुजस्ता विषय अनि समय, दसैं , बन्दुक, विकास, ढाकर, शिक्षा, देश आदि जस्ता कुरा ज्यूँदा र मर्मस्पर्शी विषय बनेर उनका चिन्तन र अनुभूतिमा आफै आइरहन्छन्' भनेका छन् ।

उमानाथ काफ्ले (२०६१) ले **सङ्गम सुधा** साहित्यिक पत्रिकाको **ओभेलमा परेका सहज कवि** शीर्षकको समालोचकीय लेखमा 'कवि अनिरुद्र तिमिसना प्रशस्त सहज कवित्व भएर पनि ओभेलमा परेका नेपाली कविता फाँटका स्वच्छन्दतावादी- प्रगतिवादी धाराका सहज स्रष्टा हुन् । आर्थिक अभावमा

उनका थुप्रै कृतिहरू पाण्डुलिपिका रूपमा रहन बाध्य भए । उनले हालसम्म मेरो ढाकर नामक कविता कृति नेपाली काव्य बाटिकामा पस्किने मौका पाए । उपर्युक्त एउटै कृति उनको कवित्वको कसीमा उत्कृष्टता साबित गराउन सक्षम छन् भनेका छन् ।

धर्मराज गौतम (२०६३) ले नेपाली साहित्यमा तेरथुम जिल्लाको योगदान शीर्षकको स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रमा 'तेरथुमे साहित्यकारहरूले विभिन्न वाद र धारामा कविता सिर्जना गरे तापनि मूलतः स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराकै बाहुल्य तेरथुमे कविहरूमा भेटिन्छ, भने परम्परावादी शास्त्रीय छन्दलाई लिएर पनि कविताहरू रचना भएका छन् । यसरी शास्त्रीय परम्परामा रहेर कविता रचना गर्नेमा अनिरुद्र तिमिसना ... प्रमुख रूपमा रहेका छन्' भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

हेमनाथ पौडेल (२०६५) ले मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहमा अभिव्यञ्जित यथार्थ शीर्षकको समालोचकीय लेखमा 'अनिरुद्र तिमिसना तेरथुमको आठराई इवा गाउँमा जन्मे, हुर्केर त्यहाँका डाँडा पाखाहरूमा विचरण गर्दै आफ्नो सम्पूर्ण जीवन शिक्षण एवम् कृषिपेसामा समर्पित रहिरहेका कवि हुन् । सहरिया स्वार्थ, कृत्रिमता र विकृतिबाट टाढै रहेर ग्रामीण प्राकृतिक सुरम्यता र सहजतालाई आत्मसात् गर्दै आफ्ना भाव संवेदनालाई कविता मार्फत अभिव्यक्ति दिन सक्षम तिमिसना छन्दोबद्ध कविता धाराका कवि हुन्' भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

अनिरुद्र तिमिसना मूलतः शिक्षण पेसामा आबद्ध भएर पनि कविता जस्तो कलात्मक, सौन्दर्यात्मक र भावनात्मक साहित्यिक विधालाई अँगालेर साहित्य साधना गर्ने व्यक्तित्व हुन् । छन्दोबद्ध लेखन, प्रगीतात्मक आयाम, समसामयिक प्रगतिवादी धारा र प्रवृत्ति अन्तर्गत रहेर कविता सिर्जना गर्ने कवि हुन् । साहित्य लेखन र शिक्षण पेसा दुवै क्षेत्रबाट चर्चित व्यक्तित्व अनिरुद्र तिमिसनाका बारेमा हालसम्म कुनै प्रकारले पूर्णरूपलाई समेट्ने गरी अध्ययन अनुसन्धान नभएको पूर्वकार्यको समीक्षाले स्पष्ट पारेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा अनिरुद्र तिमिसनाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विस्तृत अध्ययन र विश्लेषण गरिने हुनाले र उनले साहित्यका विविध विधामा गरेको योगदान र त्यसमध्ये विशेषतः नेपाली कविता विधामा उनले गरेको साहित्यिक योगदानलाई चिनाउने प्रयास गरिने हुँदा प्रस्तुत शोधपत्र अनिरुद्र तिमिसनाका बारेमा जानकारी राख्न चाहने आगामी अध्येता जो सुकैलाई पनि वस्तुगत र सत्यतथ्य जानकारी उपलब्ध गराउन सक्षम हुनेछ ।

यही परिप्रेक्ष्यमा उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका तथ्यहरू प्रकाशमा ल्याउनु र उनका बारेमा अज्ञात रहेका विविध तथ्यहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी सत्य तथ्य जानकारी प्रकाश पार्नु पर्ने भएकाले भविष्यमा उनका बारेमा अनुसन्धान गर्ने जो सुकैलाई पनि प्रस्तुत शोधपत्रको औचित्य महत्त्वपूर्ण र उपयोगी रहेको छ ।

१.६ अध्ययनको क्षेत्र र सीमाङ्कन

अनिरुद्र तिमिसनाको पारिवारिक, धार्मिक, सामाजिक, शैक्षिक आदि पृष्ठभूमिमा विकसित भएको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन नै प्रस्तुत शोधपत्रको क्षेत्र रहेको छ । तिमिसनाको साहित्यिक साधनाका क्रममा वि.सं २०६८ सम्ममा प्रकाशित अप्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूलाई यस शोधपत्रमा सूचीबद्ध गरी प्रकाशित कृतिको मात्र अध्ययन विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । तिमिसनाको जीवनीका मुख्य घटनाहरू, शैक्षिक जीवन तथा शिक्षण पेसाका संस्मरणहरू र उनको व्यक्तिगत जीवनका घटनाहरू प्रस्तुत शोधपत्रको जीवनी शीर्षकको परिच्छेदमा प्रष्ट पारिएको छ । उनको साहित्यिक कृतित्वको चर्चा प्रस्तुत शोधपत्रको कृतित्व शीर्षकको परिच्छेदमा प्रष्ट पारिएको छ । उनका प्राप्त हुन सकेसम्म फुटकर रचना विभिन्न सार्वजनिक कार्यक्रममा वाचन भएका तर अप्रकाशित रचनाहरूको विवरण र प्रकाशित पुस्तकाकार कृति **मेरो ढाकर** (२०५७) कवितासङ्ग्रह भित्रका मुख्य मुख्य कविताहरूको सैद्धान्तिक र विधातात्त्विक आधारमा अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । उपर्युक्त विषयवस्तुको अध्ययनमा प्रस्तुत शोधपत्र सीमित रहेको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा सामग्रीहरूको सङ्कलन पुस्तकालयीय विधि र अन्तर्वार्ता विधि दुई विधिको आधारमा गरिएको छ । साथै यस शोधपत्रको निमित्त सामग्री सङ्कलन विधि अन्तर्गत प्राथमिक र द्वितीयक दुवै प्रकारका सामग्री सङ्कलनका स्रोतहरूको उपयोग गरिएको छ ।

१.७.१ प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत प्रस्तुत शोधकार्यमा सामग्री सङ्कलन गर्दा शोधनायक सँगै प्रत्यक्ष भेटघाट र सम्पर्कबाट लिखित एवम् मौखिक रूपमा आवश्यक जानकारी लिइएको छ भने उनका पारिवारिक सदस्यसँग र उनका निकटका व्यक्तिहरूसँग समेत आवश्यक जानकारी लिइएको छ । यसै गरी प्राथमिक स्रोतका सामग्री सङ्कलन अन्तर्गत कवि तिमिसनाको कृति तथा कृतिका बारेमा लेखिएका भूमिका र मन्तव्यलाई पनि प्रस्तुत शोधपत्रमा प्राथमिक स्रोतका सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

१.७.२ द्वितीयक स्रोत

प्रस्तुत शोधपत्रमा द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरू अन्तर्गत विभिन्न पुस्तकहरूमा प्राप्त समालोचकीय लेख, पुस्तकालयीय अध्ययन, साहित्यिक लेख र समीक्षा तथा सञ्चार माध्यम र टेलिफोनको प्रयोगबाट समेत द्वितीयक स्रोतका सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.८ शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययन विधि अन्तर्गत वर्णनात्मक एवम् विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस शोधकार्यको अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएका साहित्यिक र अन्य सामग्रीहरूको

सङ्कलन विश्लेषण, वर्गीकरण, तथा मूल्याङ्कन गरी प्रस्तुत गरिने विधि आगमनात्मक शोधविधिको प्रयोग प्रस्तुत शोधपत्रमा गरिएको छ । अनिरुद्र तिमिसनाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्नुपर्ने भएकाले जीवनीपरक र प्रभावपरक समालोचनाका सैद्धान्तिक आधारमा विवेचना गर्ने प्रयास गरिएको छ । कृतित्व अन्तर्गत प्रतिनिधि कविताहरूको विश्लेषण गर्ने क्रममा कविताका विधागत सैद्धान्तिक आधारलाई अँगालिएको छ । यसरी प्रभावपरक, निर्णयात्मक समालोचनाका साथै जीवनीपरक समालोचना पद्धतिको अनुशरण प्रस्तुत शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई सुव्यवस्थित र सुसङ्गठित ढङ्गमा प्रस्तुत गर्नका लागि विभिन्न अध्यायहरूमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार तिनलाई पनि विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ । यस शोधपत्रको परिच्छेदगत विभाजन निम्नलिखित शीर्षकमा गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : अनिरुद्र तिमिसनाको जीवनीको अध्ययन

तेस्रो परिच्छेद : अनिरुद्र तिमिसनाको व्यक्तित्वको अध्ययन,

चौथो परिच्छेद : अनिरुद्र तिमिसनाको कृतित्वको अध्ययन

पाँचौँ परिच्छेद : मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

छैटौँ परिच्छेद : उपसंहार

उपर्युक्त छ, परिच्छेदका अलावा शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भ ग्रन्थको सूची राखिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

अनिरुद्र तिमिसनाको जीवनीको अध्ययन

२.१ पृष्ठभूमि

‘जीवन भनेको एउटा व्यक्ति विशेषको जीवन वृत्तान्त हो । अर्को शब्दमा जीवनभर गरेका काम कुराको क्रमबद्ध लेखन, सम्पूर्ण वा आंशिक पक्षको विवरण हुन्छ’ (थापा, २०५०:) । ‘व्यक्ति विशेषको सम्पूर्ण वा आंशिक जीवनमा तथ्यपूर्ण घटना, मानसिक प्रभाव, अनुभव तथा क्रियाकलापको क्रमबद्ध, विवरण सविस्तार प्रस्तुत गरिएको गद्य रचनालाई जीवनी भनिन्छ’ (शर्मा र अन्य, २०४९ :) । जीवनी बारेमा विभिन्न विद्वान्का आ-आफ्ना परिभाषाहरू रहेका छन् । जीवनीलाई हेर्ने दृष्टिकोण पनि आ-आफ्नै रहेको हुन्छ । ‘मानव प्राणीको जन्मदेखि मृत्युसम्मको समयावधि र त्यस अवधिभित्र घटेका चक्रलाई सामान्यतः जीवनी वा जिन्दगानी भनिन्छ । त्यही जीवनका घटनाक्रमको समष्टिलाई नै जीवनी भन्ने गरिन्छ’ (प्रधान, २०४४ : २८) । त्यसैले कुनै पनि व्यक्तिका जीवनसँग सम्बन्धित घटनाहरूको तथ्यपूर्ण प्रस्तुतीकरण नै जीवनी हो । जन्मदेखि मृत्युसम्म उसले गरेका कार्य, सेवा, उसको शिक्षा-दीक्षा, संस्कारहरू, कर्महरू आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक गतिविधि साहित्यिक क्रियाकलाप र उसका मान्यता तथा धारणा जस्ता जीवनसँग सम्बन्धित विविध पक्षहरूको अध्ययन जीवनी अन्तर्गत गरिन्छ । जीवनी अन्तर्गत व्यक्ति विशेषको हिँडाइ, डुलाइ, लवाइ, खवाइ आदि पनि आउँछन् । समग्रमा भन्नुपर्दा जन्मदेखि मृत्युसम्मका सम्पूर्ण पक्षको सिलसिलाबद्ध प्रस्तुतिकरण नै जीवनी हो ।

२.२ जन्म र जन्मस्थान

‘अनिरुद्र तिमिसनाको जन्म वि.सं २०१२ कार्तिक १३ गते बिहान पूर्वी नेपालको वर्तमानको कोसी अञ्चल तेह्रथुम जिल्लाको छातेढुङ्गा गा.वि.स. वडा नं ९ मा भएको हो । आमा कृष्णमाया तिमिसना घर इवाबाट माइत छातेढुङ्गा गा.वि.स. वडा नं ९ टुँडिखेल दसैँमा टीका लगाउन जाँदा दसैँको अन्तिम दिन वा कोजाग्रत पूर्णिमाका दिन बिहान उनको जन्म भएको हो (आमा कृष्णमाया तिमिसनाबाट प्राप्त जानकारी) । उनको न्वारानको नाम चूडामणि तिमिसना हो भने चिनाको नाम पनि चूडामणि तिमिसना नै हो (पूर्ववत्) । हजुरबुबा स्व. गणपति तिमिसना तथा हजुरआमा स्व. पद्मादेवीका नाति र स्व. रामप्रसाद तिमिसना तथा कृष्णमाया तिमिसनाका ५ भाइ छोरामध्ये अनिरुद्र तिमिसना जेठा छोरा हुन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३ पारिवारिक पृष्ठभूमि

पूर्वाह्रूको पशुपालन र खेती किसानी पेसा सम्हाल्दै आएका अनिरुद्र तिमिसनाका पिता पूर्वाह्रू पहिलेदेखि नै कृषि पेसा, पुरेत्याइँ, पशुपालन गर्ने र हिउँदमा भारतका विभिन्न प्रान्तमा गएर केही खर्च कमाएर परिवार गुजारा गर्ने गर्दथे (पूर्ववत्) । आर्थिक अवस्था अति कमजोर भएकोले बुबा स्व. रामप्रसाद तिमिसनाले अति दुःख भेल्नु परेको र आमा कृष्णमाया तिमिसनाले पनि अत्यन्तै दुःख भेल्नु परेकाले अनिरुद्र पनि त्यो दरिद्रताबाट टाढा रहन नसकेको बताउँछन् (पूर्ववत्) । ठूलो परिवार घरमा धेरै जहान भएका तर खेतीपाती थोरै हुँदा पारिवारिक आर्थिक अवस्था दयनीय थियो । घरमा समय समयमा परिवारका सदस्यहरू विरामी भइरहने, आफ्ना पिता धर्मकर्ममा र धामी भाँक्रीमा विश्वास राख्ने र भारफुक गर्न लगाउने र दसैं, तिहार, चैते दसैं, सोह्रश्राद्ध जस्ता चाडपर्व रमाइलोसँग मनाउने चलन उनको परिवारमा रहेको थियो (पूर्ववत्) ।

अनिरुद्र तिमिसनाका ४ जना भाइहरू रहेका छन्, जसमध्ये माहिला खगेन्द्र तिमिसना ताप्लेजुङ फुङ्गलिङ्गमा बसोवास गर्छन् । साहिँला मोहन तिमिसना फिदिम, पाँचथरमा बसोवास गर्दछन् भने काहिँला पुन्यप्रसाद तिमिसना पनि फिदिममा नै बसोवास गर्दछन् (पूर्ववत्) । उनका कान्छा भाइ पदम तिमिसनाले वि.सं २०५८ माघ १४ गते तेह्रथुम जिल्लाको ह्वाकु गा.वि.स. वडा नं ८ बगाले गाउँमा तत्कालीन राज्य व्यवस्थाको सङ्कटकालमा शाही नेपाली सेनासँगको भिडन्तमा शहादत प्राप्त गरेका छन् । उनी तत्कालीन भूमिगत नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी माओवादीसँग आस्थावान् राजनीति गर्ने भएकाले तत्कालीन सरकारबाट जघन्य र नियोजित षडयन्त्रद्वारा हत्या भएको थियो (पूर्ववत्) । हाल उनको परिवारमा उनी सहित ४ जना दाजुभाइ मात्र जीवित रहेका छन् भने कान्छा भाइ (पदम) सहिद भएका छन् ।

आमा कृष्णमाया तिमिसना वैष्णवी धर्ममा विश्वास राख्ने भएकाले बिहान सदा नित्य पूजा आजा गर्ने र आफैँ पकाएर खाने भएकाले अनिरुद्र तिमिसना सहित उनका परिवार र आमा बेग्लाबेग्लै खाना पकाएर खाने भए तापनि अनिरुद्र र उनका परिवार आमाको हेरचाहमा खुबै ध्यान दिन्छन् (आमा कृष्णमाया तिमिसनाबाट प्राप्त जानकारी) । यसरी आफ्ना पूर्वजहरूको धर्मकर्मप्रतिको विश्वास र संस्कृतिप्रतिको रुचि पनि उनमा रहेको पाइन्छ ।

अनिरुद्र तिमिसनाका बुबाआमाले विद्यालयीय अध्ययनको अवसर नपाए पनि समय अनुरूप जसरी भए पनि आफ्ना छोरालाई विद्यालय पढ्न पढाएका थिए । धर्मकर्मप्रति उनका पिताको अटल आस्था भए तापनि तत्कालीन समाजको अग्रसरता र परिवर्तन तथा शिक्षाको महत्त्व उनका पिताले बुझेका थिए (पूर्ववत्) । यसरी उनको पारिवारिक पृष्ठभूमि तत्कालीन समयमा निम्न र गरिब रहेको देखिन्छ ।

२.४ बाल्यावस्था

बाल्यकाल मानव जीवनको प्राथमिक चरण हो । बाल्यकालमा बालकको पृष्ठभूमि निर्माणमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सामाजिक, पारिवारिक र बालक हुर्केको वरिपरिको वातावरणले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यही आधारमा भविष्यमा त्यो व्यक्तिको जीवन कतातिर मोडिने हो भन्ने कुरा प्रत्यक्ष सङ्केत मिलिसकेको हुन्छ । तिमिसनाको बाल्यकाल कहिले इवा त कहिले मावलीगाउँ छातेढुङ्गाको टुँडिखेलमा बित्यो (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) । तिमिसना कहिले इवाका हरियाली जङ्गलमा बाखावस्तु चराउने, गोरु जोत्नमा र डल्ला फोर्ने मुढो चढनमा रुचि राख्ने, साथीहरूसँग मिलेर डण्डिवियो भुम्माको गोल बनाएर खेल्ने जस्ता क्रियाकलापमा सरिक हुन्थे (पूर्ववत्) । उनी कहिले बुबासँग संक्रान्ति बजार घुम्न जान्थे भने कहिले साथीसँग जम्मा भएर मदनमेला हेर्न गएको स्मृति सुनाउँछन् (पूर्ववत्) । बाल्यकालमा आइपरेका आरोह-अवरोह उनले इवाको मनोहर प्रकृतिको मधुर मुस्कानमा कञ्चनजङ्घा हिमश्रृङ्खलाको विहानी घामको भुल्को र बेलुकी अस्ताउँदो किरण, आधा पहाड र आकाश ढाक्ने बादल, बेलाबेलामा डम्म लाग्ने कुहिरो र केही छिनमा कुहिरो फुङ्ग उडेर देखिने सुन्दर पहाडको दृष्यावलोकन गर्दै हाँसीहाँसी पचाएका थिए ।

२.५ उपनयन

अनिरुद्र तिमिसनाको उपनयन वा व्रतबन्ध चौध वर्षको उमेरमा वि.सं २०२५ साल चैत्र १७ गते रामनवमीका दिन पुख्र्यौली घर इवाको केलिङ्गमा नै भएको थियो (पूर्ववत्) ।

२.६ शिक्षादीक्षा

२.६.१ अक्षर आरम्भ

अनिरुद्र तिमिसनाको अक्षरारम्भ आफ्ना बुबाबाट सिलोटमा लेखन गर्न सुरुवात भएको हो । बुबा राम प्रसाद तिमिसनाले बाल्यकालमा ३, ४ दिन क, ख, ... लेख्न सिकाएपछि उनले अक्षरारम्भ गर्न पढ्न सिकाउने गुरु धनश्री इङ्गनामबाट अक्षरारम्भ गरेका हुन् (पूर्ववत्) । धनश्री इङ्गनाम कुँजा भएकाले उनलाई खानपानका निमित्त चामल पुऱ्याएर र दाउरा खोजीदिएर पढ्नु पर्दथ्यो (पूर्ववत्) । आर्थिक अवस्था कमजोर हुनाले चामल पुऱ्याउन धौ धौ परेको यथार्थ उनी बताउँछन् (पूर्ववत्) । बुबा र गुरु धनश्री इङ्गनामबाट अक्षरारम्भ गरेपछि चिठी र तसमुक लेख्न उनलाई ह्वाकु गा.वि. वडा नं ३ का टीकाराम विमलीले सिकाएका थिए (पूर्ववत्) ।

२.६.२ विद्यालयीय शिक्षा

आफ्ना बुबा स्व. रामप्रसाद तिमिसना र गुरु धनश्री इङ्गनामबाट अक्षरारम्भ गरेर तथा टीकाराम विमलीबाट चिठी र तसमुक लेख्न सिकेपछि अनिरुद्र तिमिसनाको औपचारिक अध्ययनको सुरुवात वि.सं

२०२१ देखि भएको हो । वि.सं २०२१ मा इवा गा.वि.स. वडा नं ७ मा अवस्थित श्री केलिङ्ग प्राथमिक (हालको निम्नमाध्यमिक विद्यालय) मा कक्षा १ मा भर्ना भएर वि.सं. २०२४ मा उत्तीर्ण गरे (पूर्ववत्) । कक्षा ५ र कक्षा ६ छातेदुङ्गा गा.वि.स.को टुँडिखेलमा स्थापित श्री जनकल्याण प्रा.वि.टुँडिखेलबाट मावलीमा बसेर नियमित स्कुल गएर उत्तीर्ण गरे (पूर्ववत्) । कक्षा ७, ८, ९ र १० तिमिसनाले श्री पोखरी माध्यमिक (हाल उच्च मा.वि.) छातेदुङ्गाबाट वि.सं २०३० मा उत्तीर्ण गरे (पूर्ववत्) । सोही वर्ष (वि.सं २०३०) मा प्रवेशिका परीक्षा दिएर वि.सं २०३१ मा प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरे (पूर्ववत्) ।

विद्यार्थीकालमा राजनीतिप्रति भुकाव राख्ने तिमिसना कक्षा ९ र १० को विद्यार्थी छँदा राजनीतितर्फ केन्द्रित रहेको पाइन्छ । कक्षा ९ र १० को विद्यार्थी छँदा उनका पिता स्व. रामप्रसाद तिमिसनाले उनलाई घरैमा बसेर पढ्न बाध्य गराएका थिए (पूर्ववत्) । विद्यालयमा पढ्न जाँदा तत्कालीन वामआन्दोलनले छोरा बिग्रन्छन् भन्ने हल्लाका कारण तिमिसनालाई उनका बुवाले स्कुल नपठाइ घरैमा बसेर अध्ययन गराएका थिए (पूर्ववत्.) । तत्कालीन समयमा तेहथुमको आठराई क्षेत्र पञ्चायती शासनको विरुद्धमा उठेको र त्यसै समयमा आठराईका युवा र विद्यार्थीहरूमा पलाएको जागरणको लहर, मार्क्सवादी जीवनदृष्टि, मार्क्सवादी चिन्तन र दर्शन, काङ्ग्रेस र कम्युनिस्टहरूको भूमिगत राजनीतिक प्रणाली जस्ता विषयको आठराई क्षेत्र केन्द्र नै बनिसकेको अवस्थामा उनका पिताले उनलाई घरैमा पढ्न बाध्य बनाएको पाइन्छ । त्यसवेला बुढापाकाहरूमा वामराजनीति र वामआन्दोलन डर र आतङ्क तथा अन्धविश्वास बनिसकेको थियो । समाजमा राजनीतिप्रति ठूलाठालुले लगाएको आक्षेपका कारण मैले घरैमा बसेर अध्ययन गरे । वि.सं २०३१ मा मैले एस.एल.सीं द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरें (पूर्ववत्) । उनी आफ्नो अध्ययनको विषयमा सोधिएको प्रश्नमा यस्तो बताउँछन् ।

२.५.३ उच्च शिक्षा

आर्थिक अभावबाट ग्रसित तिमिसनाको प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरे पश्चात उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने सपना केही वर्ष अधुरो रहयो । प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेपछि उनी भापा जिल्लाको गरामनी गा.वि.स. वडा नं ९ मा मावली घरमा मामा रामचन्द्र दङ्गालसँग बसेर अधियाँ खेतीपाती गर्न थाले (पूर्ववत्) । गरामनीमा लगभग ६ वर्ष वि.सं २०३१ देखि वि.सं २०३६ को अन्त्यसम्म खेती गरेपछि उनी वि.सं २०३७ मा पुनः स्थायी घर इवा फर्केर तेहथुम क्याम्पस चुहानडाँडामा आइ.ए. प्रथम वर्षमा भर्ना भए (पूर्ववत्) । प्रथम वर्ष नियमित क्याम्पस गए । आर्थिक अवस्था कमजोर भएकाले द्वितीय वर्षको अध्ययन गर्न कठिन हुँदा जागिर खोज्न थाले । जागिर खाने सिलसिलामा उनले ताप्लेजुड जिल्लाको साँवा गा.वि.स.मा अवस्थित श्री जनरात्री प्राथमिक विद्यालय दलैंचामा ६ महिना शिक्षण पेसा गरी प्रवीणता प्रमाणपत्र तह (आई.ए.) उत्तीर्ण गरे (पूर्ववत्) । नेपाली, अर्थशास्त्र र राजनीतिशास्त्र जस्ता विषयप्रति आफ्नो अध्ययनको रुचि राख्ने तिमिसना विद्यार्थीकालमा अर्थशास्त्र विषयलाई अत्यन्तै रुचि

राख्ने बताउँछन् । त्यसबेला आई. ए. दोस्रो वर्षको रिजल्टमा मैले अर्थशास्त्रमा ७७ अङ्क ल्याएको थिएँ । मेरो जति अङ्क तेह्रथुम क्याम्पस स्थापना भएदेखि मेरो दोस्रो वर्षको रिजल्ट हुँदा सम्म कसैले पनि ल्याएका थिएनन् । मैले रेकर्ड राखेको थिए (पूर्ववत्) । अध्ययनको रुचिको विषयमा सोधेको प्रश्नमा उनले उक्त कुरा बताएका हुन् । प्रवीणता तह उत्तीर्ण पश्चात स्नातक तहको अध्ययन गर्ने रुचि रहँदा रहँदै पनि व्यवहारिक कारण र जागिर खानुपर्ने बाध्यतावश अध्ययन गर्न सफल नभएको तिमिसना बताउँछन् (पूर्ववत्) । यसरी तिमिसनाको उच्च शिक्षाको औपचारिक अध्ययन आई . ए. सम्मको रहेको छ ।

२.६ पारिवारिक जीवन र सन्तान

अनिरुद्र तिमिसनाको विवाह २० वर्षको उमेरमा वि.सं २०३१ फागुन १६ गते पाँचथर नागी गा.वि.स. वडा नं ५ सालबोटे निवासी मुक्तिनाथ जमरकट्टेल र मनमाया जमरकट्टेलकी कान्छी सुपुत्री अनिता जमरकट्टेलसँग भएको हो (पूर्ववत्) । अनिरुद्र अनितासँग विवाह बन्धनमा बाँधिपछि पहिलो सन्तानका रूपमा छोरी नारायणी तिमिसनाको जन्म वि.सं २०३८ सालमा भयो (पूर्ववत्) । नारायणी एस.एल.सीं उत्तीर्ण गरी छातेढुङ्गा गा.वि.स. वडा नं ४ निवासी डिल्लीराम तिवारीसँग विवाह बन्धनमा बाँधिपछि छिन् । नारायणीका २ जना छोरी एलिना र सलिना छन् (पूर्ववत्) । तिमिसना दम्पतिका दोस्रो सन्तान वा माइली छोरी गीता तिमिसना हुन् । उनको वि.सं २०४० मा जन्मभएको हो । गीताले एस.एल.सीं उत्तीर्ण गरी पाँचथर भारोपा गा.वि.स. निवासी भूमि मैनालीसँग विवाह बन्धनमा बाँधिपछि घरजम गरी बसेकी छन् । गीताका १ छोरा सविन र १ छोरी सविना गरी जम्मा २ जना रहेका छन् (पूर्ववत्) । तिमिसना दम्पतिका तेस्रो सन्तान वा साहिँली छोरी गोमा हुन् । उनको वि.सं २०४२ मा जन्म भएको , उनले पनि एस.एल.सी उत्तीर्ण गरी इवा गा.वि.स. वडा नं ९ निवासी लक्ष्मी पौडेलसँग विवाह गरेकी छन् । गोमाका हाल २ वटी छोरी पूजा र दीक्षा छन् (पूर्ववत्) । तिमिसना दम्पतिका चौथा वा काइँली छोरी नर्वदा हुन् । उनको जन्म वि.सं २०४५ मा भएको हो । हाल उनी कक्षा १२ सम्मको अध्ययन सकेर घरैमा छन् (पूर्ववत्) । तिमिसना दम्पतिका पाँचौ सन्तान छोरा कमल हुन् । उनको जन्म वि.सं २०४७ मा भएको हो । कमल हाल कक्षा १२ मा अध्ययनरत छन् । तिमिसना दम्पतिका छैटौँ सन्तान वा कान्छी छोरी सुशीला हुन् । उनको जन्म वि.सं. २०५० हो । सुशीला हाल कक्षा ११ मा पढ्दैछिन् । यसरी तिमिसना दम्पतिका ५ छोरी र १ छोरा गरी जम्मा ६ जना सन्तान रहेका छन् (पूर्ववत्) । समग्रमा तिमिसना परिवार मध्यम शिक्षित परिवार हो ।

तिमिसना आफूले चाहे बमोजिम छोराछोरीतर्फ सन्तुष्ट भए तापनि अध्ययनतर्फ कुनै छोराछोरीले खासै त्यस्तो उत्कृष्टता हासिल गर्न नसकेकोमा असन्तोष प्रकट गर्दछन् । अनिरुद्र तिमिसनाको पहिले आर्थिक स्थिति दुर्बल भए तापनि हाल आफ्नो मेहेनत, परिश्रम र लगनशीलताद्वारा आर्जित सम्पत्तिले र

कुशल गृह सञ्चालनले परिवारको आर्थिक स्थिति राम्रो भएको छ । तिमिसनाकी कुशल र सहयोगी सहधर्मिणी भएका कारण घर परिवारमा त्यति ठूलो दुर्घटित भै भगडा कहिले पनि नभएको र भगडा भइहाले पनि सामान्य भनाभन मात्र भएको उनकी पत्नी अनिता बताउँछिन् । हाल तिमिसनाको परिवारमा तिमिसना दम्पति २ छोरी नर्वदा र सुशिला, १ छोरा कमल र ७६ वर्षीय आमा कृष्णमाया तिमिसना समेत गरी जम्मा ६ जनाको परिवार रहेको छ (पूर्ववत्) । उनको दाम्पत्य जीवन तथा पारिवारिक जीवन सुखमय रहेको र समाजको निम्ति उदाहरणीय बन्न पुगेको देखिन्छ ।

२.७ आर्थिक अवस्था

पूर्वी पहाडी जिल्ला तेह्रथुमका प्रायजसो जनताको आर्थिक स्थिति मध्यम र निम्न स्तरको रहेको छ । आय आर्जनको मुख्य स्रोतका रूपमा प्रमुख नगदेवाली अलैंची धेरै चिस्यान र पानीको स्रोत भएका उत्तरी भेगका स्थानमा हुने भए पनि अन्य ठाउँको आय आर्जनको मुख्य स्रोत वर्तमानमा वैदेशिक रोजगारी र कृषि पेसा रहेको छ । थोरै सङ्ख्यामा निजामति र सरकारी सेवाका कर्मचारीहरू बाहेक अधिकांश स्थानीयहरू बनिबुतोमा नै भर पर्नुपर्ने अवस्था छ । अनिरुद्र तिमिसना पनि विद्यार्थीकालमा धेरै कष्ट भोग्नुपरेको बताउँछिन् (पूर्ववत्) । स्कूल जाँदा कहिले पनि जुत्ता, चप्पल लगाउन नपाएको, इवादेखि छातेदुङ्गासम्म डेढघण्टा टाढाको स्कूल त्यसमा पनि घरमा बिहान चाँडै नै खाना खाएर हिँड्नुपर्ने र दिउँसोभर स्कूलको पढाइपछि हतार हतार घर फर्कदा बाटोमा भोकले पानी अमला उखेल्दै खाँदै र बाटोमा पाइने अन्य फलफूल खोज्दै खाँदै हिँडेको र घरमा आइपुग्दा थकाइ र भोकले लखतरान भएको बताउँछन (पूर्ववत्) । जीवन कसैको पनि सहज हुँदैन, म मावलीमा बसेर खाँडीका दौरासुरुवाल लगाएर स्कूल जान्थेँ, मावलीमा हलो, कोदालो, घाँस दाउरा गरेर पढ्थेँ । आर्थिक अवस्था निम्न भएका कारण मैले साहुकोमा घर छाउने, दाउरा काट्ने जस्ता हरेक प्रकारका ज्यालादारी काम गर्नुपर्ने बाध्यता थियो । त्यस्तै मधेशमा गएर हिँउदभर घर छाएर दसैमा भाइहरूलाई र आफूलाई लुगा किन्नुपर्थ्यो र एस.एल.सीं उत्तीर्ण गरेपछि मात्र मैले जुत्ता किनेर लगाएको थिएँ (पूर्ववत्) भन्दै आफ्ना विगतका घटना सम्झँदै तिमिसना भावुक हुन्छन् ।

तिमिसनाले प्रवीणता प्रमाणपत्र तह दोस्रो वर्षको अध्ययन गर्दै गर्दा आर्थिक अभावका कारण ताप्लेजुङमा जागिर खान थालेपछि र केही महिनापछि तेह्रथुमकै (गाउँकै) इवा केलिङ्ग प्राथमिक (हालको निम्नमाध्यमिक) विद्यालयमा शिक्षण गर्न थालेपछि उनको आर्थिक अवस्थामा सुधार हुन थालेको देखिन्छ (पूर्ववत्) । पुख्र्यौली सम्पत्ति त्यति नभएको र दुई छाक खान लाउन नपुग्ने अवस्थामा दुःखले बचाएको पैसाले तिमिसनाले त्वाकु गा.वि.स.को ठूलीबेसीमा १६ लाख रूपैयाँमा १५० मुरी धान फल्ने लगभग १०० रोपनी खेत वि.सं २०६० मा किनेका छन् भने भापामा घडेरी रहेको तथा इवाको आफ्नो पुख्र्यौली घरबारी रहेको उनी बताउँछन् (पूर्ववत्) ।

यसरी तिमिसनाको आर्थिक स्थिति विगतको तुलनामा वर्तमान धेरै राम्रो बन्दै गएको छ भने आम्दानी र जीवनस्तरमा पर्याप्त सुधार भएको देखिन्छ ।

२.८ जागिरे जीवन

अनिरुद्र तिमिसनाले वि.सं २०३७ चैत्र १ गतेदेखि निरन्तर अध्यापन कार्य सुरु गरेका हुन (पूर्ववत्) वि.सं २०३७ मा तेह्रथुम क्याम्पस चुहानडाँडामा आई ए. दोस्रो वर्षमा अध्ययन गर्दा तिमिसनाले ताप्लेजुड जिल्ला साँवा गा.वि.स. को जनरात्री प्रा.वि. दलैँचामा शिक्षण सेवा आरम्भ गरेको ६ महिना पछि वि.सं २०३७ चैत्र १ गतेदेखि तेह्रथुम जिल्लाको इवा गा.वि.स. वडा नं ७ मा स्थापित श्री केलिङ्ग प्राथमिक (हालको निम्नमाध्यमिक) विद्यालयमा प्रा.वि. दरबन्दीमा शिक्षण कार्य सुरु गरेका हुन् (पूर्ववत्) । तिमिसना केलिङ्गमा ४ वर्ष शिक्षण सेवा गरेपछि वि.सं २०४१ देखि नि.मा.वि. दरबन्दीमा नियुक्त भएर केलिङ्ग नि.मा.वि. मा ७ वर्षको निरन्तर अध्यापन पश्चात वि.सं २०४४ श्रावण १३ गतेदेखि हालसम्म श्री त्रिमोहन मा.वि. (हालको उच्च मा.वि.) मा नि.मा.वि. तहको दरबन्दीमा शिक्षण गर्दै आएका छन् (पूर्ववत्) । वि.सं २०३७ मा अस्थायी दरबन्दीको तृतीय श्रेणीमा नियुक्त भएर जागिरे जीवन सुरु गरेका तिमिसना वि.सं २०४६ देखि स्थायी शिक्षक बनेका छन् । भने वि.सं २०६३ देखि द्वितीय श्रेणीको शिक्षकमा बढुवा भएर हालसम्म शिक्षण पेसामा कार्यरत छन् (पूर्ववत्) । सुरुको मासिक तलब रु.२५५१- बाट जागिर सुरु गरेका तिमिसनाको वर्तमानको मासिक तलब लगभग १८,०००/- रहेको छ । उनी विगत र वर्तमानको जागिरे जीवनको तुलना गर्दै विगत भन्दा वर्तमानमा धेरै सेवा, सुविधा र तालिम आदि उपलब्ध भएर वर्तमानमा सजिलो भएको बताउँछन् (पूर्ववत्) । तिमिसनाले जागिरको क्रममा विद्यालयमा पठनपाठन भएका प्रायः सबै विषय पढाएको बताउँछन् (पूर्ववत्) केलिङ्गमा गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा शिक्षण आरम्भ गरेका तिमिसनाले त्रिमोहन उच्च मा.वि. सक्रान्तिमा अङ्ग्रेजी, नेपाली, संस्कृत, नैतिक शिक्षा र जनसङ्ख्या तथा वातावरण शिक्षा जस्ता विषयहरू पढाएको बताउँछन् (पूर्ववत्) । अध्यापनका क्रममा धेरै वटा विषय विद्यार्थीलाई पढाए पनि उनको अध्ययनको रुचिको र मनपर्ने विषय नेपाली नै भएकाले नेपाली पढाउँदा आनन्द आउने र छन्दयुक्त कविता वाचन गर्दै पढाउँदा भन्ने आनन्द लाग्ने बताउँछन् (पूर्ववत्) । तिमिसनाको शैक्षिक योग्यता नि.मा.वि. तहको दरबन्दीसम्म मात्र भए तापनि कक्षा ११ र १२ लाई समेत नेपाली पढाउने गरेको बताउँछन् ।

यसरी अनिरुद्र तिमिसना जागिरको क्रममा ताप्लेजुडबाट केही महिनापछि इवाको केलिङ्ग नि.मा.वि. हुँदै सक्रान्तिको श्री त्रिमोहन उच्च मा.वि. मा अध्यापन गर्ने एक कुशल शिक्षकको रूपमा परिचित छन् ।

२.९ संस्थागत संलग्नता

अनिरुद्र तिमिसना समाज र साहित्यप्रति धेरै रुचि राख्ने स्वभावका व्यक्ति हुन् । विद्यार्थीकालदेखि नै साहित्यप्रतिको रुचि उनमा ज्यादै रहेको थियो । विद्यार्थीकालमा कविता लेख्ने तर प्रकाशनको अभाव हुनुका कारण उनका केही आभ्यासिक कविताहरू प्रकाशित भएनन् (पूर्ववत्) । उनी विद्यार्थीकालमा वाम राजनीतिर्फ भुकाव राख्थे र स्कुलमा पढ्दा अनेरास्ववियुका सदस्य रहेका थिए । विद्यार्थीकालमा आभ्यासिक कविता लेखन गर्ने र राजनीतिमा अनेरास्ववियु तर्फ भुकाव राख्ने उनी वाम राजनीतिर्फ क्रियाशील रहेका व्यक्ति हुन् (पूर्ववत्) । तिमिसना समाजतर्फ सामुदायिक संस्थामा संलग्न, सामुदायिक वनका सचिव र साहित्य सङ्गम आठराईको सचिवमा कार्यरत छन् (पूर्ववत्) । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन १० नं क्षेत्रको सदस्य २ पटक र नेपाल शिक्षक युनियन तेह्रथुमको संस्थापक सदस्य रहेका छन् (पूर्ववत्) । राजनीतितर्फ उनी वि.सं २०५२ फागुन १ गते स्थापित नेकपा माओवादीका जिल्ला सल्लाहकार बन्न सफल भएका छन् (पूर्ववत्) । विद्यालय व्यवस्थापन समिति अन्तर्गत तिमिसना श्री त्रिमोहन उच्च मा.वि. सक्रान्तिका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य रहेका छन् (पूर्ववत्) । साहित्य सङ्गम आठराईका सचिव रहेका तिमिसना विद्यालयमा हुने साहित्यिक क्रियाकलाप अन्तर्गतका कार्यक्रममा निर्णायक हुने, लोकगीत र लोक दोहोरी जस्ता प्रतियोगितात्मक कार्यक्रममा निर्णायकको भूमिका निर्वाह गर्ने, कविता लेखन र वाचन गर्ने , गीत लेखन गरेर विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रममा गाउन दिने जस्ता उत्प्रेरक कार्य गरेर विद्यार्थीलाई हौसला प्रदान गर्ने गर्दछन् (रमेश ढकालबाट प्राप्त जानकारी) । हाल उनी नागरिक समाज आठराईको अध्यक्ष छन् ।

यसरी अनिरुद्र तिमिसनाले तेह्रथुमका विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूमा संलग्न रही काम गरेको देखिन्छ । तापनि उनको मूल कार्यक्षेत्र शिक्षण पेसा नै रहेको छ र हालसम्म पनि उनले श्री त्रिमोहन उच्च मा.वि. सक्रान्तिका शिक्षण पेसामा कार्यरत रही समाज सुधारमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याइरहेका छन् ।

२.१० रुचि र स्वभाव

पहिलोपल्ट भट्ट भेट्दा र केही बातचित गर्दा त्यति सहज जस्ता नलाग्ने र भट्ट हेर्दा निरसिलो स्वभावका जस्ता देखिने अनिरुद्र तिमिसना वस्तुतः सरल र मिलनसार व्यक्ति हुन् । अनुशासित र नियमबद्ध, जीवन रुचाउने तिमिसना गम्भीर स्वभावका देखिए तापनि व्यवहारमा हाँसो, ठट्टा र मनोरञ्जन रुचाउँछन् । हाँसो-ठट्टा र व्यङ्ग्यका माध्यमले कवितामार्फत समाजका कुरीतिमाथि व्यङ्ग्यवाण प्रहार गर्दछन् । कसैमाथि थिचोमिचो नगर्ने र गरेको पनि नसहने वा मन नपराउने तिमिसना सधैं आफूलाई व्यस्त राख्न मन पराउने र जुनसुकै कार्यमा पनि क्रियाशील, फूर्तिला र जाँगरिला पाराका देखिन्छन् (तिमिसनासँग २०६८/१२/२९ मा लिइएको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी)

। उनको भनाइ यसप्रकार रहेको छ “ मलाई मिष्टभाषी मनपर्छ, नचाहिँदो काम गर्ने र आफू पनि काम नगर्ने तर अरुले गरेको पनि रिस गर्ने मान्छेलाई म घृणा गर्छु , नसामा चुर हुने र फगत समयलाई खर्चेर एकपटक पाएको जीवन त्यसै बिताउने मानिसप्रति मलाई घृणा लाग्छ । समय अनुसार परिवर्तन नहुने र कुलतमा लागेकाहरू प्रति हृदयदेखि नै सुधार हुने मौका मिलोस् भन्ने चाहन्छु । त्यस्तै समय र विज्ञानले ल्याएको परिवर्तनलाई म भित्रैदेखि नै कृतज्ञता प्रकट गर्दछु तर परिवर्तनको नाममा चाहेभन्दा बढी ढोंग र ढराँ देखाउने फेसनका नाममा चलेका विकृतिहरू प्रति मलाई घृणा छ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

खानपानमा उनको रोज्ने बानी छैन र खानामा उनी दालभात र माछामासु बढी रुचाउँछन् । मीठो र नमीठो छान्ने बानी उनको छैन । स्वादमा उनी गुलियो सबैभन्दा मन पराउँछन् तर यो खान्छु त्यो खान्न भन्दैनन् , तीतो, अमिलो, पीरो, टरो उनलाई सबै मनपर्छ । सागपात र सबैफल उनलाई मनपर्छ (श्रीमती अनिता तिमिसनाबाट प्राप्त जानकारी) ।

मनोरञ्जनतर्फ पनि तिमिसनाको ज्यादै रुचि रहेको छ । गीत लेखन, कविता लेखन र वाचन गर्न तथा विभिन्न खेल हेर्ने जस्तै फुटबल, भलिबल, चेस जस्ता खेल उनलाई आफू नखेलेपनि हेर्ने ज्यादै रुचि रहेको बताउँछन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.११ भ्रमण

पूर्वी नेपालको तेह्रथुम जिल्लामा जन्मेका अनिरुद्र तिमिसनाले नेपालका केही जिल्ला बाहेक अन्य स्थानको भ्रमण प्रायः गरेका छैनन् । नेपाल भित्रका आफू जन्मेको जिल्ला तेह्रथुम बाहेक तिमिसनाले ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, भ्वापा, धनकुटा, मोरङ, सुनसरी, सङ्खुवासभा, काठमाडौँ उपत्यका र तराईका केही जिल्लाको भ्रमण गरेका छन् (पूर्ववत्) । शिक्षण पेसा र गृहस्थी जीवन भएकाले कार्यव्यस्तताका कारण उनको भ्रमण गर्ने रुचि भए तापनि समय अभावले त्यो इच्छा पूरा नभई अधुरो रहेको छ ।

२.१२ साहित्यिक सिर्जनाको प्रेरणा र प्रभाव

कुनै पनि साहित्यकार अथवा सर्जक व्यक्तित्वले प्रायः कुनै वा कसैको प्रेरणाबाट साहित्य सिर्जना गर्न थाल्छ । यसबाहेक प्रसिद्ध साहित्यकारको प्रभावमा परेर पनि साहित्य सिर्जना गर्ने हुन्छन् भने कतिपय व्यक्तिहरू आफू भित्रको प्रतिभाले प्रेरित गर्दा साहित्य रचना गर्न थालेका हुन्छन् (खनाल, २०५६ : २२) ।

अनिरुद्र तिमिसनाको साहित्य लेखन कार्यमा पनि प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा प्रेरणा र प्रभाव परेको पाइन्छ । उनी कक्षा १० मा श्री पोखरी मा.वि. मा पढ्दा विद्यालय स्तरीय कविता वाचन र लेखन प्रतियोगितामा धनेदाइ (२०३०) कविताबाट प्रथम भएका थिए (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

तिम्सिनालाई अक्षरारम्भ गराउने गुरु धनश्री इङ्गनामप्रति समर्पण गरेर लेखिएको उक्त कवितामा उनले आफ्ना गुरुको प्रेरणा र प्रभावको चर्चा गरेका छन् (पूर्ववत्) । उनलाई साहित्यिक सिर्जनाको प्रेरणा र हौसला दिने प्रथम व्यक्ति हेमचन्द्र नेपाल हुन् । तेहथुम क्याम्पस चुहानडाँडामा प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा पढ्दा क्याम्पस स्तरीय कविता प्रतियोगितामा **रविनदाईको सम्भना** (२०३८) कविताबाट प्रथम भए पश्चात उनलाई नेपाली पढाउने गुरु हेमचन्द्र नेपालले साहित्य सिर्जना गर्ने प्रेरणा दिएका थिए (पूर्ववत्) । स्कूल पढ्दा भानुभक्त आचार्य, लेखनाथ पौड्याल, धरणधीधर कोइराला, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, माधवप्रसाद घिमिरे, बालकृष्ण सम आदि कविहरूका छन्दयुक्त कविताहरूको अध्ययनले तिम्सिनालाई कविता लेखनमा विद्यार्थीकाल मै रहर जागेको थियो ।

साहित्यका सबै विधामा तिम्सिनाको रुचि भए तापनि कविता विधामा उनको चासो ज्यादै रहेको छ । कथा, नाटक निबन्ध र उपन्यास जस्तो धेरै नलेखिकनै मनमा उब्जेका भावनाहरूलाई सहज रूपमा थोरै शब्दमा अर्थपूर्ण तरिकाले प्रस्तुत गर्न सकिने भएकाले उनी साहित्यका अन्य विधाभन्दा कवितालाई उत्कृष्ट विधा ठान्छन् (पूर्ववत्) ।

तिम्सिनालाई साहित्य लेखनमा प्रेरणा प्रदान गर्ने व्यक्तिहरूमा रविमान लम्जेल र गोपालप्रसाद सङ्ग्रौला प्रमुख हुन् । “मैले फुटकर कविताहरू लेखेर पाण्डुलिपि तयार गरेको थिएँ । एकदिन गोपालप्रसाद सङ्ग्रौलासँग भेट हुँदा उहाँलाई उक्त कुरा बताएँ । सङ्ग्रौलाजी र लम्जेलजी मेरो घरमा आएर मेरो कविताको पाण्डुलिपि पढेर कविताहरू राम्रा भएकाले पुस्तकाकार रूपमा छपाउने सल्लाह र सुझाव दिनुभयो र अझै धेरै कविता लेख्ने सल्लाह र प्रेरणा दिनुभयो । केही महिनापछि कविताको पाण्डुलिपि पुस्तकाकार रूपमा छपाउन सफल भएँ” (पूर्ववत्) । उनको पुस्तकाकार कवितासङ्ग्रह **मेरो ढाकर** (२०५७) कृति बाहेक विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर कविताहरू प्रकाशित छन् । तेहथुमबाट प्रकाशित हुने साप्ताहिक पत्रिका **नवबिहानी**, **तीनजुरे**, सक्रान्तिबाट प्रकाशित साहित्यिक पत्रिका **सङ्गम सुधा** जस्ता पत्रिकाहरूमा उनका कविताहरू प्रकाशित छन् । त्यस्तै भित्ते साहित्यिक पत्रिकाहरू तथा विभिन्न स्मृतिग्रन्थमा पनि उनका कविताहरू प्रकाशित छन् ।

यसरी विभिन्न साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव ग्रहण गर्दै साहित्य सिर्जना गरेका तिम्सिनाका कविताहरू विकृति, विसङ्गति र समाज सधारको पक्षमा उन्मुख रहेको पाइन्छ ।

२.१३ जीवनीको निष्कर्ष

सबै मान्छेको जीवन एकनासको हुँदैन र उसले सोचे अनुरूप अगाडि बढेको पनि हुँदैन । जीवनमा सबैले सफलता हासिल गर्न सक्दैनन् । कोही कसैले मात्र यदाकदा आफ्नो सङ्घर्ष, मिहेनत र परिश्रमले सफलता हासिल गर्छन् । जीवनमा सबैले सोचे अनुरूप एकनास ढङ्गले व्यतीत गर्न सक्दैनन् । अनिरुद्र तिम्सिनाको ५७ वर्षे सङ्घर्षपूर्ण जीवनको पूर्वार्द्धमा उनले दुःख र सङ्घर्षपूर्ण जीवन व्यतीत गरे

भने उत्तरार्द्धमा उनको जीवन सुखपूर्ण रूपमा व्यतीत भएको छ । जीवनको पूर्वार्द्धमा उनको बाल्यकाल, विद्यार्थी अवस्था र युवा अवस्थामा उनले निकै सङ्घर्ष गर्नुपरेको र प्रौढावस्थामा उनले सुखसन्तुष्टिको श्वास फेर्न सफल भएको पाइन्छ । अध्ययन अध्यापनको अनुभवबाट पलाएको ज्ञान र सिर्जनशील प्रतिभाले उनको वैयक्तिक जीवनमा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ । समग्रमा उनको जीवन सङ्घर्षपूर्ण, मिहेनती, समस्यालाई सन्तुलित रूपमा समाधान गर्न सक्ने, निडर र स्वाभिमानी रहेको पाइन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

अनिरुद्र तिमिसनाको व्यक्तित्व

३.१ व्यक्तित्वको पृष्ठभूमि

व्यक्तिको जीवनमा विभिन्न पक्षले व्यक्तित्वको निर्माण गर्दछ। व्यक्तित्वलाई विभिन्न तरिकाले अर्थ्याएको पाइन्छ। 'व्यक्तित्वको अर्थ मानसिक प्रक्रियामा एकरूपता वा अनुरूपताको निर्माण हो। एकरूपता भन्नाले सधैं एकै किसिमको काम मात्र गर्नुनभई परिवेश अनुसारको एकरूपता भन्ने बुझिन्छ। वास्तवमा व्यक्तित्वको अभिप्राय आफ्नो आन्तरिक स्वरूपलाई दृढ गराउनु पनि हो' (फुँयाल, २०६३ : १७)। प्रत्येक परिवर्तित स्थितिमा मानिसले आफ्नो प्रतिभाको स्पष्ट र गहन छाप छोड्न सक्नुपर्छ। 'यस अर्थमा व्यक्तित्वको अर्थ परिवर्तनशीलता भन्ने नभई प्रतिकूल स्थितिको अनुकूल चलन सक्ने त्यो शक्ति सत्ता हो जसले मानिसलाई प्रत्येक क्षणमा नवीन दृष्टिकोण देखाउन प्रस्तुत गर्छ। परिस्थिति अनुकूल चलन सक्ने र प्रत्येक क्षणमा नवीन दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्न सक्ने व्यक्तिभिन्न निहित प्रतिभा नै व्यक्तित्व हो' (ओभा, सन् १९७५ : ३१)। व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्माणमा उसको पारिवारिक वातावरण, सामाजिक परिवेश, साथीहरूको सङ्गत जस्ता पृष्ठभूमिको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व उसको सहज र स्वभाविक गुणका साथै त्यसबाट प्रभावित सार्वजनिक जीवनका महत्त्वपूर्ण कार्यहरूले निर्माण गरेको हुन्छ। सहज तथा स्वभाविक गुणले वैयक्तिक व्यक्तित्वको निर्माण गर्दछ भने सिर्जनशील एवम् सामाजिक कार्यहरूले सार्वजनिक व्यक्तित्वको निर्माण गर्दछ। अनिरुद्र तिमिसना पनि सिर्जनशील एवम् सामाजिक दुवै व्यक्तित्व भएका व्यक्ति हुन्।

३.२ अनिरुद्र तिमिसनाका व्यक्तित्वका आयामहरू

३.२.१ बाह्य व्यक्तित्व

अनिरुद्र तिमिसनाको बाह्य व्यक्तित्व वास्तवमा अरु नेपालीको भन्दा नौलो छैन। पाँच फिट ६ इन्च अग्ला र ६८ के.जी वजनका तिमिसना हेर्दा हृष्टपुष्ट र तन्दुरुस्त देखिन्छन्। कालो कालो वर्णको शरीर, अनुहारको केही भागमा पोतो, फराकिलो निधार, अलि ठूलो नाक, चेप्टो अनुहार, अलिअलि फुल्ल थालेको केश, सिकुटे मान्छे भन्दा अलि मोटा, ठूलो स्वर भएका तिमिसना भट्ट हेर्दा रिसाहा स्वभावका जस्ता देखिन्छन्। इवाको स्वच्छ वातावरणले उनलाई धेरै साथ दिएकाले हरेक क्षण कर्मरत रही आफ्नो जीवन गुजारा गर्न हालसम्म कायम छन्। तिमिसना बोलाइमा स्पष्टवादी र मन नपरेको कुरालाई तत्कालै जवाफ दिइहाल्ने, छिट्टै रिसाउने र छिट्टै खुसी भइहाल्ने, खुला स्वभावका र खुला हृदय भएका व्यक्ति हुन्। सर्ट पाइन्ट, इस्टकोट, शिरमा पूर्वेली ढाकाको टोपी र पाउमा जुता तथा चप्पल उनका रुचिका पोसाक हुन्। भट्ट भेट हुँदा रिसाहा र घमण्डी जस्तै प्रतीत भए तापनि एकै छिनपछि नै उनको

मिलनसारिता छर्लङ्ग हुन आउँछ । उनको बाह्य व्यक्तित्वबाट उनका सहकर्मी रमेश ढकालको भनाइ यस प्रकार छ- “पहिलोपल्ट भट्ट भेट्दा र केही वातचित गर्दा अलि अंहकारी जस्ता देखिने अनिरुद्र तिमिसना वस्तुतः सरल र मिलनसार छन् । अनुशासन र नियमबद्ध जीवन रुचाउने तिमिसना गम्भीर स्वभावका देखिए पनि व्यवहारमा हाँसो ठट्टा र मनोरञ्जन रुचाउने, खुला हृदयका सहयोगी व्यक्ति हुन” ।

३.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व

अनिरुद्र तिमिसनाको आन्तरिक व्यक्तित्व नियाल्दा उनी सानैदेखि कल्पनाशील, भावुक र इमान्दार रहेको प्रतीत हुन्छ । प्रत्येक विहान कञ्चनजङ्घा हिमश्रृङ्खलाको सुन्दर दृश्यावलोकन, ताप्लेजुङ्ग, र पाँचथरका उच्च पर्वतश्रृङ्खलाको सुन्दर दृश्य, इवाको मनोहर हरियाली प्रकृति र स्वच्छ वातावरणले उनमा भावुकता पैदा गरेको पाइन्छ । अभाव नै अभावले घेरेको बाल्यकाल र युवावस्था, गाउँघरमा अर्का कहाँ गएर गरेको ज्यालादारी काम र मधेशमा गएर गरेको खेती किसानी पेसा आदिले उनमा भावुकता भित्रको यथार्थ चिन्ने अवसर प्राप्त भएको पाइन्छ । ‘मैले विगतमा निकै सङ्घर्ष गरेको छु, दुःखलाई मैले नजिकबाट चिनेको छु । साहित्यमा कतिपय साहित्यकारले कल्पनाशील अनुभूतिहरू अभिव्यक्त गर्छन् तर मैले आफ्ना साहित्यिक रचनाहरूमा प्रायः अनुभूतिपूर्ण यथार्थलाई अभिव्यक्त गर्ने प्रयास गरेको छु’ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) । उनका हरेक कविताहरूले समाज, राष्ट्र, जन्मभूमि र प्रकृति आदिको अभिव्यक्त गरेका छन् भने समाजमा भएका दुराचार प्रति कटु आलोचना गरेका छन् । सानैदेखि स्वाभिमानी र स्वावलम्बीपनले गर्दा यिनले विद्यार्थी जीवनदेखि सामाजिक व्यवहारिक आर्थिक आदि पक्षबाट विचलित नभई सङ्घर्ष गर्दै आएका छन् । यसरी उनमा सहज, सरल, सहयोगी, भावुक, कर्तव्यनिष्ठ, कर्मयोगी, जस्ता आदि आन्तरिक व्यक्तित्वगत विशेषता पाइन्छन् ।

३.३ व्यक्तित्वका दुईपाटा

अनिरुद्र तिमिसनाका व्यक्तित्वमा दुईवटा अलग-अलग पाटा वा प्रकारहरू देखा पर्दछन् । उनी खास गरी साहित्यिक र शिक्षक व्यक्तित्व लिएर हाम्रा सामु चिनिन्छन् । मूलतः शिक्षण पेसालाई अँगालेका तिमिसना साहित्यलाई पनि उत्तिकै महत्त्व दिन्छन् । तिमिसना यी दुवै व्यक्तित्वबाट सुपरिचित छन् साथै यी दुवै प्रकारका व्यक्तित्व विकासमा उनको स्वभूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उनको व्यक्तित्वलाई साहित्यिक र साहित्येतर गरी २ प्रकारले विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

अनिरुद्र तिमिसनाको व्यक्तित्वलाई केलाउँदै जाँदा उल्लेखनीय रूपमा देखापर्ने एक पाटो हो साहित्यकार व्यक्तित्व । विद्यार्थी अवस्थादेखि नै तिमिसना साहित्यलेखन तर्फ अग्रसर भएका हुन् तर प्रकाशनका दृष्टिले निकै समयपछि मात्र साहित्यिक व्यक्तित्वबाट परिचित भएका हुन् । वि.सं २०३० मा श्री पोखरी मा.वि. मा कक्षा १० मा पढ्दा धनेदाइ, शीर्षकको कविता लिएर साहित्य फाँटमा प्रवेश गरेका तिमिसना २०५७ मा पुस्तकाकार प्रकाशित कवितासङ्ग्रह मेरो ढाकर (२०५७) बाट मात्र साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा पाठक सामु परिचित भएका हुन् । तिमिसनाको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्दा सर्वप्रथम त उनको कवि व्यक्तित्वलाई देखाउनु युक्तिसङ्गत देखिन्छ, किनभने कविता लेखनबाटै उनको साहित्यिक व्यक्तित्वले साहित्यकारका रूपमा परिचित हुने मौका पाएको हो ।

(क) कवि व्यक्तित्व

अनिरुद्र तिमिसनालाई साहित्यिक क्षेत्रमा सर्वाधिक चिरपरिचित गराउने विधा कविता विधा हो । कविता लेखनबाट नै उनले साहित्यिक यात्राको प्रारम्भ गरेका हुन् । विद्यार्थी अवस्थादेखि नै कविता विधामा कलम चलाएका उनी प्रगतिवादी कविका रूपमा देखा पर्दछन् । साहित्यका प्रायः सबै विधामा उनको रुचि भए तापनि कविताप्रति उनको बढी चासो रहेको छ । कथा, नाटक, निबन्ध भै धेरै नलेखिकन मनमा उब्जेका भावनालाई सहजै थोरै शब्दमा अभिव्यक्ति गर्न सकिने भएकाले कवितातर्फ तिमिसनाको बढी चासो रहेको छ (पूर्ववत) । साहित्य लेखनमा लेखकले आफ्ना रचनामा मौलिक, नयाँ, सकारात्मक र प्रभावकारी भावना व्यक्त गर्न सक्नुपर्छ । त्यस्तो रचनाले मात्र स्थायित्व प्राप्त गर्दछ भन्ने साहित्यिक मान्यता राख्ने तिमिसनाले प्रगतिवादी धारा अन्तर्गत रहेर कविता रचना गरेको पाइन्छ । उनका कविताहरू पढ्दा समग्रमा उनी कवितामा जुन रूपमा प्रस्तुत छन् , त्यसले उनलाई एक परिवर्तनकारी कविका रूपमा उभ्याएको छ (पौडेल, २०६५ : १८०) ।

तिमिसनाको हालसम्म मेरो ढाकर (२०५७) कवितासङ्ग्रह पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित भए तापनि उनका एकदर्जन जति उत्कृष्ट कविता विभिन्न सार्वजनिक कार्यक्रममा वाचन भएका छन् । उनको सर्वप्रथम कविता धनेदाइ (२०३०) विद्यालय स्तरीय कविता प्रतियोगितामा प्रथम भएको थियो । रविनदाईको सम्झना (२०३७) कविता क्याम्पस स्तरीय कविता प्रतियोगितामा प्रथम भएको कविता हो । आधारभूत आवश्यकता, राष्ट्रिय चिन्तन (२०४५) शीर्षकको कविता मदनमेला कविता प्रतियोगितामा द्वितीय बन्न सफल कविता हो । तीनथुङ्गा (२०६१) पोखरी स्वर्णमहोत्सवमा वाचन गरिएको कविता हो । उनले विभिन्न व्यक्तित्वको बारेमा विभिन्न स्मृतिग्रन्थमा कविताहरू लेखेका छन् । सूर्यस्मृति ग्रन्थमा प्रकाशित स्मृतिका पानामा सूर्य कन्दङ्गा (२०५९) रामकर्ण स्मृतिग्रन्थमा प्रकाशित पुस्तकको पानामा

रामकर्ण (२०६२), नारायणप्रसाद ओली स्मृतिग्रन्थमा प्रकाशित स्मृतिका पानामा नारायणप्रसाद ओली (२०६७) जस्ता शोक कविताहरूमा उनले आठराई क्षेत्रका प्रसिद्ध स्वर्गीय व्यक्तित्वहरूको निधनप्रति उनीहरूको कार्यकुशलता प्रति सहानुभूति, श्रद्धाञ्जलि र संवेदना व्यक्त गरेका छन् । उनले तीनवटा शोककाव्यको रचना गरेका छन् । **दासदुङ्गाको घाउ** (रचना २०५० अप्र.), **पितृवियोग** (२०५२ अप्र.), **कर्मपिताको अन्तिम बिदाई** (रचना २०६४ अप्र.) जस्ता शोककाव्यहरूमा उनले आफ्ना पिता स्व. रामप्रसाद तिमिसनाप्रति र राष्ट्रका होनहार नेता स्व. मदन भण्डारी र स्व. जीवराज आश्रितको निधनप्रति गहिरो दुःख व्यक्त गर्दै संवेदना प्रकट गरेका छन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

तिमिसनाले महाकाव्यको रचना पूरा गरेका छन् । उनको **नेपाल आमा र म** (२०६६) महाकाव्य अनुष्टुप छन्दमा रचित ४२७ श्लोकमा विस्तारित प्रगीतात्मक र आख्यानरहित महाकाव्य अप्रकाशित रहेको छ । उनले **मेघराज** गीतिकाव्य रचना गरेको र हाल त्यो अपूरो रहेको जानकारी गराएका छन् (पूर्ववत्) ।

उनको कविता रचनाको विषयचयन प्रायः सामान्य खालको रहेको हुन्छ । तर त्यस सामान्य विषयलाई उनी काँटछाँट गरी मिलाएर, सरल शब्दमा छन्दोबद्ध तरिकाले मन छुने गरी अभिव्यक्त गर्छन् । उनी विषय खोजेर कविता रचैनन्, उनको वरिपरि रहेका मार्मिक विषयहरू स्वभावतः उनीलाई खोज्दै आउँछन् (प्रश्रित, मेरो ढाकार, भूमिका, २०५७) । आयामगत विस्तारका आधारमा उनका सबै कविताहरू लघुआकारका रहेका छन् । भन्न खोजेको मूलभाव प्रत्यक्ष र सरल शब्दावलीमा व्यक्त गरिसकेपछि अनावश्यकतातर्फ नलाग्नु तिमिसनाको प्रवृत्तिगत विशेषता बन्न गएको पाइन्छ । 'एउटा विन्तिपत्र' **सङ्गमसुधा**, (वर्ष ४०, पूर्णाङ्क ३ : २०६१), 'स्मृतिका पानामा सूर्य कन्दङ्गा' (**सूर्यस्मृति ग्रन्थ**, २०५९) जस्ता लघु आयाम भएका कविता र **मेरो ढाकर** (२०५७) कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरू प्रायः लघु आयाम भएका कविताहरू हुन् ।

(ख) नाटककार व्यक्तित्व

कविता विधामा भन्दा परिमाणात्मक दृष्टिले अनिरुद्र तिमिसनाको नाटक र एकाङ्की विधामा कलम त्यति चलेको देखिँदैन । हालसम्ममा उनले १ नाटक र १ एकाङ्की गरी जम्मा २ वटा नाटक र एकाङ्की लेखेका छन् । उनको **पत्थर पनि पगलन्छ** (२०४०) नाटक केलिङ्ग प्रा.वि. मा मञ्चित भएको ११ अङ्के नाटक हो । तर हाल त्यो अप्राप्त छ । उनको **डाक्टर रोज्ने कि धामी रोज्ने ?** (२०४५) एकाङ्की त्रिमोहन उच्च मा.वि. सक्रान्तिमा मञ्चित जनचेतनामूलक एकाङ्की हो । हाल उक्त एकाङ्की पनि अप्राप्त छ । (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

उनले आफ्ना नाटक र एकाङ्कीमा तत्कालीन समाजका कुरीति, कसुसंस्कार र अन्धविश्वास प्रति विरोध गर्दै सामाजिक जनजागरण र चेतनामूलक सन्देश दिन खोजेका छन् (पूर्ववत्) । समग्रमा

तिम्सिना कविता लेखनजस्तो नाट्य लेखनमा सफल हुन सकेका छैनन् । उनका नाटक र एकाङ्की मञ्चित भए पनि हालसम्म ती अप्राप्त र अप्रकाशित रहेका छन् ।

(ग) निबन्धकार व्यक्तित्व

साहित्यिक विधा निबन्धमा अनिरुद्र तिम्सिनाको कलम छिटफुट रूपमा चलेको छ । फुटकर रूपमा रहेका उनका निबन्धहरू जम्मा २ वटा मात्र प्रकाशित छन् । **धाननाच** (२०३७) निबन्धमा तिम्सिनाले लिम्बू संस्कृतिमा प्रचलित नाच धाननाचको बारेमा परिचय दिएका छन् । मैले प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा पढ्दा हेमचन्द्र सरको स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रमा आधारित भएर लिम्बू संस्कृतिमा प्रचलित नाच **धाननाच** निबन्ध लेखेको थिएँ । सरले त्यही लेखमा आधारित भएर शोधपत्र तयार गर्नु भएको थियो (पूर्ववत्) । धाननाच निबन्ध हालसम्म अप्रकाशित र अप्राप्त रहेको भए तापनि तिम्सिनाले केही विवरणात्मक निबन्ध लेखेका छन् । **कार्यमूलक अनुसन्धान तथा शिक्षण पेसा (?) , नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन ऐतिहासिक भ्रूलक** (२०४९) जस्ता उनका शिक्षण पेसासाग सम्बन्धित निबन्धात्मक लेखहरू प्रकाशित भएका छन् ।

(घ) गीतकार व्यक्तित्व

कविता, नाटक र निबन्ध जस्ता साहित्यिक विधाहरूमा कलम चलाउने अनिरुद्र तिम्सिना गीतकार पनि हुन् । लोकगीत तथा लोकलयलाई नेपालीको सम्पत्ति ठान्ने तिम्सिना प्रायः सबै प्रकारका गीतको संरक्षण गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गर्छन् (पूर्ववत्) । प्रकाशनका दृष्टिले गीतकारका रूपमा नचिनिए पनि विभिन्न सभा, कार्यक्रम, विद्यालयमा आयोजित विविध कार्यक्रम, मदनमेला उद्घाटन कार्यक्रम आदिमा विविध प्रकारका गीत लेखेर विद्यार्थी र आयोजकलाई उनी गाउन लगाउँछन् । उनमा गीतलेखन गर्ने कलाका साथै मादल बजाउने र गाउने कला पनि त्यत्तिकै सफल रूपमा रहेको पाइन्छ । नेपाली सामाजिक र सांस्कृतिक अनुष्ठानहरू तथा विभिन्न कार्यक्रमका अतिरिक्त तिम्सिनाले तिहारका अवसरमा इवाका स्थानीय क्लबहरूलाई नाच हिँडाउन सहयोग गर्दै विभिन्न गीतहरू लेखेका छन् (जानकारी, रमेश ढकालबाट प्राप्त) ।

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

(क) शिक्षक व्यक्तित्व

अनिरुद्र तिम्सिनाका विभिन्न व्यक्तित्वहरूमध्ये शिक्षक व्यक्तित्व प्रमुख व्यक्तित्व अन्तर्गत पर्दछ । उनले जीवनको अधिकांश समय शिक्षण पेसामा बिताएका छन् । जागिरको क्रममा २०३७ सालमा ताप्लेजुङको साँवा गा.वि.स. मा अवस्थित श्री जनरात्री प्रा.वि. दलैचामा केही महिना शिक्षण गरी शिक्षण पेसा आरम्भ गरेका उनी वि.सं २०३७ चैत्र १ गतेदेखि तेह्रथुम जिल्लाको इवा गा.व.स. वडा नं ७ मा अवस्थित श्री केलिङ्ग प्राइमरी (हालको नि.मा.वि.) विद्यालयमा प्रा.वि. दरबन्दीमा नियुक्त भएका

हुन् । केलिङ्गमा ७ वर्ष निरन्तर शिक्षण सेवा गरेपछि वि.सं २०४४ श्रावण १३ गते उनको सरुवा श्री त्रिमोहन मा.वि. हालको उच्च मा.वि.) सक्रान्तिमा भएको हो । वि.सं २०४४ देखि हालसम्म उनी सोही उच्च मा.वि.मा कार्यरत छन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) त्रिमोहन उच्च मा.वि. मा सरुवा भएको २ वर्षपछि वि.सं २०४६ मा उनी नि.मा.वि. तहको अस्थायी शिक्षकबाट स्थायी शिक्षकमा नियुक्त भए । स्थायी शिक्षक नियुक्त भएको १७ वर्षपछि वि.सं २०६३ मा उनी तृतीय श्रेणीबाट द्वितीय श्रेणीको शिक्षकमा बढुवा भएका छन् (पूर्ववत्) । आफूले पढाएका विद्यार्थीहरू देशको उच्च तहमा पुगेर सेवा गरेकोमा उनी खुसी व्यक्त गर्दछन् (पूर्ववत्) । शिक्षण जस्तो पवित्र र निस्वार्थी पेसामा कर्मरत तिमिसनामा एक कुशल शिक्षकमा हुनपर्ने गुणहरू पाइन्छन् ।

यसरी ३२ वर्षे लामो शिक्षण अनुभव सँगालेका तिमिसनाको शैक्षिक योग्यता नि.मा.वि. तहको सम्म मात्र भए तापनि कक्षा ११ र १२ लाई समेत नेपाली पढाउने गर्दछन् । लामो समयको शिक्षण अनुभव र तालिम प्राप्त शिक्षकका कारण उनी एक कुशल, लगनशील र लोकप्रिय शिक्षकका रूपमा परिचित छन् ।

(ख) राजनीतिक व्यक्तित्व

तिमिसनाको साहित्येतर व्यक्तित्व मध्ये राजनीतिक व्यक्तित्व महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्व अन्तर्गत पर्दछ । विद्यार्थीकालबाट नै राजनीतिमा संलग्न तिमिसना मार्क्सवाद, लेनिनवाद र माओवादी राजनीतिक दर्शनलाई राजनीतिक आदर्श ठान्छन् (पूर्ववत्) । 'मलाई कक्षा ९ र १० मा पढ्दा वाम आन्दोलनले छोरो बिग्रन्छ भनेर बुवाले घरैमा बसेर पढ्न बाध्य पार्नु भएको थियो (पूर्ववत्) भनेर बताउने तिमिसनामा विद्यार्थी अवस्थादेखि नै वाम आन्दोलनतर्फ आकर्षण रहेको पाइन्छ । विद्यार्थीकालबाट अनेरास्ववियुका सदस्य बनेर राजनीतिमा प्रवेश गरेका तिमिसना वि.सं २०३६ को जनमत सङ्ग्रहमा बहुदललाई भोट दिएर बहुदलीय राजनीतिको पक्षमा सक्रिय रहेका थिए भने पञ्चायत कालमा भूमिगत रूपमा कम्युनिस्ट पार्टीको राजनीति गर्दै जनपक्षीय नेतालाई विजय गराउन सफल बनेका थिए (पूर्ववत्) वि.सं २०४६ मा नेकपा माले पार्टीमा आस्थावान् तिमिसनाले २०४७ मा नेकपा एमाले र नेकपा माले एकीकृत भए पश्चात् नेकपा मालेको पार्टी सदस्यता ग्रहण गरेको र माले समर्थक राजनीति गरेको पाइन्छ (पूर्ववत्) । वि.सं २०५२ देखि उनी भूमिगत रूपमा नेकपा माओवादीको राजनीतिमा संलग्न रही गाउँ कमिटी इलाका कमिटी हुँदै नेकपा माओवादीका जिल्ला सल्लाहकार बन्न सफल भए (पूर्ववत्) । शिक्षक सङ्गठनतर्फ उनी क्रान्तिकारी शिक्षक सङ्गठन (एन्टो) र नेपाल शिक्षक युनियन तेहथुमका संस्थापक सदस्य हुन (पूर्ववत्) । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन तेहथुमको जिल्ला कार्य समितिको उपाध्यक्ष भई काम गरेका उनी नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन १० नं. क्षेत्रको लगातार २ पटक सदस्य बनेका छन् । वाम राजनीतितर्फ भुकाव राख्ने तिमिसनाको परिवार सहिद परिवार हो ।

उनका कान्छा भाइ पदम तिमिसना माओवादीतर्फ आस्थावान राजनीति गर्दा गर्दै वि.सं २०५८ माघ १४ मा तत्कालीन शाही नेपाली सेनासंगको भिडन्तमा शाहदत्त प्राप्त गरेका छन् । अनिरुद्र तिमिसना हाल सहिद परिवार तेहथुमको सचिवमा कार्यरत छन् (पूर्ववत्) ।

यसरी वाम राजनीति (कम्युनिस्ट राजनीति) तर्फ क्रियाशील तिमिसना सबैसँग मानवतापूर्ण, पक्षपातरहित, विरोध र भेदभावरहित, संयम र मित्रतापूर्ण व्यवहार गर्दछन् । सामाजमा तल्लो वर्ग र माथिल्लो वर्गबीचको विषमदुरीलाई समान बनाउनुपर्ने तर्फ उनी जोड दिन्छन् भने मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादलाई राजनीतिक आदर्श ठान्ने उनी सबैले स-सम्मान सहित बाँच्न पाउनुपर्ने तर्फ जोड दिन्छन् (पूर्ववत्) ।

(ग) समाजसेवी व्यक्तित्व

समाज कुनै पनि राष्ट्रको निर्माणस्थल हो । समाजको विकास भनेको सिङ्गे राष्ट्रको विकास पनि हो (फुयाल, २०६३: २३) । अनिरुद्र तिमिसना युवा अवस्थादेखि नै सामाजिक कार्यमा संलग्न व्यक्ति हुन् । आठराई क्षेत्रमा हुने विविध सामाजिक कार्य जस्तै : सामुदायिक वन, विकास निर्माण, क्लब, साहित्यिक गोष्ठी, सेमिनार, सामुदायिक संस्था नागरिक समाज शिक्षक युनियन, विद्यालय व्यवस्थापन समिति आदिमा उनले निरन्तर निस्वार्थी सेवा गर्दै आएका छन् (जानकारी, शोधनायक) उनी हाल **साहित्य सङ्गम** आठराईको सचिव रहेका छन् (पूर्ववत्) । समाजका कुरीति र विसङ्गति, राजनीतिक, खिचातानी, फेसनले ल्याएको विकृति, सूचना तथा सञ्चारमा आएको विकृति आदिको चर्को विरोध कवितात्मक माध्यमबाट गरेर समाज सुधारको कार्यतर्फ उनमुख हुनुपर्ने मूल सन्देश उनले अप्रकाशित महाकाव्य **नेपाल आमा र म** मा व्यक्त गरेका छन् । मान्छेको स्वतन्त्र भएर बाँच्न पाउने हक, हित र कर्तव्यको पक्षमा रहेका तिमिसना हाल **नागरिक समाज आठराई**को अध्यक्ष पदमा रहेका छन् (पूर्ववत्) ।

तिमिसना विभिन्न सामुदायिक संस्थामा आवद्ध, छन् । उनी **कञ्चनजङ्घा सामुदायिक संस्था** इवा ७ मा मेनेजर भई निरन्तर सेवा गरिरहेका छन् (पूर्ववत्) । **कालेगैरा सामुदायिक वन** इवाको सचिव भएर उनले १० वर्षसम्म सेवा गरेका छन् (पूर्ववत्.) । विद्यालयमा आयोजित विभिन्न सांस्कृतिक कार्यक्रममा उनले गीतलेखन गरेर विद्यार्थीलाई गाउन लगाउने, विभिन्न सांस्कृतिक प्रतियोगितात्मक कार्यक्रममा निरीक्षक बन्ने, इवाका स्थानीय क्लबहरूलाई गीत लेखन गरिदिने जस्ता निस्वार्थी र सेवामूलक कार्य उनले गरेका छन् । त्यस्तै गाउँघरमा कसैलाई पीरमर्का र समस्या पर्दा उनले आर्थिक सहयोग समेत गर्ने गरेका छन् । उनी साधारण निम्न परिवारमा हुर्केका कारण गरीबका दुर्दशा र पीरमर्का आदिप्रति परिचित छन् र तिनको निराकरणका निम्ति स्वयम् लागि परेका छन् ।

यसरी तिमिसनाको समाजसेवी व्यक्तित्वलाई हेर्दा उनी वरिष्ठ समाज सुधारक तथा नागरिकका हक, अधिकार र कर्तव्यप्रति आवाज उठाउने सरल र सहयोगी व्यक्तित्वका रूपमा देखिन्छन् ।

३.३.३ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनका बीच अन्तःसम्बन्ध

अनिरुद्र तिमिसनाले आफ्नो ५७ वर्षे लामो जीवनमा सामाजिक, राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई भोग्दै आएको पाइन्छ । हालसम्मको जीवन भोगाइमा उनले अनुभव गरेका सरल जटिल परिस्थिति पढाइका क्रममा देखेका भोगेका तीतामीठा अनुभव र बाल्यकालदेखि हालसम्मका रमाइला नरमाइला घटनाहरूका आराह-अवरोह आदिले रचनात्मक रूपमा उनको साहित्यिक व्यक्तित्व निर्माण भएको पाइन्छ । यिनको जीवनशैलीले निर्माण गरेको सार्वजनिक ज्ञान पठन पाठनबाट प्राप्त गरेको साहित्यिक ज्ञान तथा आफूले देखे-भोगेका ग्रामीण र सहरिया जनजीवनबाट प्राप्त भएको अनुभूतिगत यथार्थ ज्ञानले साहित्यिक लेखनलाई डोच्याएको छ । त्यसैले उनमा अध्ययन अध्यापन तथा लेखन दुवैका बीच सामाञ्जस्य हुन पुगेको छ । यस अन्तः सम्बन्धले भविष्यमा उनबाट अरू उत्कृष्ट कृतिहरू आउने छन् भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । उदार भावना एवम् सहृदयी लेखक तिमिसनाको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू मध्ये सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले कवि व्यक्तित्व नै उच्च स्थानमा रहेको छ ।

३.४ निष्कर्ष

बहुमुखी प्रतिभाका धनी अनिरुद्र तिमिसनाको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू रहेका छन् तापनि यी सबै व्यक्तित्व मध्ये कवि व्यक्तित्व नै उनको सर्वाधिक सशक्त व्यक्तित्वका रूपमा देखापर्छ । त्यसैगरी राजनीतिक व्यक्तित्व र समासेवी व्यक्तित्वले उनलाई जनमानसमा चिनाउन र शिक्षक व्यक्तित्वले लोकप्रिय शिक्षकका रूपमा चिनाउन ठूलो टेवा पुऱ्याएको छ । उनी शोषण, दमन र उत्पीडन विरुद्धको राजनीतिमा संलग्न रहेको पाइन्छ । कवि व्यक्तित्वमा उनी प्रगतिवादी कविका रूपमा चिनिन्छन् । उनका कविताहरूमा सरलतभाव गम्भिरता, विचारको प्रखरता देख्न सकिन्छ । साहित्यको मौलिक सिर्जनामा कोमल शब्दावलीको प्रयोगले अभिव्यक्तिमा सरलता र मिठास थपेको पाइन्छ । यसरी साहित्यिक र साहित्येतर दुवै व्यक्तित्वलाई समानान्तर रूपले अधि सारेर नेपाली साहित्य तथा समाजको हृदय छुन सक्ने व्यक्तित्वका रूपमा अनिरुद्र तिमिसना देखापरेका छन् ।

चौथो परिच्छेद

अनिरुद्र तिम्सिनाको कृतित्वको अध्ययन

४.१ पृष्ठभूमि

कुनै पनि साहित्यकारका कृति र कृतित्वको विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा उसका कृतिको विधागत सैद्धान्तिक आधारलाई मुख्य आधारका रूपमा लिइन्छ। अनिरुद्र तिम्सिनाले साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएको पाइए तापनि कविता विधामा उनको रुचि रहेको देखिन्छ र कविता लेखनबाटै तिम्सिना साहित्यकारका रूपमा परिचित भएको देखिन्छ। कवि तिम्सिनाका अप्रकाशित कृति निकै वटा भए पनि हाल सम्ममा उनको एक मात्र कवितासङ्ग्रह प्रकाशित कृति **मेरो ढाकर** (२०५७) हो। उक्त कृतिको विश्लेषणका क्रममा प्रस्तुत परिच्छेदमा कविताको सैद्धान्तिक चिनारी वा आधार, पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वान्हरूका मत अनुसार काव्य वा कविताको परिभाषा तथा नेपाली विद्वान्हरूका कवितासम्बन्धी परिभाषा वा धारणा छोटकरीमा समावेश गरिएको छ। कविता विश्लेषणका क्रममा प्रस्तुत परिच्छेदमा कविताका तत्त्वहरू शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु, लयविधान, कथनपद्धति, भाषाशैली र उद्देश्यलाई मुख्य आधार मानिएको छ भने आधुनिक नेपाली कविताको विकासक्रमलाई छोटकरीमा समावेश गर्दै आधुनिक नेपाली कविताका क्षेत्रमा अनिरुद्र तिम्सिनाको आगमन तथा उनका फुटकर कृतिलाई सूचीबद्ध गरिएको छ र उनको पुस्तकाकार कृति **मेरो ढाकर** कवितासङ्ग्रहको प्रगतिवादी दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

४.२ कविताको सैद्धान्तिक चिनारी/आधार

साहित्यका विविध विधाहरू मध्ये कविता प्राचीन र समृद्ध विधा हो। संस्कृत साहित्यमा कविताका निम्ति काव्य शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ। 'प्राचीनकालमा साहित्यको समुच्चलाई वाङ्मय भनिन्थ्यो र त्यसले वाक्यात्मक शब्दहरूले युक्त साहित्य भन्ने बुझाउँथ्यो। समाज कल्याणको भावनाले भरिएको भाव वा लिखित रचनालाई साहित्य मानिन्छ' (लुइटेल् र अन्य, २०५४ : २) भन्ने साहित्यको एउटा भेद कविता लयात्मक भाषिक अभिव्यक्तिको वाङ्मय पनि हो भाषिक क्षेत्रको लयात्मक सौन्दर्यको उपज पनि हो (त्रिपाठी र अन्य २०४६ : ९५)। यसर्थ कविता विधा भनेको साहित्यका सबै विधामध्ये लयात्मक भाषिक संरचनाले युक्त सौन्दर्यमुलक भावात्मक भाषिक अभिव्यक्तिको वाङ्मय हो भन्न सकिन्छ।

४.२.२ काव्य सम्बन्धी पूर्वीय र पाश्चात्य मान्यता

काव्य वा कविता शब्द कविबाट बनेको हो । 'कवि' शब्दमा 'व्यत' प्रत्यय लागेर काव्य शब्द बनेको हो जहाँ 'कव्' धातुले सर्वज्ञाता र वर्णन कौशल भन्ने बुझाउँछ (आप्टे, सन् १९६६ : २७३) । यस दृष्टिले कवि भन्नाले सर्वज्ञ एवम् वर्णन कौशलता निपूर्ण व्यक्ति भन्ने बुझिन्छ । पूर्वीय साहित्यमा काव्य र कविता समानार्थी शब्दका रूपमा प्रयोग भएका छन् । काव्यको व्युत्पत्ति (कव्+ इन+कु+अच्) शब्द एक अर्कामा सम्बन्धित रहेका देखिन्छन् । कविको कर्म काव्य र कविद्वारा सिर्जना गरिएको रचनालाई कविता भनिएबाट काव्य वा कविता भन्नाले कविको कर्म भन्ने बुझिन्छ । यसरी पूर्वीय साहित्यमा कवि दर्शनले सम्पन्न स्रष्टा भन्ने बुझिन्छ । दिव्य दृष्टि चेतना र स्वतः संवेदनीयताका आधारमा आफ्नो परिवेशबाट उपलब्ध अनुभूतिलाई 'काव्य' र अभिव्यक्ति गर्नेलाई 'कवि' भनिन्छ (थापा, २०५६ : ३४) ।

काव्य वा साहित्यको दृश्येतर श्रव्य भेद अन्तर्गत गद्येतर पद्यभेद वा काव्य साहित्यको सिद्धै गद्येतर पद्यभेद नै समुच्चा संस्कृत साहित्य शास्त्रीय परम्पराका सन्दर्भमा आजको कविताको विधागत स्थितिको सूचक रहेको कुरा निष्कर्षित हुन्छ (त्रिपाठी र अन्य, २०४६ : १) ।

पाश्चात्य साहित्यमा काव्यलाई poetry अङ्ग्रेजीमा poetic, poetical, ल्याटिनमा poeticus र ग्रीकमा poetkes भनिन्छ (webster-webster new internatioanl Dictionary Second Ed. p. 1902) । Poem को समानार्थी नेपाली शब्द कविता हो र यसको अर्थ कविद्वारा सिर्जित पद्यात्मक रचना वा काव्य भन्ने हुन्छ । 'यस अनुसार पाश्चात्य साहित्यमा प्रयुक्त poetry, poet र poem शब्दका बीचमा परम्पराको अनोन्याश्रित सम्पर्क रहेको पाइन्छ । कविता काव्य poetry का रचनाकारलाई कवि poet र कविको कृतिलाई काव्य कविता poem भनिन्छ (न्यौपाने, २०५५: १०) । पूर्व र पश्चिम दुवैतर्फ कविताको वर्गीकरणको तुलना गर्दा कविताको लघुत्तम रूप मुक्तकदेखि लघु, मध्यम, बृहत र बृहत्तर वा बृहत्तम अनि विकासशील महाकाव्यसम्म विभाजन गरेका हुन् भने पश्चिमतर्फ पनि इपिक अफ ग्रोथ तुलनीय पूर्वीय आर्ष महाकाव्यका रूपमा वर्गीकृत गरेको पाइन्छ (चापागाउँ, २०५१:१४) । त्यस्तै गरी संरचनागत आधारमा कविताको वर्गीकरण प्रगीतात्मक, आख्यानात्मक र नाटकीय गरी तीन प्रकारले गरेको पाइन्छ (लुइटेल, २०६२ : २०१) ।

४.२.२ काव्य वा कविताको परिभाषा

काव्य वा कविताको परिभाषा गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै किसिमका दृष्टिकोणहरू प्रस्तुत गरेका छन् । यहाँ केही विद्वान्हरूका कविता परिभाषालाई समेटेर समग्रमा कवितालाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ ।

४.२.२.१ पाश्चात्य साहित्य शास्त्रीहरूको काव्य सम्बन्धी परिभाषा

पाश्चात्य साहित्यमा कवितालाई चिनाउने क्रममा विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । वर्डस्वर्थका अनुसार ‘शान्त क्षणमा सञ्चित अनुभवहरूबाट उत्पन्न प्रबल मनोभावनाको स्वतः स्फूर्त प्रवाह कविता हो’ (लुइटेल, २०६२ : ३) । पि.वि. शेलीका अनुसार ‘कविता कल्पनाको अभिव्यक्ति हो’ (पूर्ववत्) । एडगर एलेन पो ले ‘सौन्दर्यको लयात्मक सिर्जनालाई कविता मानेका छन्’ भने फिलिप सिडनीले ‘कवितालाई अनुकरणको कला मानेका छन्’ (पूर्ववत्) ।

४.२.२.२ काव्य वा कविता सम्बन्धी पूर्वीय मान्यता

काव्य वा कवितालाई चिनाउने क्रममा विभिन्न विद्वान्हरूले आफ्नै किसिमका धारणाहरू अघि सारेका छन् । यहाँ केही संस्कृत साहित्य शास्त्रीहरूको कविता सम्बन्धी परिभाषालाई समेटेर समग्रमा कवितालाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ । भरतमुनि (ई.पू. ४०० तिर) का अनुसार ‘रस विना कुनै भावको प्रवर्तन हुँदैन । रस नै काव्यको मूल आत्मा हो’ (नाट्यशास्त्र : १२३) भन्ने साहित्यिक मान्यताले काव्यमा रसको सर्वोपरितालाई जोड दिएको पाइन्छ भने विश्वनाथ (चौधौँ शताब्दीका अनुसार ‘रसात्मक वाक्य काव्य हो’ (अधिकारी, २०५० : ८) भन्ने साहित्यिक मान्यताले पनि काव्यमा रसको अपरिहार्यतालाई स्वीकार गरेको पाइन्छ । भरतमुनि र विश्वनाथका यी परिभाषाहरूमा काव्यको आत्मा रस हो र रसविना काव्य सिर्जना हुन नसक्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । भामह (ई.पाँचौँ शताब्दी) का अनुसार ‘शब्द र अर्थको सहभाव नै काव्य हो’ (पूर्ववत्, पृ. ६) भन्ने साहित्यिक मान्यताबाट काव्यमा कलाको आवश्यकता रहने तथा उत्तम काव्य हुन शब्दार्थको अपरिहार्यता आवश्यक रहनेतर्फ जोड दिएको पाइन्छ । आनन्दवर्द्धन (नवौँ शताब्दी) ले ‘काव्यको आत्मा ध्वनि हो’ (लुइटेल, २०६२ : २) भन्ने ध्वनिकेन्द्री साहित्यिक मान्यता अघि सारेको पाइन्छ । त्यस्तै आचार्य वामनले रीतिलाई काव्यको आत्मा मानेका छन् भने कुन्तकले वक्रोक्तिलाई काव्यको आत्मा मानेका छन् । आचार्य मम्मटले ‘दोषरहित र गुणरहित शब्दार्थ कहिकहीं अलङ्काररहित भए पनि काव्य हो’ (पूर्ववत्, पृ. २) भन्ने अलङ्कार केन्द्री परिभाषा अघि सारेको पाइन्छ भने राजशेखरका अनुसार शब्द र अर्थको समुचित सहभाव साहित्य विद्या हो (पूर्ववत्, पृ. २) भन्ने काव्यसम्बन्धी साहित्यिक मान्यता संस्कृत साहित्यमा रहेका छन् ।

४.२.२.३ नेपाली विद्वान्हरूका काव्य सम्बन्धी परिभाषा

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका अनुसार ‘कला भनेको सिर्जनात्मक कल्पनाद्वारा सत्यको सुन्दर प्रकाशन हो । सत्य तीन प्रकारका हुन्छन् । व्यवहारिक , काल्पनिक र दार्शनिक म काल्पनिक सत्यलाई सबभन्दा ज्यादा रुचाउँछु’ (देवकोटा, २०४९: ७८) भन्ने साहित्यिक दृष्टिकोण अघि सारेको पाइन्छ भने बालकृष्ण समका अनुसार ‘कविता भावनाको बौद्धिक कोमलता हो’ (सम, आगो र पानी भूमिका: २०११) । रामकृष्ण शर्माका अनुसार ‘कवितालाई म सौन्दर्यको पूजारी ठान्छु , नैतिकताको छहरा ठान्छु र आदर्शको दर्पण ठान्छु’ (शर्मा, २०४३ : ३) । माधवप्रसाद घिमिरेका अनुसार ‘शब्द र सङ्गीत, अर्थ र

अभिप्रायमा तदाकार भएर जो अनौठो अनुभूति हुन्छ, त्यही नै कविता हो' (घिमिरे, कवितातत्त्व, कविता, २०३२ : ३४५) । मोहनराज शर्माका अनुसार 'विचार, भाव वा घटनाको लयात्मक संरचनालाई कविता भनिन्छ' (शर्मा २०५५: ५६९) भने खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलाका अनुसार 'भाव, विचार र घटनाको विशिष्ट भाषिक संरचना कविता हो' (लुइटेला, २०६२: ९५) भन्ने आ-आफ्ना परिभाषा अगाडि सारेको पाइन्छ ।

उपर्युक्त परिभाषाहरूको समग्र निष्कर्षमा यी सबै परिभाषाहरूबाट आवश्यक कुराहरू एकत्रित गरी यस शोधपत्रमा निम्नलिखित परिभाषा गर्न सकिन्छ छन्दोबद्ध वा छन्दोमुक्त भाषामा अभिव्यक्त हुने अनुभूतिपूर्ण लयात्मक संरचना भएको साहित्य नै कविता हो ।

४.३ कविता विश्लेषणका सिद्धान्तहरू

४.३.१ कविताका तत्त्वहरू

कविता साहित्यको एक विधा हो । साहित्यका अन्य विधा जस्तै यसको आफ्नै महत्व र मौलिकपन रहेको छ । वाङ्मयका अन्य विधा भन्दा पृथक अस्तित्व बोकेको कविता विधाका केही निजी तत्त्वहरू रहेका हुन्छन् । 'कवितामा कल्पना, भाव र बुद्धि जस्ता आन्तरिक रीति, गुण औचित्य र अलङ्कार जस्ता बाह्य तत्त्व रहेका हुन्छन्' (बर्मा र अन्य २०१९: ५०४) । भावपक्ष र कलापक्ष काव्यका तत्त्व हुन् भने कल्पना तत्त्व, बुद्धितत्त्व र शैली काव्यका अन्य आवश्यक तत्त्व हुन् (राय, १९७५:४४) । यी विभिन्न मतहरूलाई हेर्दा कविता निर्माणका लागि शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु उद्देश्य, लयविधान, भाषाशैली, कथनपद्धति (दृष्टिविन्दु) र बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार कविताका प्रमुख तत्त्व अन्तर्गत पर्दछन् ।

४.३.१.१ शीर्षक

शीर्षक कविताको एक मुख्य सूत्रात्मक पूर्वाधार हो । यसले कवितामा प्रस्तुत गरिने वा गरिएका सारभूत कथ्यको सूचक, सङ्केतकका रूपमा काम गरेको हुन्छ (गिरी र अन्य, २०६४ : २०७) । कवितामा शीर्षक विशेषीकृत नभई सामान्य रूपमा पनि रहेको हुन्छ भने कुनैमा व्यङ्ग्यका रूपमा समेत प्रस्तुत भएको हुन्छ । शीर्षक अभिधात्मक वा प्रतीकात्मक हुन सक्छ । शीर्षक विशेषीकृत भएमा यसले बहन गरेका समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय कथ्यलाई जाहेर गर्दछ (त्रिपाठी र अन्य, २०४६ : १७) ।

४.३.१.२ संरचना

कविताको बनोटलाई संरचना भनिन्छ । प्राचीनकालीन काव्य रचनामा रस, छन्द, अलङ्कार र सर्ग ढाँचालाई संरचना भनिने भए पनि आधुनिक कवितामा सर्ग अनुच्छेद, परिच्छेद, पाउ, हरफ आदिलाई संरचना तत्त्व भनिन्छ (भट्टराई, २०५०:६३) । संरचना आन्तरिक र बाह्य गरी २ किसिमको हुन्छ । बाह्य संरचनाले कविताको बाहिरी तत्त्वभित्र पर्ने हरफ, पाउ गण, यति, विश्राम वा सर्गलाई जनाउँछ भने आन्तरिक संरचना अन्तर्गत कवितामा अँगालिएको भावविधान, केन्द्रीय कथ्य छन्द ढाँचाभित्रको अन्तर र कथनपद्धति आदिलाई जनाउँछ ।

संरचना कविताको शरीर हो र कविताको रागात्मक ढाँटौं नै संरचना हो । कविताको संरचना भन्नाले कविताका सबै तत्त्वहरूको कूलयोग र यसभन्दा बढी अरू केही पनि हो जसबाट कविताको निर्माण हुन्छ (शर्मा, २०४८ :३४) । कविता कृतिको बाह्य संरचना भाषिक वा शैलीगत प्राप्त पनि हो र कविताको विधा उपविधागत आयामसँग पनि यो बाह्य संरचना सम्बन्धित हुने गर्दछ । कथ्य भाव विचारको यात्रालाई कविता कृतिको आन्तरिक संरचनाले प्रकारान्तरद्वारा पुनरावृत्ति, सञ्चयन, द्वन्द्वात्मकता, समन्वय र खण्डखण्डका स्वतन्त्र साहचार्यबाट विभिन्न प्रक्रियाबाट बुनोट प्रदान गर्दछ (त्रिपाठी र अन्य, २०४६ : १८) । कविताको संरचना पद्धति अन्तर्गत कथनपद्धति केन्द्रीय कथ्य वा कथनको प्रस्तुति वा प्रविधिलाई कथन पद्धतिका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.३.१.३ विषयवस्तु

सर्जकले कुनैपनि कृतिको सिर्जना गर्दा कुनै एउटा विषयको चयन गरेको हुन्छ । विषयको चयन नगरी कुनै पनि कृतिको निर्माण हुन सक्दैन कविताको सिर्जना गर्दा पनि सर्जकले कुनै एउटा विषयको चयन गर्दछ । विषयवस्तु रचनाका लागि छनोट भावभूमि हो । कविले आफ्ना वरिपरि धर्म, संस्कृति, रहनसहन, स्वभाव, प्रकृति आदिजस्ता विभिन्न विषयको चयन गर्न सक्छ । 'कुनै पनि रचनाको बीज विचार नै विषय हो । जीवन भोगाइका क्रममा कविलाई उत्प्रेरित गर्ने वस्तु नै विषय बन्न सक्ने भएकाले विषय छनोटमा कवि स्वतन्त्र रहन्छ' (शर्मा, २०४८ : ३९) ।

४.३.१.४ लयविधान

'कविता विधाको मुख्य विधागत परिचायक स्वरूप तत्त्व लयविधान हो' (त्रिपाठी र अन्य, २०४६ : १९) । लय शब्द सङ्गीतका क्षेत्रबाट आएको शब्द हो । 'सङ्गीतका क्षेत्रबाट आएको लय शब्दले गायन, वादन, नर्तन आदिलाई परस्पर सूत्रबद्ध गर्ने काम गर्दछ' (लुइटेल्, २०५० : १३६) । यसरी नर्तन, गायन र वाद्यवादन आदि अर्थ बुझाउने लय कवितामा अनिवार्य तत्त्व अन्तर्गत पर्दछ ।

लय छन्दोबद्ध र छन्दोमुक्त कविता दुवैमा अनिवार्य रूपमा रहेको हुन्छ । 'छन्दविना कविताको रचना गर्न सकिए पनि लयविना कविताको रचना गर्न सकिन्न' (लुइटेल्, २०६२ : २७५) । लय सिर्जना

गर्ने तत्त्व अनुप्रास पनि हो । लयसिद्धान्त अनुसार पद वा पदावली अन्तर्गत समान ध्वनि भएका एक वा अनेक स्वर र व्यञ्जन वर्णको बारम्बार आवृत्ति हुँदै जाने शब्दालङ्कार नै अनुप्रास हो । (लुइटेल्, २०५० : १३७) । गद्य वा पद्य जे भए पनि लयात्मकता हुनु कविताको मुख्य विधागत विशेषता हुने भएकाले लय कविताको महत्त्वपूर्ण तत्त्व हुन पुगेको हो । कविताका लय अन्तर्गत वर्ण, पद, पदावली, वाक्यात्मक समानान्तरता, अनुप्रास, अलङ्कार, शब्ददित्व आदि पर्दछन् ।

४.३.१.५ कथनपद्धति

कविताको मुख्य तत्त्व अन्तर्गत कथनपद्धति पनि पर्दछ । कवितामा लेखकले वा समाख्याताले आफू उभिएर वा पात्रलाई उभ्याएर भावक वा पाठकसँग आफ्नो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्ने भएकाले लेखकले कवितामा अभिव्यक्त गर्ने माध्यम नै कथनपद्धति हो । कवितामा समाख्याताले २ प्रकारका कथनपद्धतिका माध्यमबाट भावाभिव्यक्ति सम्प्रेषण गर्दछ । ‘कवि प्रौढोक्ति अन्तर्गत कविले आफ्ना विचार अभिव्यक्ति गर्ने सिललामा कवि आफैँ सीधै कुनै कवितात्मक कथन गर्दछ भने त्यो कवि प्रौढोक्ति हो’ (त्रिपाठी र अन्य पूर्ववत् : १९) । यस प्रकारको उक्तिमा कविले प्रथम पुरुष ‘म’ वा ‘हामी’ का माध्यमबाट कवितात्मक कथन प्रस्तुत गर्दछ । कविनिबद्धवक्तृप्रौढोक्ति अन्तर्गत कविले आफ्नो अभिव्यक्ति पात्रका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेमा त्यस प्रकारको कथनपद्धति कविनिबद्धवक्तृप्रौढोक्ति रहन्छ । यस प्रकारको कथनपद्धतिलाई कवितामा तृतीय पुरुषात्मक दृष्टिविन्दु पनि भनिन्छ । ‘आख्यानीकरणकै क्रममा दृश्यको चित्रण तथा संवाद मनोवादका सम्भव उपयोगबाट नाटकीकृत कथनको पद्धति समेत अँगाली आत्मालापि कवि कथयिता अन्तर्निहित रहिदिँदा कवितात्मक कथनको वैकल्पिक तेस्रो पद्धति प्रकट हुन्छ’ (पूर्ववत्) । तसर्थ उक्त प्रकारको पद्धतिलाई द्वितीय पुरुषात्मक कथनपद्धति भनिन्छ । समग्रमा कवितामा कथन पद्धति मुख्य रूपमा २ प्रकारको रहेको पाइन्छ ।

४.३.१.६ भाषाशैली

विचार र विनियमको सशक्त साधन भाषा हो । ‘ध्वनि, शब्दभण्डार, व्याकरण र अर्थ हुँदै सङ्कथन तहसम्म पुगेर एक सिङ्गो अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुत गर्ने श्रृङ्खलाको संपुञ्जका रूपमा चिनिने कविताको भाषा बढी भन्दा बढी रागात्मक र बढी लयात्मक हुने गर्दछ’ (गिरी र अन्य, २०५८ : २०८) । कवितामा प्रयोग हुने भाषा आलङ्कारिक विचलनयुक्त र विशिष्ट प्रकारको हुन्छ । ‘भाषाशैलीले कवितालाई उपलब्ध भाषिक विकल्पमध्येबाट सबभन्दा बढी ललित र रागात्मक अनि व्यञ्जक र लयात्मक हुन सक्ने गरी वर्ण, शब्द, पद, पदावली, वाक्यखण्ड, वाक्य र अनुच्छेदविधान समेत सिर्जित गर्दछ’ (त्रिपाठी र अन्य, २०४६ : १९) ।

कवितामा प्रयोग गरिने सङ्गठनगत पद्धतिलाई शैली भनिन्छ । ‘शैली व्यक्तिपिच्छे फरक फरक हुने गर्छ । सरल, आलङ्कारिक, नाटकीय, वर्णनात्मक आदि शैली कवितामा प्रयुक्त हुन्छन्’ (भट्टराई,

२०५० : ६३) । कवितामा कविले भावाभिव्यक्ति गर्ने तरिकालाई शैली भनिन्छ । भाषाशैली कवितामा अति आवश्यक तत्त्व हो । कवितालाई काव्यात्मक उचाइ थप्ने र स्रष्टालाई निजी पहिचान दिने काम भाषाशैलीले गरेको हुन्छ । 'कवितामा अभिधात्मक भाषाको प्रयोग भन्दा प्रतीक बढी महत्त्वपूर्ण र कलात्मक हुन्छ । प्रतीकमय भाषाले मानवीय संवेग र संवेदनालाई व्यञ्जनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दछ र शब्द र अर्थको नवीन सन्दर्भलाई व्यक्त गर्दछ' (भट्टराई , २०५४ : १२३) । शैली कविको निजी पहिचान भएकाले त्यसैबाट कविका विशेषता पहिल्याउन सहयोग पुग्दछ । 'लेखकीय विशिष्टता प्रदर्शन गर्ने कुशल संयोजन कला र प्रस्तुतिको निजी रौनक नै शैली हो' (एटम र अन्य, २०५३ : ५६) । समग्रमा भाषाशैली कविताको अति महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो भन्न सकिन्छ ।

४.३.१.७ उद्देश्य

कुनै पनि कार्यको एक न एक उद्देश्य हुने भएकाले कविको कविता लेखनको पनि एक न एक उद्देश्य वा प्रयोजन हुन्छ । कविले कविता रचना गर्नुको मूल उद्देश्य विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । कसैले स्वतः स्फूर्त भावस्फूर्णलाई कवितात्मक माध्यमबाट समाजका विभिन्न प्रवृत्तिहरूको विरोध र समर्थन गर्ने प्रवृत्ति हुन्छ, भने कसैले आनन्दानुभूतिको निमित्त, यशकीर्ति राख्न त कसैले धनार्जनको निमित्त तथा मायाप्रिती इत्यादि उद्देश्यका निमित्त कविताको रचना गरेको पाइन्छ । यसर्थ 'कविताभित्र देखिने प्रयोजन वा अभिव्यक्तिको एउटा न एउटा उद्देश्य हुन्छ, अतः उद्देश्य कविताको एउटा तत्त्व हो' (गिरी र अन्य २०५८ : २०८) ।

यसरी काव्य वा कविताका तत्त्वहरू शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु, लयविधान, कथनपद्धति, भाषाशैली, र उद्देश्यलाई कविताका मुख्य तत्त्व मान्न सकिन्छ ।

४.४ आधुनिक नेपाली कविताको विकासक्रम

४.४.१ नेपाली कविता परम्परा

नेपाली कविताको पुरानो साँध खोज्दै जाँदा मौखिक कविता परम्परा मात्र भेटिन्छ । विक्रमको ११ औं शताब्दीतिरबाट अलिखित कथ्य, अभिलेख कथ्य, अभिलेख, शिलालेख हुँदै अगाडि बढेको यस विधामा १८ औं शताब्दीमा आइपुगेपछि मौखिक लोकगीत परम्पराबाट क्रमशः विकास हुँदै लेख्य नेपाली कविताहरू देखापर्न थालेछन् । लेख्य नेपाली कविता प्राप्त हुनुपूर्वको समयलाई नेपाली कविताको पृष्ठभूमि कालका रूपमा दाँजेर तीन चरणमा काल विभाजन गरिन्छ ।

(क) प्राथमिक काल (वि.सं १८२६-१९४०)

(ख) माध्यमिक काल (वि.सं. १९४१-१९७४)

(ग) आधुनिक काल (वि.सं. १९७५-हालसम्म)

(क) प्राथमिक काल (वि.सं १८२६-१९४०)

वि.सं. १८२६ देखि १९४० सम्मको समयवाधिलाई नेपाली कविताको प्राथमिक कालको समय मानिन्छ । 'प्राथमिक कालको पहिलो लिखित कविताको रूपमा नेपाली कविता परम्पराको इतिहासमा वि.सं १८३१ को सुवानन्ददासको **पृथ्वीनारायण** कविता देखापर्छ' (बन्धु र अन्य, २०४३ : ३) । 'यस चरणका कविताहरूको मुख्य काम नै देशको विस्तारको कामना गर्नु, वीरशासकको प्रशंसा र स्तुति गर्नु रहेको छ । वीरता र विजयका कविताहरूको प्राधान्य रहेकोले यसै प्रवृत्तिका आधारमा यस काललाई वीरकाल भनिएको हो' (शर्मा र अन्य २०३६ : ३०) । यस धाराका केन्द्रीय कवि उदयानन्द अर्याल हुन् ।

प्राथमिक कालको उत्तरार्द्धमा भक्तिधारा देखापर्छ । वि.सं १८७३ देखि १९४० सम्मको यस अवधिमा सगुण र निर्गुण भक्तिधारा देखापर्दछन् । सगुण भक्ति अन्तर्गत रामभक्तिधारा र कृष्णभक्ति धारा प्रबल रूपमा देखिन्छन् भने निर्गुण भक्ति अन्तर्गत ईश्वरका निराकार स्वरूपको वर्णन पाइन्छ ।

(ख) माध्यमिक काल (वि.सं. १९४१-१९७४)

नेपाली कविताको माध्यमिक काल वि.सं १९४१ देखि १९७४ सम्मको लगभग साढे तिन दशकको समयलाई नेपाली कविताको माध्यमिक काल मानिन्छ । मोतीराम भट्टको आगमनसँगै नेपाली कवितामा मुद्रण कार्यको प्रारम्भ अनि श्रृङ्गारिकताको उच्चता देखापर्छ । लेखोट युग पार गरेर प्रकाशन युगमा पाइला चाल्नु नै यस कालको मुख्य उपलब्धि हो ।

यस श्रृङ्गारिक कविता धाराको अन्तिम बिन्दुका रूपमा **सूक्तिसिन्धु** कवितासङ्ग्रह (वि.सं १९७४) चर्चित छ । मौलिक अभिव्यक्तिमा चासो, अनुवाद रूपान्तरणमा कमी आउनु तथा कला, सौन्दर्य पक्षमा परिष्कार हुनु यस कालको मुख्य उपलब्धि देखापर्छ । **गोर्खापत्र** (१९५८), **सुन्दरी** (१९६३) र **माधवी** (१९६५) जस्ता पत्रिकाले यस कालको कविता उन्नयनमा महत्वपूर्ण भूमिका निभाएका हुन् । यस कालका केन्द्रीय र सशक्त प्रतिभा मोतीराम भट्ट हुन् ।

(ग) आधुनिक काल (वि.सं. १९७५-हालसम्म)

नेपाली कवितामा **ऋतुविचार**को प्रकाशन वि.सं १९७३ सालदेखि भए तापनि मोटामोटी रूपमा वि.सं १९७५ सालदेखि आधुनिक कालको सुरु भएको मानिन्छ । १९७४ सालमा **सूक्तिसिन्धु** नामक कविता सङ्कलन प्रकाशित भएकाले यस पछि मात्र आधुनिककाल सुरु भएको मानिन्छ ।

नेपाली कविता यात्रामा आधुनिकताको जग बसाल्ने कवि लेखनाथ पौड्याल हुन् । भाषाशिल्पगत परिष्कार, सामाजिक पुनर्जागरणको स्वर र बौद्धिक चिन्तन पौड्यालका कवितात्मक विशेषता देखापरे । यस कालमा परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी, प्रयोगवादी र समसामयिक धाराका कविताहरू देखापरे । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, बालकृष्ण सम, माधुप्रसाद घिमिरे, मोहन कोइराला, वैरागी काँइला लगायत थुप्रै कविहरूका विभिन्न प्रवृत्तिगत विशेषता बोकेका कविताहरू यस कालका उपज हुन् ।

।

परिष्कारवादका शास्त्रीय अनुशासनमा आबद्ध भएर लेखिएका परिष्कारवादी कविता तथा शास्त्रीय नियममा नबार्धई उन्मुक्त रूपमा लेखिएका स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी कविताले यस कालमा विस्तार हुने मौका पाए । गद्य र पद्य दुवै विधामा लेखिएका प्रयोगवादी दुर्बोध्य, क्लिष्ट र जटिल प्रकारका कविताहरू यस कालका महत्त्वपूर्ण उपलब्धि रहेका छन् । वि.सं २०३० सालपछिका समसामयिक धाराको यस समयमा समानान्तर धाराहरू आयामेली कविता, राल्फा, अकविता, बुटपालिस तरलवाद, योङ्ग राइटर्स फ्रन्ट, सडक कविता क्रान्ति, आन्दोलन कविता, संरक्षण कविता आन्दोलन आदि जस्ता आन्दोलनहरू आधुनिक कालमा कवितामा महत्त्वपूर्ण सङ्घर्ष हुन् । आधुनिक कालका कविताका विभिन्न चिन्तनका विविधताले गहिरो प्रभाव पारेको छ । मावनजीवनका अनुभूतिहरू वाद र धाराका रूपमा अभिव्यक्त भएर तथा सञ्चार, प्रविधि, कम्प्युटर, इन्टरनेट, फेसबुक आदि विभिन्न सामाजिक सञ्जालले छाएको विश्व भूमण्डलीकरण र पाश्चात्य साहित्यमा देखिएको उत्तरआधुनिक चिन्तनले नेपाली कविता पनि वर्तमानमा उत्तरआधुनिक चिन्तन तर्फ विकसित भइरहेको छ ।

४.४.२ नेपाली कविता परम्परामा अनिरुद्र तिम्सिनाको आगमन

अनिरुद्र तिम्सिना नेपाली कविताको फाँटमा वि.सं २०३० सालदेखि देखापरेका हुन् । वि.सं २०३० मा कक्षा १० मा पढ्दा विद्यालयस्तरीय कविता प्रतियोगितामा **धनेदाइ** कविताबाट प्रथम भएपश्चात उनी नेपाली कविताको क्षेत्रमा उदाएका हुन् । उनी वि.सं २०३० देखि नै कविता लेखनमा सक्रिय भए तापनि **शिक्षक बोल्छ** (२०४५) पत्रिकामा प्रकाशित **शिक्षक तिमि** (२०४५) कविता लिएर कविता रचना र प्रकाशन तर्फ आकृष्ट भएका हुन् र उक्त कविता नै उनको प्रथम प्रकाशित कविता हो । तिम्सिनाको हालसम्म पुस्तकाकार प्रकाशित साहित्यिक कृति **मेरो ढाकर** (२०५७) कविता सङ्ग्रह छ भने अन्य फुटकर कविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित छन् । लगभग चार दशक लामो साहित्यिक यात्रासँगसँगै उनी कविता लेखनको क्षेत्रमा हालसम्म निरन्तर साधनारत छन् ।

आधुनिक नेपाली कविताको विकासक्रममा प्रगतिवादी कविताको आरम्भ वि.सं २००७ को परिवर्तन सँगै भएको हो । वि.सं २००७ मा भएको परिवर्तन र त्यसअघि कविहरूमा पलाएको क्रान्तिचेत कविताका माध्यमबाट अभिव्यक्त भएको हुँदा वि.सं २००७ साल अघिकै सेरोफेरोबाट प्रगतिवादी नेपाली कविताको थालनी भएको हो । '२००७ सालपूर्व व्याप्त राणाशासनको निरङ्कुशता र त्यसका विरुद्ध जागृत हुँदै गइरहेको परिवर्तनकामी नवचेतना तथा एसिया र विश्वभरि नै फैलिएको क्रान्तिचेतना र खास गरी नेपाली राष्ट्रभित्रको सामन्ती निरङ्कुश शासन र त्यसका विरुद्ध उठिरहेको क्रान्तिचेतना तथा सोभियत रुसी क्रान्तिको प्रेरणा र प्रभाव, चिनियाँ जनक्रान्तिको सफलता र भारतीय स्वतन्त्रताको प्रभाव एवम २००६ सालमा भएको नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापना जस्ता राजनीतिक सामाजिक घटनाका पृष्ठभूमिमा प्रगतिवादी नेपाली कविताले जन्म लिएको देखिन्छ' (पौडेल, २०६५ : ५

र ६) । 'आधुनिक नेपाली कविताको क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादी धाराको अवधि वि.सं १९९१ देखि २०१६ सम्मको समयलाई मानिन्छ' (त्रिपाठी र अन्य, २०४६ : १२१) । जसमध्ये वि.सं १९९१ देखि २००३ सम्मको समयावधिलाई स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराको समय मानिएको पाइन्छ । यस स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराले बेला बखत सामाजिक, आर्थिक तथा राजनैतिक धारालाई बढी खरो रूपमा प्रकट गरे पनि यसको कलात्मक स्थितिचाहिँ खास गरी स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी रूपमै बढी चहकिलो छ (पूर्ववत्, १२३) । प्रगतिवादी कविताको उर्वर समय वि.सं २०१६ सम्म मात्र मानिएको पाइए पनि २०१६ पछि पनि प्रगतिवादी धारा अन्तर्गत थुप्रै कविता कृतिहरू रचना भएका छन् । '२००७ सालको जनक्रान्तिका सेरोफेरोमा लेखिएका कविता कृतिहरू नै आरम्भका प्रगतिवादी नेपाली कविता हुन् तापनि सैद्धान्तिक घोषणासहित प्रकाशित कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानको भञ्ज्याङ्गिनरै कवितासङ्ग्रह नै पहिलो प्रगतिवादी नेपाली कविता कृति मानिन्छ' (पौडेल, २०६५ : ९) । प्रगतिवादी साहित्यिक आन्दोलनको सुरुवात 'वि.सं २००९ सालमा श्यामप्रसाद शर्माको अगुवाईमा वीरगञ्जमा खोलिएको प्रगतिशील लेखक संघ (प्रलेस) नै साङ्गठनिक प्रयत्नको उद्गम बिन्दु मानिन्छ' (उप्रेती, २०५८ : ११३) । २०१७ सालको पञ्चायती व्यवस्थाको उदय तथा तत्कालीन सरकारले खुला राजनीतिक र साङ्गठनिक एवम् वाक स्वतन्त्रताप्रति प्रतिबन्ध लगाएपछि त्यसबेलाका कविहरूमा पलाएको नैराश्यता तथा प्रयोगवादी र आयामेली कविताको थालनी सँगसँगै प्रगतिवादी कविताहरूले पनि विस्तार हुने मौका पाए भने समसामयिक धाराको सुरुवात २०३० पछि र २०३६ मा भएको सडक कविता क्रान्तिपछि प्रगतिवादी कविताहरू तत्कालीन समयका कुरीति कुसंस्कारको विरोध गर्दै समुन्नत समाजको कल्पना तर्फ केन्द्रित भएका छन् ।

यसरी प्रवृत्तिगत उचाइ प्राप्त गरेको प्रगतिवादी कविता २०५६ को जनआन्दोलन, २०५२ मा गठित भूमिगत नेकपा माओवादीले सञ्चालन गरेको सशस्त्र जनयुद्ध र त्यसको प्रभाव २०६२/०६३ को जनआन्दोलन, संविधान सभाको विघटन आदि आन्दोलनहरूमा आन्दोलनको पक्षमा क्रियाशील हुँदै विभिन्न प्रकारका सत्ताका कुनियतको विद्रोह र विद्रुपतामाथिको चित्रण गर्दै प्रगतिवादी प्रवृत्तिका कविता सिर्जना भए साथै उक्त ऐतिहासिक अभियानहरूमा सामन्ती राज्यसत्ताको विरोध, वर्गीयता, देशप्रेम, सहिदको बलिदानी जस्ता पक्षहरूतर्फ उन्मुख भएर लेखिएका प्रगतिवादी कविताहरू आधुनिक नेपाली कविताको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्षम रहेका छन् । समाजमा हुने गरेका कुरीति, कुसंस्कार, विसङ्गति, पूँजीवादको विरोध तथा मार्क्सवादको समर्थन, समाजमा तल्लोवर्ग प्रतिको सहानुभूति, उच्चवर्गले निम्न वर्गप्रति गरेको अन्याय अत्याचारको विरोध, सामाजिक अन्धविश्वासको विरोध, साम्यवादप्रति आस्था, देशप्रेमका साथै गरिबी, अशिक्षा, भोकमरी, भ्रष्टाचार आदि कुरीति र

कुप्रवृत्तिप्रति खरो रूपमा कवितामा व्यङ्ग्यवाण प्रस्तुत गर्नु प्रगतिवादी कविताका मूलभूत विशेषता हुन् ।

‘प्रगतिशील/प्रगतिवादी कविहरूले यिनै समस्याहरूलाई आफ्ना कविताको कथ्य विषय बनाउँछन् र कुरूप पक्षलाई देखाएर उज्यालोको खोजी गर्दै समाज रूपान्तरणकारी भूमिका खेल्छन् । यस क्रममा आस्था विश्वास र जीवन भोगाइका विविध अनुभूतिको कवितात्मक अनुभूति हुन्छ । अनिरुद्र तिमिसना पनि यही खेमाका कवि हुन्’ (पौडेल, २०६५ : १८०) । उपर्युक्त प्रगतिवादी प्रवृत्तिलाई अँगालेर साहित्य सिर्जना गर्ने तिमिसना वि.सं २०३० पछि साहित्यको फाँटमा उदाएका कवि हुन् ।

४.४.३ अनिरुद्र तिमिसनाको साहित्यिक यात्रा

अनिरुद्र तिमिसनाले वि.सं २०३० मा धनेदाइ, कविताबाट नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । वि.सं २०३० देखि हालसम्म उनी नेपाली साहित्यमा विशेषतः कविता विधामा निरन्तर साधनारत छन् । जीवनको आरम्भ साहित्यिक यात्रा र प्रौढावस्थाको साहित्यिक यात्रामा प्रायः सबै साहित्यकारहरूमा परिष्कार परिमार्जन र दृष्टिकोणको परिपक्वताका कारणबाट परिवर्तन देखिने गर्दछ । यसरी परिवर्तन हुनमा समय, परिस्थिति, सामाजिक अवस्था, राजनैतिक अवस्था, उमेरको परिपक्वता र अध्ययनको गहनता जस्ता कारणले ठूलो प्रभाव पारेका हुन्छन् । उनको चारदशक लामो साहित्य साधनाका अवधिमा उनी आरम्भदेखि नै प्रगतिवादी साहित्य सिर्जनामा साधनारत छन् । उनको उक्त साहित्य यात्रामा हालसम्म प्राप्त भएका उनका रचना कृतिहरू विधागत र कालक्रमिक रूपमा निम्नानुसार रहेका छन् ।

(क) कविता

१. धनेदाइ (रचना २०३०, अप्र.) श्री पोखरी मा.वि. मा कविता प्रतियोगितामा प्रथम स्थान प्राप्त गर्न सफल कविता ।
२. रविनदाईको समझना (रचना २०३७, अप्र.) तेहथुम क्याम्पस चुहानडाँडामा क्याम्पस स्तरीय कविता प्रतियोगितामा प्रथम स्थान प्राप्त गर्न सफल कविता ।
३. आधारभूत आवश्यकता, राष्ट्रिय चिन्तन (रचना २०४५, अप्र.) मदनमेला कविता प्रतियोगिता २०४५ मा द्वितीय स्थान प्राप्त कविता ।
४. शिक्षक तिमी (रचना २०४५) शिक्षक बोल्छ (२०४५) पत्रिकामा प्रकाशित तिम्सिनाको साहित्य यात्राकै प्रथम प्रकाशित कविता
५. मेरो ढाकर प्रकाशित (२०५७) जम्मा ३८ वटा फुटकर कविताहरू सङ्गृहीत पुस्तकाकार कृति ।
६. स्मृतिका पानामा सूर्य कन्दङ्गा, सूर्य स्मृतिग्रन्थ (२०५९) मा प्रकाशित ।
७. एउटा बिनित्पत्र, सङ्गमसुधा, (वर्ष ४०, पूर्णाङ्क ३, २०६१ श्रावण) मा प्रकाशित ।
८. पुस्तकको पानामा रामर्कण, रामर्कण स्मृति ग्रन्थ (२०६२) मा प्रकाशित ।
९. मैले रामर्कणलाई सम्झँदा (पूर्ववत्) कृतिमा समावेश ।
१०. स्मृतिका पानामा नारायणप्रसाद ओली, नारायण ओली स्मृति ग्रन्थ (२०६७) मा प्रकाशित ।
११. तीनथुङ्गा, पोखरी स्वर्ण स्मारिका (२०६७) मा प्रकाशित ।

(ख) खण्डकाव्यात्मक कृति

तिम्सिनाले खण्डकाव्यात्मक कृतिहरूको रचना पूरा गरी पाण्डुलिपि तयार गरेको देखिन्छ । हालसम्म उनका खण्डकाव्यात्मक कृति रचना पूरा गरेर पनि अप्रकाशित रहेका छन् । उनका अप्रकाशित खण्डकाव्यात्मक कृतिहरूलाई निम्नानुसार सूचीबद्ध गरिन्छ ।

१. दासदुङ्गाको घाउ (रचना २०५०, अप्र.)
२. पितृवियोग (रचना २०५३, अप्र.)
३. मेघराज गीतिकाव्य (रचना २०५६, अप्र.)
४. कर्मपिताको अन्तिम बिदाइ (रचना २०६४, अप्र.)

(ग) महाकाव्य

तिम्सिनाले महाकाव्यको रचना पूरा गरी हाल त्यो पाण्डुलिपिका रूपमा रहेको पूर्ववत् जानकारी गराइएको छ । हाल सो कृति अप्रकाशित रहेको छ ।

नेपाल आमा र म (रचना २०६६, अप्र.)

(घ) नाटक र एकाङ्की

१. पत्थर पनि पगलन्छ (नाटक), (रचना २०४०, मञ्चन २०४० अप्र.) ।
२. डाकर रोज्ने कि धामी रोज्ने ? (एकाङ्की), (रचना २०४५, मञ्चन २०४५ अप्र.) ।

(ङ) समालोचना/निबन्ध

१. कार्यमूलक अनुसन्धान तथा शिक्षण पेसा (?) ।
२. नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन ऐतिहासिक झलक (२०५९) ।

यसरी चार दशक लामो साहित्यिक यात्रामा साहित्यकार तिमिसनाले थुप्रै साहित्यिक रचना गरेर नेपाली साहित्यको जगमा नयाँ ईटा थप्ने प्रयत्न गरेका छन् । उनका प्रकाशित रचना भन्दा पूरा गरेर थन्केका अप्रकाशित रचनाका पाण्डुलिपिहरू अधिक रहेका देखिन्छन् । उनको साहित्यिक यात्रामा उनले नेपाली साहित्यको आख्यानत्मक विधा कथा, उपन्यास, नाटक, निबन्ध र समालोचना भन्दा कवितात्मक विधामा महत्त्वपूर्ण सफलता हासिल गरेको देखिन्छ । प्रवृत्तिगत आधारमा कविता लेखनको आरम्भदेखि वर्तमानसम्म उनी स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धारा अन्तर्गत रहेर साहित्य साधनारत छन् । उनको साहित्यिक यात्रा मोटामोटी रूपमा प्रगतिवादी प्रवृत्तिका सफल कविका रूपमा नेपाली साहित्यमा आफूलाई चिनाउन उनी सफल रहेको देखिन्छ ।

४.५ मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.५.१ कथ्य संरचना

मेरो ढाकर (२०५७) कवितासङ्ग्रह अनिरुद्र तिमिसनाद्वारा लिखित ग्रामीण सामाजिक यथार्थ र जनजीवनमा आधारित कवितासङ्ग्रह हो । छन्दोबद्ध पद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कविता सङ्ग्रहमा जम्मा ३८ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । तिमिसनाको पुस्तकाकार एकमात्र प्रस्तुत कृति जम्मा ८५ पृष्ठमा ३८ वटा कविताहरू र बाहेकका ३१ पृष्ठमा विभिन्न भूमिका मन्तव्य, शुभकामना सन्देश र आवरण पृष्ठ रहेका छन् । यस कृतिको प्रकाशिका माता कृष्णमाया तिमिसना हुन् । कविताका ८५ पृष्ठ र अन्य ३१ पृष्ठ गरी जम्मा ११६ पृष्ठमा विस्तारित यो कृति मभौला आकारको कृति हो । यस कृतिमा कवि तिमिसनाका श्रद्धा-समर्पण, सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, गोरुको वेदना, यहाँ यस्तै छ , माझीका छाप्राको रोदन, फूलहरू किन हाँसेनन् ? स्वर्ण वार्षिकोत्सव, वसन्त टाढा भयो, जिन्दगी , अझै आएको छैन नयाँ वर्ष, सहिद, तिमी शिक्षक, आठराई , गाइने दाइ, किसानको चाड, वसन्त, भोपडीको बेथा, हाम्रो नेपालमा, दशाको चाड दसैं , युवा-कर्तव्य, धिक्कार यो जिन्दगी, के कहाँ दुख्यो ? छोरीको न्वारान, मेरो ढाकर, जन्मभूमि इवा, मेरो बन्दुक तब पडकन्छ, विकास यस्तै भयो, आँसु छरी बर्बरी, ढुकुरको बिलौना, क्रान्तिको दीपावली, मैले चिनेको विश्वेश्वर, नथाकेको घाउ, सम्झनामा मेघराज, श्रद्धापात्र गुरु धनश्री , आमा, नौलो जमाना, हाम्रो कालेगैरा र आँखा खोलिदिने आमा गरी जम्मा ३८

वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । 'कविताका पुछारमा रचना वर्ष उल्लेख नभएका कारण सबै कृतिको रचना समय सन्दर्भलाई बुझ्न सकिन्न तापनि विषयवस्तु वा भावका हिसाबले यी कविताहरू पञ्चायत उत्तरकालीन रचना हुन् भन्ने अनुभव हुन्छ' (पौडेल, २०६५ : १८१) । तिमिसनाले आफ्ना कविताको पुछारमा रचना वर्ष उल्लेख नगरे तापनि विषयवस्तुगत, प्रवृत्तिगत र वैचारिक अभिव्यक्ति जस्ता कारणले उनका कविताहरूको रचना वर्ष वि.सं २०४६ देखि २०५७ सम्म रहेको हो भन्न सकिन्छ ।

प्रगीतात्मक संरचना र लघु आयाममा भावगत अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएका उपर्युक्त सबै कविताहरूको शीर्षक चयन अभिधात्मक लाक्षणिक र व्यङ्ग्यार्थ तिनै प्रकारले राखिएको देखिन्छ भने सिङ्गै पुस्तकाकार कृतिको शीर्षक चयन कृतिव्यापी विम्बका आधारमा **मेरो ढाकर** राखिएको हो भन्न सकिन्छ । 'ढाकर' अभिधात्मक रूपमा थाप्लोमा नाम्लो र कुममा खकन तथा हातमा तोक्मा टेकेर बजार तथा सुगम क्षेत्रबाट दुर्गम क्षेत्रमा मालसामान ओसारने डोको भन्दा केही च्याप्टो आकारको बाँसको चोयाबाट निर्मित वस्तु हो भने प्रतीकात्मक रूपमा वा अर्थमा मानिसले सुख र रहरले ढाकर बोक्दैन, उसले बाध्यतावश र विवसताका कारण ढाकर बोक्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ र समाजका उच्च वर्गभन्दा निम्नवर्गले ढाकर सधैं थाप्लोमा नाम्लो अड्याएर पिठ्युँमा बोकेर हिँड्नुपर्ने बाध्यता भए जस्तै हाम्रो समाजमा पनि गरिबहरूले आफ्ना समस्याको पोकाको ढाकर थाप्लोमा बोकिरहन बाध्य छन् भन्ने कृतिव्यापी विम्ब वा प्रतीकात्मक अर्थ प्रस्तुत कृतिको मूल शीर्षकले अभिव्यक्त गरेको छ । ढाकर श्रम, गरिबी र ऋणको प्रतीक हो । सधैं पिठ्युँमा थोत्रो ढाकर बोकेर जीवन बाँच्न बाध्य अधिकांश नेपालीको कथा, व्यथा अवस्थालाई यस कवितासङ्ग्रहको मूल शीर्षकले प्रतिबिम्बित गरेको छ । संरचनाका दृष्टिले यस सङ्ग्रहका कविताहरू लघु आयामका फुटकर कविता हुन् । 'पाँच श्लोकदेखि अठार श्लोक सम्ममा विस्तारित यस सङ्ग्रहका कविताले कथन संरचनामा वर्णनात्मक संस्मरणात्मकता र कतै कतै आख्यान चूर्णकको प्रयोगलाई पनि आत्मसात गरेका छन्' (पूर्ववत्, १८६) ।

यस कवितासङ्ग्रहमा पाँच श्लोकका ३ वटा, ६ श्लोकका ३ वटा , सात श्लोकका ३ वटा, आठ श्लोकका ३ वटा, नौ श्लोकका ७ वटा, दश श्लोकका ६ वटा, एघार श्लोकका २ वटा, बाह्र श्लोकका ६ वटा, तेह्र श्लोकका २ वटा , चौध श्लोकका २ वटा र अठार श्लोकको १ वटा कविता गरी जम्मा पाँचदेखि अठार श्लोक सम्मका लघु आयाममा विस्तारित छन्दयुक्त ३८ कविताहरू सङ्कलित छन् । कृतिको बाह्य र आन्तरिक संरचना अन्तर्गत प्रस्तुत कृतिमा सरल, सहज र हृदयसंवेद्य मर्मस्पर्शी भावलाई समेटिएको छ ।

बाह्य संरचना अन्तर्गत प्रस्तुत कृतिका सबै कविताहरू छन्दोबद्ध रहेका छन् । विशेषतः शार्दूलविक्रीडित र मन्दाक्रान्ता छन्दको प्रयोग गरी लेखिएका यस कृतिका कविताहरू **छोरीको न्वारान** र **नौलो जमाना** कवितामा उपजाति छन्दको प्रयोग गरिएको छ । कविताका प्रत्येक पङ्क्तिका अन्त्यमा

प्रायः उस्तै मिलने वा कविता वाचनमा पाइने लयगत मिठासका अनुप्रासिक चयन गर्दै सरल र सहज भाषाशैलीमा अभिव्यक्ति गरिएको छ भने कथ्य संरचना पनि सरल किसिमको रहेको छ । प्रायः छोटो खालका वाक्यात्मक संरचना तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको उचित संयोजनले प्रस्तुत कृतिका कविताहरूको विषयवस्तु सरल र संवेद्य किसिमको रहेको छ । जस्तै :

बूढो ढाकरमा पहाड ऋणको चुली बनेको तर ।
मेरो प्राण यही सधैं छ पीठमा थोत्रो बूढो ढाकर ॥

(मेरो ढाकर, पृ. ५२)

प्रस्तुत कृतिका कविताका प्रत्येक श्लोकहरू ४ पङ्क्तिका पङ्क्तिपुञ्जमा आबद्ध रहेका छन् भने कतिपय छन्दगत त्रुटिहरू पनि रहेका छन् तर ती त्रुटिहरूले कविताको कथ्य संरचना, विषयवस्तु र भावाभिव्यक्ति खज्मजिन दिएका छैनन् र सबै कविताहरूमा भाव र शिल्पका बीचमा सन्तुलन रहेको देखिन्छ ।

आन्तरिक संरचनाका दृष्टिले प्रस्तुत कृतिका कविताहरू प्रथम र तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा रचिएका छन् भने द्वितीय पुरुषात्मक दृष्टिविन्दु प्रयोग हुने नाटकीय कविताहरू यस सङ्ग्रहमा संरचित छैनन् । प्रगीतात्मक संरचनामा आधारित विषयवस्तुमा लेखिएका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा समकालीन समयुगीन जीवनका कुरूप यथार्थलाई कथ्य विषय बनाइ तिनप्रति आलोचना प्रस्तुत गर्दै परिवर्तनको अपेक्षा व्यक्त गरिएकाले धेरैजसो कविताहरू समाजवादी यथार्थवादी रचना पद्धतिका नजिक छन् । कतिपय कविताहरूमा समाजका विकृति विसङ्गति र अव्यवस्थाप्रति खरो आलोचना गरिएका र व्यङ्ग्यात्मक मुद्रामा अन्तर्विद्रोहलाई प्रकट गरिएका यस कृतिका कविताहरूमा विभिन्न प्रकारका व्यक्तिगत, सामाजिक र राष्ट्रिय समस्याहरूलाई कथ्य विषय बनाएको देखिन्छ । जस्तै :

कलिला पिपिराहरू वनभरि आगो नबालीकन ।
उम्रेनन् शीतविन्दुको जलधिको थोपा नहालीकन ॥

(यहाँ यस्तै छ , पृ. ९)

गने गन्न सकिन्छ केश वरु त्यो माभी बूढाको तर ।
ऋणै ऋण गनेर छिन्न नसकी रुँदो छ दुःखी नर ॥

(माभी छाप्राको रोदन, पृ.११)

यसरी प्रगतिवादी कविहरूले यस्ता समस्याहरूलाई कथ्य विषय बनाउँछन् र कुरूप पक्षलाई देखाएर समाज रूपान्तरणकारी भूमिका खेल्छन् । तिमिसनाले उपर्युक्त लगायत समाजका विकृत पक्षको यथार्थ समस्यालाई आफ्ना कविताको मूल कथ्य विषय बनाएका छन् । प्रगतिशील वैचारिकता, विषयवस्तुगत विविधता र शैलीगत एकरूपता उनका कविताका संरचनागत विशेषता हुन् । यसरी

आन्तरिक संरचना अन्तर्गत पर्ने विविध प्रकारका बिम्ब, प्रतीक र अर्थालङ्कारको प्रयोग प्रस्तुत कृतिका कवितामा भएको देखिन्छ ।

४.५.२ विषयवस्तु

विषयवस्तु कवितामा भावाभिव्यक्ति गर्ने मुख्य तत्त्व हो । 'कविताको विषयवस्तुका रूपमा कविको अनुभूति आएको हुन्छ र कवि त्यो अनुभूति कवितामा कुनै न कुनै विषय वा विचारसँग सम्बद्ध भएर प्रस्तुत भएको हुन्छ अर्थात् कविले कुनै न कुनै विषय वा विचारलाई अनुभूतिमय तुल्याएर कविताको रचना गरेको हुन्छ' (लुइटेल्, शोधपत्र, २०५६ :११८) । अनिरुद्र तिमिसनाले आफ्ना कविताहरूमा विविध प्रकारका विषयवस्तुलाई अनुभूतिमय तुल्याएर कविताको रचना गरेका छन् । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा तिमिसनाले निम्नप्रकारका विषयवस्तुको प्रयोग गरेका छन् ।

४.५.२.१ निम्नवर्गीय चित्रण

अनिरुद्र तिमिसनाका कविताहरूमा निम्नवर्गीय चित्रणको प्रयोग भएको छ । प्रगतिवादी कविहरूले आफ्ना कवितामा निम्नवर्गको चित्रण गर्दै उच्चवर्गले निम्नवर्गप्रति गरिरहेको शोषण, दमन र अत्याचारको विरोध गरेर निम्नवर्गप्रति सहानुभूति व्यक्त गर्दछन् । यो प्रवृत्ति प्रगतिवादी कविहरूको मूलभूत विशेषता हो । उनको मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका अधिकांश कविताहरूमा समाजका निम्नवर्गले गर्नुपर्ने बनिबुतो, ज्याला र मजदुरीलाई विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ ।

उदाहरणार्थ :

साहुका घरबारी फाँटहरूमा जोतेर पाथी पनि ।
खेपी खाउँनुभयो पिता हजुरले त्यो भोपडीमा पनि ।
(श्रद्धा समर्पण, पृ.१)

साहुका घर छाउँदै शिशिरमा हावा हुरीमा पनि ।
ल्याई खाउँनुभो पिता हजुरले वर्षा भरिमा पनि
(पूर्ववत्)

आर्थिक विपन्नताका कारण ग्रामीण अधिकांश निम्न वर्गका महिलाहरूले भोग्नुपरेका पीडाको चित्रण उनका कविताको विषयवस्तु बनेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

टालेको छ ती चोलिया र फरिया जुम्माहरूको गुँड ।
तत्केको छ अझै जहाँ उडुसको तीखो र लामो सुँड ॥
सग्लो चामलको सितो त तिनीले त्यो धान रोपे पनि ।
देखेको अझ सम्म छैन किन हो ? भोकै बनेकी उनी॥

(माभीका छाप्राको रोदन, पृ. १०)

सुत्केरी किन ? पेटलाई पटुकी कसी कसी टन्टन ।
भोकै खेत खनिरहिछ विचरी चिन्ता गरी मन्मन ॥
रुँदो हो उनको भविष्य विचरो चिच्याउँदै कोकरी ॥
सिङ्गो फाँट रुँदो छ हेर विचरी आँसु छरी बर्बरी ॥

(आँसु छरी बर्बरी, पृ. ६१) ।

समाजका निम्न वर्गले भोगिरहेको आर्थिक दूरावस्थाको चित्रण उनका कविताको मूल विषयवस्तु बनेका छन् भने ज्यामी मजदुरहरूले पसिना काढेर श्रम गर्दा पनि सधैं आर्थिक कठिनाइ व्योहोर्नु पर्ने तथा गरिबका आङ्गमा सुख सन्तुष्टिको घाम कहिल्यै नलागेको गरिबी अवस्थाको चित्रण उनका कविताको विषयवस्तु बनेका छन् भने गरिबीका कारण निम्नवर्गहरूको स्तरोन्नति नहुँदा गरिबका ओठमा कहिल्यै हाँस्ने दिन आउन नसकेको चित्रण पनि उनका कवितामा पाइन्छ ।

उदाहरणार्थ :

ज्यामी माउरी छन्, किसान तर छन् भोको बनेको किन ?
हाँस्यो उच्च हिमाल गोठहरूले आएन हाँस्ने दिन ॥
ज्यामीको गुलियो अमूल्य पसिना कालो धुवाँले गरी ।
सिङ्गो फाट रुँदो छ हेर उसरी आँसु छरी बर्बरी ॥

(पूर्ववत्)

सेतो केश बुढेसकाल विचरो माभी बूढोको पन ।
आफूघाट कुरिरहेछ दिलमा आगो बल्यो दन्दन ॥
जलेको छ सुधो विशाल दिल यो त्यो ऋणका तापले ।
भुरिएर बाँचिरहेछ बबुरा त्यो दर्दका रापले ॥

(माफीका छाप्राको रोदन, पृ.१०) ।

नेताका गुलिया र मीठा भाषणले निम्नवर्गीय जनतालाई कठपुतली बनाएको विषयवस्तुलाई कविले आफ्ना कवितामा समेटेको देखिन्छ ।

उदाहरणार्थ :

नेताले गुलिया मीठावचनले चिप्लो घस्यो तेलले ।
माहुरी तर जालभित्र किन हो माकुरीका खेलले ॥
सत्तामा जब उक्लियो र जसले तालो र साँचो लियो ।
चोलिया फरिया यी वादहरूको विकास यस्तै भयो ॥

(विकास यस्तै भयो , पृ. ५८) ।

देशमा कैयौ पटक परिवर्तनहरू भए । क्रान्ति, आन्दोलन, चुनाव र सरकार सबै फेरिँदा पनि निम्नवर्गका समस्या जस्ताको तस्तै छन् । विभिन्न पार्टी, वाद, राजनीति र सत्ता सबै फेरिए पनि 'जति जोगी आए पनि कानै चिरेको' भने जस्तै कुरा कागजमा मात्र फेरिएको तर निम्नवर्ग, गरिब, किसान, मजदुरका समस्या जस्ताको तस्तै रहेको अभिव्यक्ति उनका कविताको विषयवस्तु बनेर आएका छन् ।

उदाहरणार्थ :

जाडो हुन्छ कठै गरिब जनको आशावरी यो मन ।
प्वालै प्वाल पुरेर छिन्नु कहिले, पुग्दैन आफ्नो धन ॥
सारङ्गी अझ पेटमा थरीथरी सङ्गीत रेटतै किन ?
भोको पेट वसन्त खोइ हरियो आएन हाम्रो दिन ॥

(अझै आएको छैन नयाँ वर्ष, पृ. २३) ।

काँचुली कति फेरियो समयको नौलो नयाँ हातले ।
बूढो ढाकर फेरिएन कहिल्यै यो दिनले रातले ॥
कैल्यै हाँस्न सकेन आफू बिचरो बूढो बन्यो यो तर ।
मेरो प्राण सधैं यही छ पीठमा थोत्रो बूढो ढाकर ॥

(मेरो ढाकर, पृ. ५३) ।

कविले गरिबका भोका पेट, नग्न शरीर र तृष्णालाई सटिक रूपमा कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् ।

उदाहरणार्थ :

दुखेको छ कतै ती नग्नहरूको भोको र नाङ्गो पन ।
दुखेको छ कतै ती मग्नहरूको तृष्णा र त्यो आँगन ॥
दुखेको छ कतै थुपारी धनको राँको बनी बेसरी ।
यो मेरो कविता पनि दुखिगयो निको नहुने गरी ॥

(के कहाँ दुख्यो ?, पृ. ४८) ।

यसरी तिम्सिनाका कवितामा निम्नवर्गीय चित्रण सफल रूपमा भएको देखिन्छ । समाजका निम्नवर्गीय जनताले भोग्नुपरेका पीडा, नेताका चिप्ला भाषणले सीधासोभ्ना जनताको स्तरमा कुनै प्रगति नभएको, जनताका भोका पेट, तृष्णा, थाप्लोमा नाम्लो र पिठ्युँमा ढाकर जस्तै बनेर अडिएर बसेको चरम गरिबी, ग्रामीण निम्नवर्गीय महिलाहरूले लुगासम्म लगाउन नपाउने आर्थिक कठिनाइ वा अभाव तथा सुत्केरी महिलाले खानको निम्ति अर्काकहाँ मेलापात र काम गर्न जानुपर्ने बाध्यता आदि

निम्नवर्गीय जनजीवनको चित्रण तिम्सिनाले कवितामा गरेका छन् । तसर्थ उनले कविताहरूमा विद्यमान आर्थिक असमानताको चित्रण गरी निम्नवर्गीय उत्थान हुनुपर्ने चाहना प्रकट गरेका छन् । उनको यो चाहनालाई प्रगतिवादी स्वर मान्न सकिन्छ । उनको प्रगतिवादी चिन्तन मार्क्सवादी दर्शनबाट उत्प्रेरित भएको देखिन्छ ।

४.५.२.२ ग्रामीण जनजीवनको प्रस्तुति

अनिरुद्र तिम्सिनाका कवितामा ग्रामीण जनजीवनको चित्रण पाइन्छ । उनको मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूको विषयवस्तु सहरिया जनजीवन भन्दा ग्रामीण जनजीवनको चित्रणमा केन्द्रित रहेका छन् । उनको बाल्यकाल, युवावस्था र प्रौढावस्था ग्रामीण भेगमा नै व्यतीत भइरहेकाले ग्रामीण क्षेत्रका सबै प्रकारका क्रियाकलाप तथा ग्रामीण जनजीवनका सङ्गति र विसङ्गतिप्रति उनी चिरपारिचित हुनु र ग्रामीण जनजीवनको चित्रण कवितामा गर्नु स्वभाविक मान्न सकिन्छ । सहरिया कोलाहलमय वातावरण भन्दा ग्रामीण स्वच्छ, सफा, निर्मल वातावरण चित्रण गर्नमा उनका कविताहरू सफल रहेका छन् र उक्त विषयवस्तुको माध्यमबाट उनले कवितात्मक सन्देश प्रवाह गर्ने प्रयत्न गरेका छन् ।

आर्थिक विपन्नतामा जीवन बिताउन बाध्य र विवश नेपाली ग्रामीण जनजीवनको चित्रण कविले यसरी गरेका छन् :

गाउँमा अनि गोठमा सडकमा भोका र नाङ्गा कति ।
कोपिला फूलका रुँदै कति कति देखाउँछन् दुर्गति ॥
यी सारा फूलमाथि माघ महिना कठोर बन्दै किन ?
स्वार्थी दाँत उठाउँदैछ, फूलले आएन हाँस्ने दिन ॥

(फूलहरू किन हाँसेनन् ?, पृ. १२) ।

कविले निम्नवर्गीय ग्रामीण माझी जातिहरूको दिनचर्या र उनीहरूले सधैं नदीमा डुङ्गा मात्र खियाएर जीवन निर्वाह गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको तर उनीहरूको जनजीवनमा परिवर्तन हुन नसकेको विषयवस्तुको चित्रण यसरी गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

माझीको टहरो मुसुक्क कहिल्यै हाँस्दै नहाँस्ने भयो ।
फूल्यो रङ्ग विरङ्ग फूल उसले माला नगाँस्ने भयो ॥
नौला प्वाँख फिजाउँदै वनचरी नाच्यै ननाच्ने भयो ।
डाकी डाकी बिहानीलाई कुखुरा बास्दै नवास्ने भयो ॥

(माझीका छाप्राको रोदन, पृ. ११) ।

कविले ग्रामीण जनजीवनमा गर्नुपर्ने कृषिपेसा, खेताला, मेलापत, हलो-जुवा कुटो-कोदालो, फुरुवा जस्ता कृषि पेसा तथा कृषि औजारको प्रयोग गर्दै सरल ग्रामीण जनजीवनको चित्रण गरी कविता रचना गरेका छन् :

उदाहरणार्थ :

खेतालो जहिल्यै ठगिन्छ किन हो ? ती पोगटा धानमा ।
बोल्दैन् तर न्यायमूर्ति किन हो ठेडी कसी कानमा ॥
कोदालो, फरुवा, हलो अनि जुवा कुटो खिए भैं गरी ।
खेतालो दिनरात रुन्छ किन हो ? आँसु छरी बर्बरी ॥

(आँसु छरी बर्बरी, पृ. ६१)

कविले ग्रामीण समुदायमा बसोबास गर्ने हरेक नेपालीका घर गोठ, आँगन, भोपडी र टहरालाई कवितामा चित्रण गरेको देखिन्छ भने आर्थिक अभावको अभिव्यक्ति पनि ती विषयवस्तुमा गरेको देखिन्छ ।

उदाहरणार्थ :

गाउँले टहरो अनि भोपडी यो भोको र नाङ्गो बसो ।
मेरी प्रिय नयाँ वसन्त तिमी ता टाढा भयो कि कसो ॥

(वसन्त टाढा भयो, पृ. १६)

कविले आफ्नो जन्मभूमिका कथा व्यथा बोकेर अन्यत्रै सर्ने वा गाउँमा जन्मे, हुर्केर अन्यत्रै गएर बसावास गर्ने व्यक्तिहरूप्रति कविता मार्फत आफ्नो गाउँ फर्कन आह्वान गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

डाकिदिन्छु ती गाउँ गोठहरूका किसानलाई म ता ।
राखिदिन्छु ती मर्म बोध नगरी उड्नेहरूका कथा ॥

(स्वर्णवार्षिकोत्सव, पृ. १५)

जनजीविकाका क्रममा ग्रामीण मानिसहरूले गर्नुपर्ने उकाली-ओराली, हलो-कोदाली, रोपाइ, बेठी, हिलो आली जस्ता विषयवस्तुलाई आफ्ना कवितामा कविले चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

बेठी बज्दछ खेतमा जब अनि यी कान ठाडा हुने ।
रोपारेहरू हातले बीउ बुनी सङ्गीन गुञ्जाउने ॥
मेलापात रमाउने दिल छुने हिलो र मैलो हुने ।
यो बेला रमणीय फाँटहरूमा उल्लास भित्र्याउने ॥

(किसानको चाड , पृ. ३३) ।

नेपाली गाउँघर र गोठमा हुने भोकमरी, खाद्यान्न अभाव र आर्थिक अभाव जस्ता विषयवस्तुको चित्रण कविले आफ्ना कवितामा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

वर्षा लागिस्क्यो अभै वन वनै लाग्यो डढेलो किन ?
नेपाली घरगाउँ गोठहरूमा आगो बल्यो दन्दन ॥

(वसन्त टाढा भयो ,पृ. १७)

कविले गाउँघरका सीधासोभा नेपालीहरूलाई छलकपट गर्ने स्वार्थी मानिसहरूले भोक र अभावको भूमरीमा फसाएको चित्रण कवितामा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

तान्दैछन् अबला यी गाउँघरका सोभा र लाटा नर ।
स्वार्थी मानवको हटेन कहिल्यै भुँडी उकास्ने छल ।

(हाम्रो नेपालमा, पृ. ४०) ।

कविले गाउँबेसी गोठ र छाप्राहरूका जीर्ण मुहार फेरिने आशा कविताका ठाउँठाउँमा अभिव्यक्त गरेका छन् । गाउँघरका जनताको जीवनस्तर उकासिनु पर्ने तथा छाप्रा, गोठ, जस्ता सबै ठाउँमा परिवर्तन आउन आवश्यक रहेको र यसरी परिवर्तन भए वा हुने हो भने समाजमा धनी र गरिब बीचको वर्ग विभेद अन्त्य हुने दृष्टिकोण कवितामा व्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

भोको जीर्ण मुहार गोठहरूको वसन्त आए किन ?
साँच्चै मानवमा हुँदैन गहिरो खाल्डो जमेको मन ॥

(अभै आएको छैन नयाँवर्ष ,पृ. २४) ।

त्यो बेला जगमा वसन्त हरियो हाम्रा नयाँ गीतमा ।
गाउँबेसी पहाडमा र गीतमा साहित्य सङ्गीतमा ॥
छाप्रा गोठ अनन्त गीत कविता बोकी सुनौला दिन ।
पक्कै त्यो नयाँ वर्ष आउँछ यहाँ हाम्रा नयाँ आँगन ॥

(पूर्ववत् श्लोक ८) ।

यसरी कवि तिमिसनाका कविताहरूमा ग्रामीण जनजीवनको चित्रण मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा भएको देखिन्छ । ग्रामीण क्षेत्रका विशेषतः उच्चवर्ग भन्दा निम्नवर्गीय जनजीवनको चित्रण उनका कवितामा जीवन्त रूपमा प्रयोग भएको छ भने ग्रामीण समाजमा प्रचलित कृषि पेसा, उकाली-

ओराली, घाँस-दाउरा, मेलापत, हलो-जुवा, कुटो-कोदालो, निम्नवर्गीय ग्रामीण नेपाली नारीको चित्रण इत्यादि विषयवस्तुलाई उपयुक्त कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा जीवन्त चित्रण गरी कहीकहीं परिवर्तनको अपेक्षा गर्नु उनका कविताको विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो । ग्रामीण जनजीवनको चित्रणमा तिम्सिनाका कविताले विषयवस्तुगत विविधतालाई अँगालेको हुँदा उनका कवितामा विषयवस्तुगत विविधता रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.३ प्रकृति चित्रण

अनिरुद्र तिम्सिनाका कवितामा प्रकृति चित्रणको प्रयोग भएको पाइन्छ । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका अधिकांश कविताहरूमा उनले प्रकृति चित्रणलाई विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । यसरी प्रकृति चित्रण गर्दा कविले विषयवस्तुहरू र भावका बीचमा अर्थपूर्ण बनाउने सिलसिलामा कवितामा प्रकृति चित्रण गरेको पाइन्छ । उनका कवितामा प्रकृतिको चित्रण गर्ने उद्देश्यले भन्दा कविताको भावाभिव्यक्ति गर्ने सिलसिलामा विषयवस्तुको सामाञ्जस्यतालाई सङ्गति मिलाउन तथा कवितालाई सौन्दर्यपूर्ण बनाउन र अनुभूतिलाई प्रकृतिसँग तादात्म्यता राख्न बढी मात्रामा प्रकृति चित्रणको प्रयोग गरेको देखिन्छ । कवितामा उनले विशुद्ध प्रकृतिचित्रण गर्ने उद्देश्यले भन्दा प्रकृतिका माध्यमबाट आफूमा जागृत आस्था, विचार, सन्देश र अनुभूति आदिको अभिव्यक्ति गर्ने उद्देश्यले कविता रचना गरेको देखिन्छ । तिम्सिनाले प्रकृतिको वस्तुपरक र आत्मपरक दुवै प्रवृत्तिको चित्रण कविताहरूमा गरेको पाइए तापनि प्रकृतिले आफ्ना मनमा उब्जिएका विभिन्न भावहरूको चित्रण गर्ने सिलसिलामा बढी केन्द्रित भएर प्रकृति चित्रणलाई अँगालेका छन् । हिमाल, पहाड, तराई, आकाश, बादल, वर्षा, नदी, फाँट, चौर, वनजङ्गल, फलफूल, ऋतु, महिना, जाडो र गर्मीयाम, चराचुरुङ्गी, सूर्य, चन्द्रमा, उषा, सन्ध्या, जन्मभूमि र राष्ट्र आदि प्रकृतिका स्रोतहरूको चित्रण गरेर उक्त स्रोतहरूलाई कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् ।

कवि तिम्सिनाले मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा निम्नप्रकारका प्रकृति चित्रणको प्रयोग गरेका छन् ।

४.५.२.३.१ राष्ट्रिय प्रकृतिचित्रण

अनिरुद्र तिम्सिनाले कवितामा राष्ट्रिय प्रकृतिचित्रण गरेर कविता रचना गरेको पाइन्छ । जसअन्तर्गत राष्ट्रको भूगोल, हिमाल, पहाड, समथर फाँट, तराई, राष्ट्रिय पंक्षी डाँफे, वसन्त ऋतु, शिशिर ऋतु, मौसम, राष्ट्रिय फूल लालीगुराँस जस्ता राष्ट्रिय पहिचानका स्रोतहरूलाई कवितामा सुन्दर ढङ्गले प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसरी प्रकृतिको चित्रण कवितामा अभिव्यक्ति गर्ने क्रममा उनले प्रकृतिको मन्मथ चित्रण गरेका छन् । यहाँ केही श्लोक र पद्यांशहरूलाई उदाहरणार्थ प्रस्तुत गरिन्छ ।

तिमी यो इतिहासको सुनाखरी वैशाखको घाममा ।

फुलिराख सधैंभरि हिमगिरी रंगाउँदै फाँटमा ॥

(सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, पृ. २) ।

रातो रङ्गीन यो गुराँस वनको फुलिरहेछौँ तिमी ।
नौलो धान फुलेर फाँटहरूमा भुलिरहेछौँ तिमी ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, ६) ।

कविले ऋतु, महिना, मौसम, वर्षा, वनजङ्गल, चराचुरुङ्गी आदिको चित्रण केही कविताहरूमा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

चिसौ पौष बितेर माघ महिना चिनी छरेभैँ गरी ।
तुषारो वन वागमाथि शिरमा राखिदियो बेसरी ॥
जुँगादारी फुलेर वृद्ध विचरो त्यो फूलबारी भयो ।
खास्टो बादलको गुँथेर शिरमा त्यो घाम टाढा भयो ॥

(फूलहरू किन हाँसेनन् , पृ. १२)

आउथ्यो हरियो वसन्त अधि ता यी गाउँपखा वन ।
आउँदैन परन्तु आज किन हो बोकेर नौलो पन ॥
धुलोमात्र छरिरहेछ जहिल्यै डाँफे कुनामा पसो ॥
मेरी प्रिया नयाँ वसन्त तिमी ता टाढा भयौ कि कसो ?

(वसन्त टाढा भयो , पृ. १७) ।

सुखा लागि रहेछ रानी वनमा नाङ्गा र बाङ्गा रुख ।
सुखा लागि रहेछ फाँटहरूमा फुस्रा बनेका मुख ॥
सुखा लागि रहेछ हरे ? छहरा सुकिरहेछन् वरी ।
मेरो न्याउल रोइ बस्छ बबुरो आँसु छरी बर्बरी ॥

(आसुँ छरी बर्बरी , पृ. ६०) ।

कविले हिमाल, पहाड, तराई (फाँट), घामपानी, भरी बादल, फलफूल लालीगुराँस आदिको मन्मथ चित्रण कविताहरूमा निम्न प्रकारले गरेका छन्

उदाहरणार्थ :

यो वर्षा घुम ओडिदिन्छ चुचुरा माथि कहाँ के भयो ।
मेरो स्वागत गर्न हो कि किन हो ? नौलो छटा देखियो ॥
सेतो हिमचुली पनि लुकिगयो घुम्तो नलखोलीकन ।
घुम्तो खोल, नखोल फाँटहरूमा मेरा छुटे पल्टन ॥

(किसानको चाड , पृ. ३३) ।

फुलेका छन् वन वन अहा ! पुष्पका खात-खात ।
खुलेका छन घर घर नयाँ जागृति हात-हात ॥
हरिया यी वन र भीरले मेघ साथी गुहारे ।
खडेरीले पीडित नरमा वृष्टिले दङ्ग परे ॥

(वसन्त, पृ. ३५) ।

हिमाली मुटुका पवित्र दिलमा छन ती सदा गाउँदै ।
पहाडी वनकुञ्ज गोठहरूमा प्रकाशमा छाउँदै ॥
रातो पुष्प गुराँसबाट कलिला ती ओठ खोली अभ्र ।
हाँसेको तिमी हेर माथि गहले पहाडका पल्लव ।

(सहिद, पृ. २५)

रातो लालिगुराँसबाट जहिल्यै हाँसिरहेका तिमी ।
डाँफेका नवरङ्ग प्वाँखहरूमा नाचिरहेका तिमी ॥
सारङ्गी अनि बाँसुरीहरूसँगै छौं पोखिएका तिमी ।
माटोको ममता र त्याग बीचमा छौं जोखिएका तिमी

(पूर्ववत्, श्लोक ६)

बिहानी जब हुन्छ घाम कलिलो टेकेर हिमालमा ।
राखिदिन्छ शिशुत्र सान नभको सुरम्य नेपालमा ॥
जहाँबाट उडाइदिन्छ दरिलो आशा यिनै फाँटमा ।
आँखा खोली समस्त दीन दुःखीका सहासमा आँटमा ॥

(हाम्रो नेपालमा, पृ. ३९)

४.५.२.३.२ आञ्चलिक प्रकृति चित्रण

अनिरुद्र तिमिसनाले आफ्ना कविताहरूमा आञ्चलिक प्रकृतिचित्रणको प्रयोग गरेको देखिन्छ । आञ्चलिक प्रकृतिचित्रण अन्तर्गत उनले तमोर नदीको जलप्रवाह, कञ्चनजङ्घा हिमश्रृङ्खलाको सुन्दर दृश्यावलोकन, पीठ्युँमा ढाकर बोकेर गर्नुपर्ने उकाली-ओराली, वनपाखा र आठराई क्षेत्रको सुमनोहर प्रकृति आदिको चित्रणलाई कवितामा विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ ।

उदाहरणार्थ :

त्यो तमेर सुसाउँदो छ जहिल्यै हम्केर हावा दिन ।
जलेको दिल शान्त हुन्न किन हो आगो बल्यो दन्दन ॥

(माभ्रीका छाप्राको रोदन, पृ. १०) ।

बल्दी धप्प थियो उमेर अधिता गाला गुलाबी हुने ।
फूल्दो पुष्प गुराँस राखीशिरको सौन्दर्यतारा छुने । ।
वैशाखी वनको हरित कपडा हिमाल आँखाभरि ।
राखेकी तिमी ता पवित्र दिलकी थियो परम्सुन्दरी ॥

(आठराई, श्लोक १, पृ. २९) ।

सेतो शान्त हिमाल ओठ कलिलो खोलेर हाँसेपनि ।
जुरे जङ्गलको मीठो पवनले हो प्रीत गाँसेपनि ॥
हाँसिनौ तिमी युगका पवनले श्रृङ्गार तिम्रो तल ।
फाटेको मुटु वेदना र बलिया बाङ्गाहरूका छल ॥

(पूर्ववत्, श्लोक, ७) ।

एउटा शुद्ध तमोर गीत जहिल्यै गाइरहे तापनि ।
माथि उच्च गढी वसन्त जहिल्यै छाइरहे तापनि ॥
तिम्रो हृदयको उजाड कविता भोको र नाङ्गो पन ।
बुझ्ने कोही भएन आज दुनियाँ भोको रुखा आँगन ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ८) ।

४.५.२.३.३ स्थानीय प्रकृति चित्रण

अनिरुद्र तिमिसनाका कवितामा ग्रामीण वा स्थानीय प्रकृति चित्रणको प्रयोग भएको पाइन्छ । तिमिसना ग्रामीण वातावरणमा नै जन्मे, हुर्केका र आफ्नो वरपरको वातावरणदेखि चिरपरिचित भएको हुनाले पनि उनका कवितामा स्थानीय वा ग्रामीण प्रकृति चित्रण पाइनु स्वभाविक मान्न सकिन्छ । मेरो ढाकर, कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा उनले लेकवेँसी भीरपाखा, वनपाखा, हरियाली, स्थानीयजङ्गली जनावरहरूको चित्रण इत्यादि ग्रामीण प्रकृतिको चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

लाली गुराँसको हाँसो चैत वैशाखको वन ।
कालेगौरा सधैं हाम्रो जिन्दगी हरियोपन ॥
पहाडी वननिकुञ्ज तिम्रै सुन्दर गाथमा ।
मेरो गाउँ रमेको छ चैत्रभित्र वसन्तमा ॥

(हाम्रो कालेगौरा , पृ. ८२) ।

तिमीले मृग लोखर्के, दुम्सी, कालिज गोठमा ।

एकसाथ मिलाएर पालेकी भित्र खोंचमा ॥
न्याउली सुरिलो मीठो गीत गुञ्जन गाउँदै
हुन्छ साथै सबैलाई मन्त्र मुग्ध बनाउँदै ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ३) ।

यसरी कवि तिम्सिनाले आफ्ना कविताहरूमा प्रकृतिको चित्रण अधिक मात्रामा गरेका छन् । स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी कविहरूको प्रमुख कवितात्मक विशेषता प्रकृतिचित्रण भएकाले तिम्सिनाले पनि आफ्ना कविताहरूमा प्रकृतिको तन्मय चित्रण भन्दा मन्मय चित्रणमा केन्द्रित भएर कविता सिर्जना गरेको देखिन्छ । राष्ट्रिय आञ्चलिक र स्थानीय वा ग्रामीण तिनै प्रकारको प्रकृतिचित्रण उनका कविताहरूमा प्रयोग भएको देखिन्छ । मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहका सबै कविताहरूमा प्रकृति चित्रणको प्रयोग गरेको नभए तापनि उनका धेरै कविताहरू प्रकृति चित्रणलाई माध्यम बनाएर भाव अभिव्यक्त गर्ने उद्देश्य तर्फ अगाडि बढेका देखिन्छन् । उनले कविताहरूमा विशुद्ध प्रकृतिको चित्रण नगरी प्रकृतिका माध्यमबाट विचार, व्यङ्ग्य, दृष्टिकोण, आस्था र सन्देश आदि सम्प्रेषण गर्ने प्रयास गरेका छन् तसर्थ उनमा स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । समग्रमा भन्ने हो भने कवि तिम्सिनाले प्रकृति चित्रणलाई माध्यम बनाएका कविताहरूमा प्रकृतिको वस्तुपरक चित्रण गर्ने भन्दा प्रकृतिले आफ्ना मनमा उब्जाएका भावहरूको मन्मय चित्रण गरेका छन् र यो उनको विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.४ सामन्ती शोषण विरुद्धको अभिव्यक्ति

अनिरुद्र तिम्सिनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति सामन्ती शोषण र त्यस शोषणवादका विरुद्धको चित्रण हो । नेपाली समाजमा व्याप्त शोषण, दमन र उत्पीडनका विरुद्ध, विरोध गर्न आह्वान गरेका तिम्सिनाले मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका केही कवितामा सामन्तवादको भुमरीमा परेका र त्यो सामन्ती प्रथादेखि मुक्त हुन नसकेका नेपाली जनताको यथार्थ चित्रण कवितामा गरेका छन् । प्रस्तुत सङ्ग्रहका धेरैवटा कविताहरूमा उनले सामन्तहरूको शोषणमा परेका मजदुर, किसान, महिला, गरिब, निमुखा, भरिया, गाउँले आदिको यथार्थ चित्रण गर्दै शोषणवाद र सामन्तवाद विरुद्ध तीव्र व्यङ्ग्य विरोध गरेका छन् भने शोषित उत्पीडित वर्गप्रति सहानुभूति अभिव्यक्त गरेका छन् । उनका उक्त सङ्ग्रहका श्रद्धा-समर्पण, यहाँ यस्तै छ, फूलहरू किन हाँसेनन् ?, वसन्त टाढा भयो, अझै आएको छैन नयाँ वर्ष, भोपडीको बेथा, मेरो ढाकर, माभीका छाप्राको रोदन, आँसु छरी बर्बरी जस्ता कविताहरूमा सामान्तवादको भुमरीमा फसेका किसान, गाउँले, गरिब, निमुखा, उत्पीडित, नारी, भरिया, मजदुर, गाइने इत्यादिको चित्रण गरेका छन् । तल केही विषयवस्तुलाई मात्र समेटिएको छ ।

आफ्ना श्रमजीवी पिताले साहुका घरबारी र फाँटहरूमा गरेको मजदुरीलाई कविले चित्रण गरेका छन् । हाम्रो देशका अधिकांश पिताहरूले अर्काको घरमा गएर श्रम र मजदुरी गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको छ

। ती श्रमिक पिताहरू शोषणको मार खेप्न बाध्य छन् भन्ने आफ्ना पिताको श्रम र मजदुरीलाई कविले सार्वजनीन अभिव्यक्ति बनाएका छन् ।

उदाहरणार्थ :

साहुका घरबारी फाँटहरूमा जोतेर पाथी पनि ।
खेपी ख्वाउनुभो पिता हजुरले त्यो भोपडीमा पनि ।

(श्रद्धा समर्पण, पृ. १)

साहुका घर छाउँदै शिशिरमा हावा हुरीमा पनि ।
ल्याई ख्वाउनुभयो पिता हजुरले त्यो भोपडीमा पनि ॥

(पूर्ववत् पद्यांश, ३)

सामन्ती शोषणवादका जञ्जालभित्र फसेका गरिब निमुखाका बालबालिकाहरू धुलो धुँवाको सिकार भएर सडकमा भौतारिएर न्यानो घरको सपना बुन्ने तर महलमा आसित स्वार्थी मालिकहरूले विदेशबाट आयातित कुकुर पालेर ती सपना बुन्ने बच्चाहरूलाई टोकाउने प्रवृत्ति हाम्रो देशमा विद्यमान रहेको चित्रण उनका कवितामा विषयवस्तु बनेका छन् । जस्तै :

आयातीत कुकुर छन महलमा मालिक हाम्रा तर ।
मान्छेको वचरा रुँदै सडकमा खोज्दो छ न्यानो घर ॥
यो हाम्रो शिवको पुरी यमपुरी दुर्गन्धमा बेसरी ।
स्वार्थी दाँत उठाउँदै छ कसरी टोक्ला भने भै गरी ॥

(यहाँ यस्तै छ, पृ. ८)

समाजमा विद्यमान उँचनीच प्रथा कायमै रहेको तथा भोपडी र गोठहरूका लाखौँ लाख जनताहरूलाई बाँदररूपी प्रवृत्ति भएका नेता तथा उच्चवर्गले नङ्ग्याएर ती गरिब, निमुखाहरूका मुहारमा तुषारापात छरेको चित्रण उनले कविताहरूमा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

यही चक्र घुमिरहन्छ फूलमा कालो तुषारो दिन ।
चिसो पौष र माघबाट गहको सौन्दर्य चोरी लिन ॥
लाखौँ लाख मुहार गोठहरूको कालो बनेको किन ।
नङ्गा बाँदरले धसेर फूलले आएन हास्ने दिन ॥

(फूलहरू किन हाँसेनन ? पृ. १२) ।

बाँदर प्रकृतिका नेताहरूको चरित्रले गर्दा नेपाली जनताको जनआन्दोलनबाट प्राप्त गरेको सीमित स्वतन्त्रता र परिवर्तन पनि सामन्ती शासक कै निमित्त मात्र भएको अभिव्यक्ति कविले ठाउँ ठाउँमा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

कालो तन्त्र ढल्यो- ढल्यो अनि अभै त्यो मण्डले शासन ।
हावातन्त्र ढल्यो ढलेन कहिल्यै यी ढाँटका भाषण ॥

(वसन्त टाढा भयो , पृ. १८) ।

कालो गोमन सर्पका महलमा वसन्त थान्को बसो ।
मेरी प्रिया नयाँ वसन्त तिमि ता टाढा भयो कि कसो ?

(पूर्ववत्, पद्यांश ८) ।

२०४६ पछि प्राप्त प्रजातन्त्र पनि सीमित वर्ग र शासकको निमित्त मात्र आएको तर गरिबका थाप्लामा श्रम, ढाकर रूपी ऋण, शोषण आदि समाजिक समस्याहरूले जनताको मुक्ति, स्वतन्त्रता र हक अधिकारलाई कुण्ठित बनाइरहेको चित्रण कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

आगो बल्छ सधैं पवित्र दिलमा सम्भेर भारी ऋण ।
खोइ त्यो नववर्ष आउन सक्यो पाखा रुखा आँगन ॥

(अभै आएको छैन नयाँ वर्ष, पृ. २३) ।

हास्यो त्यो श्रमले ठूलो महलको आशा उमारी दियो ।
भारी ऋण गरिबका घरघरै अंकुश बन्दै गयो ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश-३)

डोकामा ऋणको समुद्र गहिरो डुब्दो छ मान्छे किन ?
भारी शोषणमा परेर विचारा गयो हरे जीवन ।

(पूर्ववत्, पद्यांश-५)

भोको पेट निधारबाट पसिना काढेर रातोदिन ।
लाखौलाख गरिबका भुपडीमा डुक्रन्छ भारी ऋण ॥

(भोपडीको बेथा, पृ. ३७)

देशमा धेरैपटक क्रान्ति र आन्दोलन भएर परिवर्तन भए पनि त्यस्तो प्रकारको परिवर्तन र स्वतन्त्रता नेता र उच्चवर्गका निमित्त मात्र भएको तर निम्नवर्गका निमित्त त्यो राजनीतिक परिवर्तनले नछोएको चित्रण कविले आफ्ना कवितामा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

काँचुली कति फेरियो समयको नौला नयाँ हातले
बूढो ढाकर फेरिएन कहिल्यै यो दिनले रातले ॥
कैल्यै हाँस्न सकेन आफू विचरो बूढो बन्यो यो तर ।
मेरो प्राण सधैं यही छ पीठमा थोत्रो बूढो ढाकर ॥

(मेरो ढाकर, पृ. ५३) ।

माउरी जसले बटुल्छ महको मीठो गुलियोपन ।
पर्ने हैन ती मुखमा तर कठै ! भोकै छ यो आँगन ॥

(भोपडीको बेथा, पृ. ३७) ।

जनताको पसिना र रगतद्वारा मुक्ति र बलिदानीको सङ्घर्षबाट प्राप्त प्रजातन्त्रको वेवास्ता गर्दै शोषणवादी प्रवृत्तिले जनताका सपनालाई विफल बनाएर जनता र श्रमिकहरू हैरान हुनु परेको यथार्थ चित्रण उनका कवितामा भएको छ ।

उदाहरणार्थ :

बिरायो पसिना अनि रगतले यो फाँट मेरा भनी ।
किर्ते मानव जन्मियो महलमा अचम्म औँला गनी ॥
आयो रक्त पिपासु बाहुबलले धम्क्याउँदै बेसरी ।
रोयो हेर श्रीमक फाँटहरूमा आँसु छरी बर्बरी ॥

(आँसु छरी बर्बरी , पृ. ६९)

देशमा विद्यमान असमानता, विपन्नता, गरिबी, भोक, रोग र अशिक्षाका विरुद्ध तथा सामान्तवादका विरुद्ध अब फेरि पनि श्रमिक र किसान जागरुक भएर मुक्तिको सङ्घर्ष गर्नुपर्ने र त्यो सङ्घर्ष पूरा भएपछि मात्र समाजमा नयाँ परिवर्तन ल्याउने र त्यसै परिवर्तनले मात्र निम्नवर्गको हित हुने विचार कविले निम्न श्लोकमा अभिव्यक्त गर्न खोजेको देखिन्छ ।

उदाहरणार्थ :

जाँगौँ ए ! अब गोठ हो श्रमिक हो किसानका ओठ हो ।
लागौँ दृढ बनौँ उजाड धरती ढाकौँ नयाँ बोट हो ॥
हामीमा अब मुक्तिका जब नयाँ टुसाहरू आउँछन् ।

पक्कै दर्द हराउँछन् र वनमा यी कोयली गाउँछन् ।

(अभै आएको छैन नयाँ वर्ष, २४)

यसरी कवि तिम्सिनाका कविताहरूमा समाजमा व्याप्त शोषणवादी प्रवृत्ति तथा सामन्ती प्रथाले निम्नवर्गीय जनता मजदुर, किसान, भरिया, बालक वृद्ध, महिला आदि सबै गरिब निमुखालाई माथि उठ्न नदिएको र नेताका सस्ता र चिप्ला भाषणले सर्वसाधारणको जीवन स्तरमा पर्याप्त सुधार आउन नसकेको विषय वस्तुलाई चित्रण गर्ने प्रयास गरेको देखिनन्छ । २०४६ सालको जनआन्दोलनबाट नेपाली समाजको रूपगत परिवर्तन मात्र भएको सारमा कुनै परिवर्तन आउन नसकेको वस्तुगत स्थितिलाई यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूले अभिव्यञ्जित गरेका छन् । यसबाट कवि तिम्सिना २०४६ सालपछि सीमित उपलब्धिप्रति सन्तुष्ट छैनन्, उनी आमूल परिवर्तन चाहन्छन् भन्ने अनुभव हुन्छ । 'प्रगतिवादी कविहरू यथास्थितिका पक्षमा हुँदैनन् । उनीहरू सधैं अग्रगमन र परिवर्तनका पक्षमा हुन्छन्' (पौडेल, २०६५ : १८१) । तिम्सिनाले पनि आफ्ना कविताहरूमा माथि उल्लेखित विषयवस्तुका माध्यमबाट हाम्रो समाजमा व्याप्त सामन्ती प्रथाका विरुद्ध अग्रगमन र परिवर्तनको अपेक्षा गरेका छन् ।

४.५.२.५ सहिदको बलिदानी भावनाको महिमागान

अनिरुद्र तिम्सिनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति सहिदको बलिदानीको महिमागान हो । मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहका सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, सहिद, फूलहरू किन हाँसेनन् ?, वसन्त टाढा भयो, हाम्रो नेपालमा, के कहाँ दुख्यो ?, जन्भूमि इवा, विकास यस्तै भयो, क्रान्तिको दीपावली, मैले चिनेको विश्वेश्वर, नथोकको घाउ जस्ता कविताहरूमा उनले सहिदको बलिदानीपूर्ण सङ्घर्षको चर्चा महिमा तथा गुणगान र श्रद्धाभाव प्रकट गरेका छन् । जसमध्ये सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि र सहिद कवितामा उनले पूर्ण रूपमा सहिदको बलिदानीको गाथालाई चित्रण गर्दै ती अमर र वीर सहिदहरूले राष्ट्रका निमित्त गरेको जीउज्यानको उत्सर्गको गुणगान तथा श्रद्धाञ्जलि समर्पण गरेका छन् । उक्त २ वटा कविता बाहेक अरू ९ वटा कविताहरूमा उनले ठाउँठाउँमा सहिदको सपनालाई भुलेर लत्याएको व्यङ्ग्यभाव आदि प्रकट गरेका छन् ।

भरि, बादल, वर्षा हिलो, रोपार, आदि सबैठाउँमा अहोरात्र खटेर भोका नाङ्गाका सपना साकार पार्न सफल सहिदको त्याग र तपस्यालाई गाउँ गोठ जस्ता ठाउँका मानिसको ओठमा हाँसो छरिदिने चरित्रको कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

वर्षामा भरिीको हिलोसँग तिमी रोपारका गीतमा ।

पोखिने तिमी हौ कला जगतको साहित्य सङ्गीतमा ।

बेठीको धुनमा र घाम जूनमा प्रकाश बन्दै तल ।

गाउँ गोठ हँसाउने तिमीहरू भोका र नाङ्गा नर ॥

(सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, पृ. ३)

देशको हितका निमित्त जनताको स्वतन्त्रताको चाहना पूरा गरिदिने, शहीदको त्याग र जीवन उत्सर्गले कालो गोमनरूपी सामन्तवादको जरालाई फ्याँकेर साना बालकका मीठा र सुरिला गाथामा बालकदेखि बुद्धसम्मका गलागलामा मुक्त कण्ठले उच्च हिमाल सरी प्रशंसा गरिरहेको महिमालाई कविले यसरी चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

आमाको सपना पूरा गरिदिने आधारशिला तिमी ।
कालो गामन सर्पका सँग जुधी त्यो प्राण त्यागिदिने ॥
साना बालकका मीठा र गुलिया भाषा तिमी नै भयौ ।
होचा छन् बरु यी हिमाली चुचुरा भन उच्च तिमी भयौ ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ७) ।

आफ्नो देशको माटो पवित्र बनाउने, नागरिकका हक र हितको निमित्त लडेका महान सहिदलाई जून र घामसँग तुलना गरेर सहिदहरू नेपालको गहमा मरेर पनि सदा घाम जून जस्तै बाँचिरहेको चित्रण कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

प्यारो देश बचाउने बुटी तिमी सञ्जीवनी नामका ।
कालो रात हटाउने जून तिमी प्रकाश हौँ घामका ॥
हाम्रो कोमल दिलको फूल बनी हाँसिरहेछौँ तिमी ।
नेपाली गहमा मरेर नमरी बाँचिरहेछौँ तिमी ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ६) ।

कविले राष्ट्रको नाममा जीउ ज्यान अर्पण गर्ने भक्ति थापा र अमरसिंह थापा जस्ता देशका महान सपूतप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै ती महान सहिदको मुहार सेतो हिमगिरि जस्तै हाँसिलो रहरहेको र युगौँ युगले सहिदहरूको त्यो त्यागलाई सम्झिरहने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

सहिद हौँ जून राष्ट्रको हित हुने मन्दिरमा मर्दछ ।
भक्ति अम्बरको सपूत जगको सेवा सधैं गर्दछ ॥

(सहिद, पृ. २५)

सेतो हिमगिरि मुहार हासिलो आस्था अनि सिर्जना ।
जाँदैनौँ तिमी युग युग जहिल्यै यो त्यागमा बिसर्न ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश २)

आफ्नो जीउ ज्यानको वास्ता नगरी मातृभूमिप्रति जीवनको आहुति गर्ने सहिदहरू आकाशमा तारा भैँ चम्किरहेका छन् भन्ने विचार कविले कवितामा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

तिम्रा सन्तति यो विशाल धरती छोडेर आकाशमा ।
चम्केका तिमी हेर माथि गहले त्यो दिव्य प्रकाशमा ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, ३)

राष्ट्रको सदा हित चिताउने सहिदहरूलाई कविले विभिन्न उपमाहरू दिएका छन् । राष्ट्रका महान सपूतहरूलाई ज्वाला, आँधी, रवि र कर्मयोगी जस्ता उपमा दिँदै उनले निम्नानुसार चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

हौँ बल्दो रवि देशका छवि तिमी हौँ ज्ञान उत्प्रेरक ।
हौँ सच्चा तिमी कर्मयोगी युगको हौँ राष्ट्रका सेवक ॥

(पूर्ववत्, पृ. २६)

शहीदको बलिदान, त्याग, तपस्या, सपना र आशालाई वर्तमानमा बुझ्न नसकेको यथार्थ कविले यसरी प्रकट गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

चुँडियो सपना सहिदहरूको आशा त बाँझैँ बसो ।
मेरी प्रिया नयाँ वसन्त तिमी ता टाढा भयौँ कि कसो ?

(वसन्त टाढा भयो, पृ. १७)

हाम्रा वीर शहीदको रगतमा भिँगा रमाई बसो ।
मेरी प्रिया नयाँ वसन्त, तिमी ता टाढा भयौँ कि कसो ?

(पूर्ववत्, पद्यांश, १०)

त्यो स्वप्ना हरियो दुख्यो मुलुकको वसन्तको कल्पना ।
दुख्य वीर सहिदको रगतमा उडुसको बल्भना ॥

(के कहाँ दुःख्यो ? पृ. ४८)

लडे वीर शहीदले मरणको वास्ता नराखीकन ।

नेपाली अनुहारमा हृदयमा मंसिर भित्र्याउन ॥

त्यो मीठो सपना ट्यो रगतमा भिँगा उडेभैँ भयो ।
आफ्नै स्वार्थ सिवाय केही नहुने विकास यस्तै भयो ॥

(विकास यस्तै भयो, पृ. ५९)

जननायक विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला र जननेता मदन भण्डारीको त्याग, चिन्तन, विचार र बलिदानीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै कविले ती महान नेताहरूको विचार र चिन्तनलाई अँगालेर अगाडि बढ्नुपर्ने चाहना अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

तिमी जेल अनि नेल हत्कडीबीच उर्बर ।
मलिलो खेतका फाँट आषाढ अनि मंसिर ॥
नयाँ चिन्तनको बाला भुलेका छन् उतातिर ।
साहित्य फाँटमा अर्कै सिर्जना छ निरन्तर ॥

(मैले चिनेको विश्वेश्वर, पृ. ६६)

मरेका तर बाँचेका आमाका यी सपूतको ।
उच्च विचारको फाँट भाँगिदो छ महान यो ॥
राष्ट्रको गरिमा उच्च राख्नलाई तयार हौँ ।
यिनै भविष्य द्रष्टाको मार्गका बीचमा बहौँ ॥

(नाथेकेको घाउ, पृ. ६९)

जन्मभूमि इवामा जन्मेर देशमा प्रजातन्त्रका लागि अनवरत लडिरहने सहिदको त्याग र बलिदानको चित्रण कविले जन्मभूमि इवा कवितामा गरेका छन् । सुखानीको जङ्गलमा बलिदान दिने अमर सहिदप्रति कविले श्रद्धा भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । सहिद रामनाथ दाहालप्रति कविले श्रद्धा र आस्था प्रकट गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

निस्वार्थी अनि क्रान्तिकारी दिलका सपूत जन्माउने ।
इवा धन्यभूमि महान तिमी छौं खुल्ला चुनौति दिने ॥
यो मन्दिर ती क्रान्तिकारी दिलको सहिद रामनाथको ।
जहाँ बत्ती बलिरहन्छ जहिल्यै क्रान्ति र सङ्घर्षको ॥

(जन्मभूमि इवा, पृ.५५)

यो पवित्र भूमि इवा बनिसक्यो महान् तीर्थस्थल ।
ज्यूँदो त्यो इतिहास हेर ! छ अझै सुखानीको जङ्गल ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश- ५)

यसरी तिमिसनाले आफ्ना कविताहरूमा सहिदको बलिदानीलाई मुक्त कण्ठले प्रशंसा गरेका छन् । राष्ट्रको राष्ट्रियता, स्वतन्त्रता, समानता, भ्रातृत्व, भगिनित्व, राष्ट्रको सर्वाभौमिकता, गरिब, निमुखा सिधा सोभा जनताका हक हित र समानताका निमित्त जीउ ज्यान अर्पण गर्ने राष्ट्रका वीर सपूतहरूप्रति मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका उपर्युक्त कविताहरूमा मुक्त कण्ठले प्रशंसा गरिएको पाइन्छ भने कुनै कुनै कविताहरूमा वर्तमान युगले सहिदका सपनालाई भुल्दै गएको चित्रण कविले गरेका छन् । समग्रमा सहिदको बलिदानीको चित्रण गरिएका कविताहरूलाई विषयवस्तु बनाइएकाले यो उनका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो ।

४.५.२.६ देशभक्ति

अनिरुद्र तिमिसनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति देशभक्तिको महिमागान हो । राष्ट्रको राष्ट्रियता, संस्कृति, भूगोल, भविष्य प्रतिको प्रेम, नेपाली र नेपालीत्व प्रतिको स्नेह उनका कविताको विषयवस्तु बनेका छन् । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जली, गोरुको वेदना, वसन्त टाढा भयो, जिन्दगी, अझै आएको छैन नयाँ वर्ष, सहिद, गाइने दाइ, भोपडीको बेथा, हाम्रो नेपालमा, युवा कर्तव्य, के कहाँ दुख्यो ?, मेरो बन्दुक तब पडकन्छ, क्रान्तिको दीपावली, मैले चिनेको विश्वेश्वर, नथाकेको घाउ र आँखा खोलिदिने आमा, जस्ता कविताहरूमा उनले देशभक्तिको गौरवगान, राष्ट्रप्रेम र नेपालप्रतिको श्रद्धाभाव अभिव्यक्त गरेका छन् । यस कवितासङ्ग्रहमा कविले हाम्रो नेपालमा कवितामा पूर्ण रूपमा नेपालप्रतिको श्रद्धाभाव र देशप्रेमलाई प्रस्तुत गरेका छन् भने अन्य कविताहरूमा कविले कही कहीं मात्र देशप्रेमको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । सहिदहरूको देशभक्ति र राष्ट्रप्रेमप्रतिको त्याग र बलिदानी, राष्ट्रको इतिहासप्रतिको मोह, शान्तिको कामना, भाषा, भूगोल, राष्ट्रिय गौरवको महत्त्व बोकेका हिमश्रृङ्खला, पाखा पखेरा फाँट, राष्ट्रिय उन्नति जस्ता जन्मभूमिप्रतिको उर्लदो भावलहरीलाई कविले आफ्ना कविताहरूमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय स्वाधीनता र स्वतन्त्रताका निमित्त जीवन उत्सर्ग गर्ने सहिदको देशभक्तिपूर्ण भावनालाई कविले यसरी अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

प्यारो देश बचाउने बुटी तिमी सञ्जीवनी नामका ।
कालो रात हटाउने जून तिमी प्रकाश हौ घामका ॥

(सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, पृ. ३)

के भुल्कथ्यो जगको हिमाल वनमा ब्वाँसाहरू कड्कँदा ।

के चुक्थ्यो वृढता सहिदहरूको बन्दुकले पड्कँदा ॥

(सहिद, पृ. २६)

राष्ट्रको माटो, राष्ट्रका भाषा, भेष, राष्ट्रिय शान्ति, सदभावना जस्ता देशभक्तिपूर्ण भावना तथा राष्ट्रिय एकतालाई कविले निम्न श्लोकहरूमा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

यो माटो अब हामीलाई शिरको टीको भयो सुन्दर ।

यो बाटो अब हामीलाई सजिलो यो भावनाको घर ॥

भयो मोती फूलाउने रहर यो साकार तिम्रो अब ।

तिमी यो इतिहासभिन्न जहिल्यै नेपालको गौरव ॥

(सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, पृ. ३)

आँसु, हो, पसिना अनि रगत हो , भाषा अनि भेष हो ।

बुद्धि, ज्ञान, विकेक मान पनि हो , यो राष्ट्र हो देश हो ॥

(जिन्दगी, पृ. २९)

देशमा भइरहेको अशान्तिप्रति कविले व्यङ्ग्यार्थ प्रकट गर्दै राष्ट्रमा शान्तिको चाहना अभिव्यक्ति गरेका छन् । शान्तिको कामना गर्ने तर यथार्थमा त्यसलाई लागू नगर्ने प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्दै समसामयिक युगमा राष्ट्रको माया ममता भुल्दै गएको यथार्थलाई कविले प्रस्तुत गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

ब्वाँसाका घरमा ती बुद्ध जसको शान्ति र सदभावना ।

मागी खाने कमण्डलु हुन गयो सिद्धार्थका नाममा ॥

(वसन्त टाढा भयो, पृ. ९८)

विर्षियो इतिहासलाई युगले हारी सकेको म छु ।

ज्यूँदो लास बनेर घाटतिर लौँ भरी सकेको म छु ॥

(पूर्ववत् , पद्यांश - ९८)

देशको निम्ति जीउज्याान अर्पण गर्ने शहीदहरूको देशभक्तिपूर्ण माया ममताले राष्ट्रको सान उच्च रहेको तथा कहिल्यै शिर नभुकाउने देशभक्त शहीदको चित्रण कविले यस प्रकार गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

के भुक्थ्यो जगको हिमाल वनमा ब्वाँसाहरू कड्कँदा ।
के चुक्थ्यो दृढता सहिदहरूको बन्दुकले पड्कँदा ॥

(सहिद, पृ. २६)

ज्यूँदो सान हिमालको तिमि नयाँ सिर्जित यो गौरव ।
यो माटो ममतामयी जननीको सिन्दुर लाओँ अब ॥

(पूर्ववत्, पृ. ११)

देशमा शान्तिका नाममा धेरैवटा परिवर्तन भए तापनि ती कागजमा मात्र सीमित रहेको र वास्तविक परिवर्तन निम्नवर्गका निम्ति नभएको देशभक्तिपूर्ण भावाभिव्यक्ति कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ

काँचुली किन फेरिएन ? घरको छाप्रा अनि गोठको ।
भोको पेट धुजा धुजा शरीरको नाङ्गो रुखो ओठको ॥

(भोपडीको बेथा, पृ. ३८)

राष्ट्रका देशभक्त युवाहरूले देशको सान सदा उच्च राख्नमा तत्परता देखाउनुपर्ने र युवाहरू राष्ट्रको भविष्य रहेको तथा देश जागरुक देशभक्त युवाका काँधमा रहेको र देशको मुहार फेर्न देशभक्त युवा निरन्तर लागि रहनु पर्ने जोड कविले दिएका छन् । त्यस्तै युवा, किसान, गाइने, श्रमिक आदि देशभक्त आ-आफ्नो स्थानबाट उठेर राष्ट्रको उन्नति गर्दै राष्ट्रको भविष्य उज्यालो बनाउन लाग्नुपर्ने देशभक्तिपूर्ण भावनालाई कविले यस कविता सङ्ग्रहका कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

रातो रक्तिम घामको किरणले प्रकाश फालेसरी ।
फलदेऊ युवा तिमि गगनमा प्रकाश उस्तै गरी ॥
कालो बादलभिन्नबाट जूनले पोखेर आफ्नो जून ।
पोखिनु छ युवा तिमि घरघरै नेपालका आँगन ॥

(युवा कर्तव्य, पृ. ४३) ।

युवा लौ तिमि देशमा प्रगतिको प्रकाश आफै छर ।
सञ्चा कर्मठ हातले हिमचुली निर्माणको काम गर ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, ५) ।

आशा हौँ तिमि राष्ट्रलाई दरिलो टेवा दिने थाम हौ ।
भाषा हौ तिमि वेदना र नुनिलो आँसु धुने काम हौ ।

(पूर्ववत्, पद्यांश , ७)

रातो घाम उदाई फाँटहरूमा पाखा पखेरा वन ।
सारङ्गी कविता र गीतहरूका फैलाऊ ए ! आँगन ॥

(गाइने दाइ, पृ. ३१)

जागौँ ए ! गोठ हो श्रमिक हो किसानका ओठ हो ।
लागौँ दृढ बनौँ उजाड धरती ढाकौँ नयाँ बोट हो ॥

(अभै आएको छैन नयाँवर्ष, पृ. २४)

वर्तमान अवस्थामा देशको सिमाना अतिक्रमण भइरहेको देशभक्तिपूर्ण भाव कवितामा अभिव्यक्त गर्दै नेपाल रहेमा नेपाली रहन्छन् भन्ने भावका साथ नेपाली वीरहरूको देशभक्ति पूर्ण बलिदानबाट प्राप्त राष्ट्रको भूगोल वर्तमानमा अतिक्रमण हुँदै साँघुरो भइरहेको अवस्थामा सबैको मन राष्ट्रको हितमा लाग्नुपर्ने भाव कविले अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

सुखानी पहिल्यै दुःख्यो अनि दुख्यो र दास हुझा पनि ।
भावी स्वप्न दुख्यो विशाल दिलको दुख्यो अनि कारणी ॥
कालापानी दुख्यो , महेशपुर दुख्यो , सुस्ता अधि नै दुख्यो ।
हाम्रा अग्रजको कठोर पसिना र त्याग धेरै दुख्यो ॥

(के कहाँ दुख्यो ? पृ. ४९)

मेरो उच्च हिमाल रुन्छ दूरको फिरङ्गी आखा गडी ।
कालापानी कराउँदै छ कविको चित्कार ठूलो गरी ॥
कोशी, गण्डकी, कालीले अभू ठूलो त्यो दर्द पोखिदिँदा ।
मेरो बन्दुक पडकनेछ तब यी आमा र बच्चा रुँदा ॥

(मेरो बन्दुक तब पडकन्छ , पृ. ५७)

राष्ट्रका नाममा दिलो ज्यान दिएर नेपालीको मुहारमा हाँसो छर्नका निम्ति जस्तो सुकै त्याग गर्न तयार जननायक विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला र जननेता मदनभण्डारी र जीवराज आश्रित जस्ता राजनीतिक व्यक्तित्वप्रति कविले उनीहरूको देशभक्त चरित्रप्रति श्रद्धा अर्पण गर्दै उनीहरूको देशभक्तिपूर्ण योगदानको प्रशंसा छन् ।

उदाहरणार्थ :

सधैं जीवन संघर्ष नव्य दृष्टि र सृजना ।
कालो कानुन भेलेथ्यो श्वेतक्रान्ति गराउन ॥
बुद्धको गान्धीको बाटो मार्क्सवाद मिसाउथ्यो ।

शान्ति औँ क्रान्तिको बीच मार्गबाट अधि बढयो ॥

(मैले चिनेको विश्वेश्वर , पृ. ६७)

मरेका तर बाँचेका आमाका यी सपूतको ।

उच्च विचारको फाँट भाँगिदो छ महान यो ॥

(नथाकेको घाउ, पृ. ६९)

आफ्नो मातृभूमि नेपालप्रतिको माया, ममता र नेपाली प्रकृतिको सुन्दर चित्रण तथा सुमनोहर स्वच्छ नेपालको प्रकृतिका काखमा पौराणिक कथाका देवीपुत्र र कर्मपुत्रहरूको नासो जन्मभूमि नेपालप्रति कविले केही गर्न वा केही चढाउन नसकेपनि सधैं पाउमा शिर राखी प्रणाम र दुई हात जोडी नमस्कार गरिरहेको भाव व्यक्त गर्दै आफ्नो जन्मभूमि नेपालको सधैं प्रगतिको कामना कविताहरूमा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

माता ज्ञानभूमि सधैं प्रगतिको चासो बनेकी तिमि ।

देवीपुत्र र कर्मपुत्रहरूको नासो बनेकी तिमि ॥

रित्तो हात उठाइ जोडी करले के पो चढाउनु र ?

मात्रै यो शिरलाई पाउ तलमा झुकाउँछु मातर ॥

(आँखा खोलिदिने आमा, पृ. ८४)

नेपालका हिमश्रृङ्खला फाँट, नेपाली भूगोल जस्ता सुमनोहर प्रकृतिको चित्रण गर्दै कविले राष्ट्रमा शान्ति र समुन्नत प्रगतिको कामना कवितामा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

जहाँबाट महान त्यागदिलको पग्लेर पानी हुँदै ।

नाच्यै फाँट हसाउँदै पिरतीको सङ्गीत गुञ्जाउँदै ॥

(हाम्रो नेपालमा, पृ ३९)

बल्दो हिमचुली चटक्क शिरमा मुकुट राम्रो छ यो ।

शान्ति उन्नतिको अनि प्रगतिको सुमार्ग हाम्रो छ यो ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, ३)

यसरी कवि तिमिसनाले आफ्ना कविताहरूमा देशभक्तिपूर्ण स्वर गुञ्जाएका छन् । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका केही कवितामा उनले उक्त स्वर गुञ्जाएको देखिन्छ । राष्ट्रको भूगोल, भविष्य, संस्कृति र समाजको समुन्नति तर्फ भावाभिव्यक्त गर्न सक्षम तिमिसनाको उक्त कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा उनले देशभक्तिपूर्ण भाव तथा जन्मभूमिप्रतिको स्नेह अभिव्यक्त गरेका छन् । राष्ट्रमा

विकास र शान्तिको कामना गर्दै उनी प्रस्तुत कृतिका कविताहरूमा ठाउँठाउँमा देशभक्तिपूर्ण महिमागान गर्न सफल छन् । समग्रमा देशभक्ति कवि तिमिसनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.७ जन्मभूमिप्रतिको स्नेह

अनिरुद्र तिमिसनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति जन्मभूमिप्रतिको स्नेह हो । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका जन्मभूमि इवा र आठराई कवितामा उनले आफू जन्मेको ठाउँ र क्षेत्रप्रति माया, ममता र स्नेह अभिव्यक्त गरेका छन् । इवाको स्वच्छ प्रकृतिमा जन्मेका कवि तिमिसना सोही ठाउँको सुरम्य प्रकृतिमा खेल्दै हुर्किएको, बढेको तर आफूले जन्मभूमिप्रति केही गर्न नसकेको यथार्थ कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । जन्मभूमि इवा कवितामा उनले जन्मभूमिप्रतिको स्नेहलाई अभिव्यक्ति गरेका छन् । त्यस्तै आठराई र हाम्रो कालेगौरा कवितामा स्थानयिताप्रतिको प्रेम र आठराई क्षेत्रको सुरम्य प्रकृतिको चित्रण गरेका छन् । 'उनले जन्मभूमि इवा र आठराई कवितामा आफू जन्मे हुर्केको ठाउँप्रतिको प्रेम र सद्भाव देखाउँदै कैयौँ क्रान्तिकारी व्यक्तिहरू जन्माउने र शरण दिने आफ्नो गाउँ र क्षेत्रको महिमा गाएका छन्' (पौडेल, २०६५ : १८५) ।

कविले इवामा जन्मेर हुर्के बढेको चित्रण गर्दै सो पुण्यभूमिका निम्ति केही गर्न नसकेको चित्रण जन्मभूमि इवा कवितामा गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

आमा जन्मभूमि म यही भूमिमा जन्मै म हुर्के बढेँ ।
तिम्रो यो तनपान फलफूलले मैले उकालो चढेँ ॥

(जन्मभूमि इवा, पृ. ५५) ।

माता केही पनि सकिन तिमिमा सौगात टक्रयाउन ।
आँसु ती गहका पुछिन कहिल्यै औकातले भ्याइन ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, २) ।

जन्मभूमि इवाको पुछारबाट बग्ने तमोर नदी पश्चिमतिरबाट बग्ने हिउँदिया, शिरमा रहेको गढी र पूर्वतिर ठिङ्ग उभिएको छातेदुङ्गाको बीचमा अवस्थित इवाको कविले मानवीकरण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

त्यो तमोर रिसाउँदो छ तीरमा हप्काइ पाखा वन ।
बूढो उच्च गढी छ पाखावनमा सेतै फूलेको पन ॥
हिउँदिया खहरे छ, पश्चिम सीमा गर्जन्छ वर्षासित ।

छातेढुङ्गो छ पूर्वमा तर सधैं उभिन्छ ठिङ्गैसित ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ३)

आफ्नो जन्मभूमि इवाले देशको राजनीतिक र ऐतिहासिक क्षेत्रमा दिएको योगदानको कदर गर्दै ज्यूँदो इतिहास बोकेको जन्मभूमि इवाका महान सपूतहरू मरेर पनि बाँचिरहेको भाव कविले व्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

निस्वार्थी अनि क्रान्तिकारी दिलका सपूत जन्माउने ।

इवा धन्यभूमि महान तिमी छौं खुल्ला चुनौति दिने ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश-४)

इवा जन्मभूमि सपूत जसको बाँच्यो मरे तापनि ।

गयो ऊ इतिहासमा अमरता छोडेर बाटो खनी ।

(पूर्ववत्, पद्यांश- ५)

कविले इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा परिवर्तनका निमित्त छातीमा बन्दुक थाप्ने, वैरीसामु भुकेर कहिल्यै विन्ति नबिसाउने जस्ता साहसी व्यक्तित्वको जन्मदिने जन्मभूमि इवाका महान् सपूतहरू मरेर पनि तारा भै चम्किरहेको चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

ज्यूँदो त्यो इतिहास छाती उसको बन्दुक थापिदिने ।

वैरी सामु भुकेर आफू कहिल्यै विन्ति नबिसाउने ॥

जन्मायौं इतिहास भित्र तिमीले सपूत तारा बनी ।

चम्केका तिमी हरे ! माथि नभमा नौलाखमा ऊ पनि ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ६)

कविले आफू जन्मेको क्षेत्र आठराई प्रतिको अटल आस्था र श्रद्धा प्रकट गर्दै आठराई क्षेत्रको प्रकृति चित्रण, आठराईलाई जन्मथलो बनाएर कर्मथलो अन्यत्रै बनाएका र जन्मथलोलार्इ विर्सिएका मानिसहरू प्रति व्यङ्ग्य गर्दै मातृभूमि आठराईलाई सधैं सम्भरहन जोड दिएका छन् ।

उदाहरणार्थ :

हुर्क्याँ बचराहरू कति कति यो गुँड छोडी किन ?

उडेका तर फर्किएर कहिल्यै आमा भनी सम्भन ॥

जानेनन् तिनले तिमी अब बुढी दुब्ली भयौं यसरी ।

तिम्रो मर्म र वेदना तिमीसँगै सल्कन्छ आफैँभरि ॥

(आठराई, पृ. २९) ।

यसरी कवि तिमिसनाका कविताहरूमा जन्मभूमिप्रतिको स्नेह अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । आफू जन्मेको क्षेत्र आठराई तथा जन्मभूमि इवाप्रति कविले श्रद्धा प्रकट गर्दै आफूले जन्मभूमिका निहित केही गर्न नसकेको भाव अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । कविले जन्मभूमि इवाले इतिहासमा थुप्रै स्वाभिमानी सपूतहरू जन्माएको र ती महान सपूतहरू वर्तमानमा आकाशमा तारा भै चम्किरहेको भाव व्यक्त गरेका छन् । आठराईलाई जन्मथलो बनाएर कर्मथलो अन्यत्रै बनाएर बसोवास गर्ने तर जन्मभूमिलाई बिसर्ने मानिसप्रति व्यङ्ग्यभाव प्रकट गर्दै कविले जन्मभूमि प्रतिको माया, ममता र स्नेह अभिव्यञ्जित गरेका छन् । **जन्मभूमि इवा** र **आठराई** कवितामा उनले उक्त विषयवस्तुलाई कवितामा अभिव्यक्त गरेको पाइन्छ । तसर्थ जन्मभूमि प्रतिको स्नेह तिमिसनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.८ मातापिता र गुरुप्रतिको श्रद्धा

अनिरुद्र तिमिसनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति मातापिता र गुरुप्रतिको आस्था, प्रेम, स्नेह र श्रद्धा हो । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका श्रद्धा-समर्पण, आमा र श्रद्धापात्र गुरु धनश्री कवितामा उनले उक्त विषयवस्तुलाई कथ्य विषय बनाएको पाइन्छ । श्रद्धा-समर्पण कवितामा कविले आफ्ना पिताले छोराछोरीका लागि गरेको दुःख र परिश्रमलाई सम्झँदै पिताप्रति श्रद्धाभाव अभिव्यक्त गरेका छन् । आमा कवितामा कविले जन्मदिने आमाले गरेका दुःख, कष्ट, सङ्घर्ष तथा आफ्ना सन्तान हुर्काउनका निमित्त आमाले गरेका सङ्घर्ष, माया-ममता र स्नेहलाई अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै श्रद्धापात्र गुरु धनश्री कवितामा कविले आफूलाई अक्षराम्भ गरेर पढ्न सिकाउने गुरु धनश्री इङ्गनामको सम्झना गर्दै गुरुप्रति सम्मान भाव अभिव्यक्त गरेका छन् ।

आफ्ना परिश्रमी, श्रमजीवि पिताको सङ्घर्ष, दुःख र मेहनतको उजागर गर्दै कविले श्रद्धा-समर्पण कवितामा स्वर्गीय पिताप्रति श्रद्धाभाव अर्पण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

पिताजी ! हजुरलाई दिलको श्रद्धा चढाउँछु म ।
गाउँ भोपडी बस्तिका कलमको लेखा बढाउँछु म ॥

(श्रद्धा-समर्पण, पद्यांश-९, पृ.९)

पाखुरीका भरमा आफ्ना सन्तानलाई प्रगतिको पथमा पुऱ्याउन सफल पिताप्रति कविले महिमागान गरेका छन् भने कर्मदिने पिताको ऋण तिर्न नसकेको चित्रण कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

आँखा खोलिदिनुभयो हजुरले ती पाखुरीका भर ।
पखेटा पनि लाई छोडिदिनुभो सृष्टि गरी उर्वर ॥
माटोमा बीज रोपी छोडिदिनुभो गोडे र खानु भनि ।
सकेनौं तर ऋण तिर्न जसको छोरा र छोरी बनी ॥

(पूर्ववत्, श्लोक, ४)

आफ्ना श्रमजीवी पिताले गाउँघर र साहुकोमा पसिना काढ्दै आफूलाई हुर्काएको चर्चा गर्दै कविले आफ्ना पिताको श्रम, पौरख र मिहेनतको चित्रण गरेका छन्:

उदाहरणार्थ :

साहुका घरबारी फाँटहरूमा जोतेर पाथी पनि ।
खेपी ख्वाउँनु भो पिता हजुरले त्यो भोपडीमा पनि ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश- २)

साहुका घर छाउँदै शिशिरमा हावा हुरीमा पनि ।
ल्याई छाउनुभो पिता हजुरले वर्षा भरीमा पनि ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश-३)

‘एउटा सङ्गो, श्रमजीवी नेपाली पिता अर्थात् पचास प्रतिशत भन्दा बढी नेपाली पिताको तस्वीर हो यो । पसिना बगाएर आफूलाई भोपडीमा हुर्काउने बाबुको गुणप्रति कविले कृतज्ञता व्यक्त गरेका छन्’ (प्रश्रित, भूमिका, २०५७) । यसरी तिम्सिनाले उपर्युक्त कवितामा आफ्ना पिताको परिश्रम मिहेनत, सङ्घर्ष र श्रमलाई सार्वजनीन अभिव्यक्ति तुल्याएका छन् ।

आफूलाई जन्मदिने आमाको त्याग, तपस्या, स्नेह, माया र ममतालाई कविले आमा कवितामा विषयवस्तुबद्ध, बनाएका छन् । दश महिनासम्म कोखमा राखेर जन्मदिने आमाको कष्टलाई कविले कवितामा उल्लेख गर्दै आफूलाई हुर्काउने आमाप्रति माया, सदभाव, स्नेह र सहानुभूति व्यक्त गरेका छन् उदारणार्थ :

हो दसमास बोकेर कष्ट साथ पेटमा ।
जन्मदिनुभयो आमा खपी प्रसव वेदना ॥

(आमा, पद्यांश-१, पृ. ७६)

मेरो बाबा भनी चुप्पा खानुभो हातहातमा ।
नचाइदिनुभो आमा मेरो जीवन फाँटमा ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश ५)

कयौँ दुःखकष्ट भैलेर आफ्ना सन्तानलाई हुर्काउने तथा आफ्ना सन्तानका निमित्त जस्तो सुकै परिस्थितिको सामना गर्न तयार दयाकी खानी आमाका सङ्घर्षलाई कविले चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

कति दुःख कति कष्ट मेरो जीवन खातिर ।
भोग्नु भए थियो आमा दुई पाखुरीका भर

(पूर्ववत्, पद्यांश-७, पृ. ७७)

सधैं चिन्तनमा मेरो दृष्टि उज्ज्वल चाहिने
माता तुल्य दया खानी हुँदै हुन्न कतै पनि ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, १०)

कविले आफ्नी आमाका निमित्त आफू बाँचुञ्जेलसम्म आमाका सेवामा चित्त लाउने र सधैं सेवा गरिरहने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

म वाँचुञ्जेल आमाको सेवामा चित्त लाउन ।
तिनै कोमल आमाका गाथ ढोग चढाउन ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश-१२, पृ. ७८)

तिम्सिनाले आफ्ना गुरु धनश्री इङ्गनाम प्रति श्रद्धाभाव अर्पण गरेका छन् । आफूलाई अक्षरारम्भ गराउने गुरु धनश्री इङ्गनामको कुँजो अवस्था र ज्ञानका खानी भएको चित्रण कविले श्रद्धपात्र गुरु धनश्री कवितामा गरेका छन् । प्रस्तुत कविता तिम्सिनाको साहित्यिक यात्राको प्रथम कविता धनेदाइको परिमार्जित रूप हो (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

उदाहरणार्थ :

जहाँ मेरा प्रिय गुरु सधैं बस्दथे फाल हाली ।
कुँजो मान्छे तर पनि सधैं ज्ञानको ज्योति बाली ॥
खन्दै हुन्थे उनी त कहिले ज्ञानका खेत बारी ।
नौला नौला कुसमु कलिला भावनाले उधारी ॥

(श्रद्धपात्र गुरु धनश्री, पृ. ७२)

कविले आफ्ना गुरुको आर्थिक अवस्थाको चित्रण गर्दै आफ्नो ज्ञानको ढोका उधारीदिने श्रद्धेय गुरुप्रति केही गर्न नसकेको चित्रण गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ

विनायो ओठमा बज्छ सारङ्गी पेटको धुन ।
साग सिस्नो पनि आधा पेटमा हुन्छ क्रन्दन ॥
माग पूरा हुँदै हुन्न विचरा गुरुको घर ।
अर्थशास्त्र पनि सोभो वाङ्गिदैँन निरन्तर ॥

(पूर्ववत्, श्लोक ६)

प्रथम ज्ञानको ढोका गुरुबाट उधारियो ।
कामना देह शान्तिको बाहेक अरु के भयो ।

(पूर्ववत्, पृ. ७६)

यसरी कवि तिम्सिनाले आफ्ना कवितामा श्रद्धेय पिता र गुरुप्रति श्रद्धाभाव अभिव्यक्त गरेका छन् भने माताप्रति माया र सहानुभूति प्रकट गरेका छन् । मातापिता र गुरुले जीवनमा गरेको सङ्घर्षलाई कवितामा उजागर गर्दै विभिन्न प्रकारका दुःख कष्ट भेलेर आफूलाई अहिलेको अवस्थासम्म ल्याई पुऱ्याउन सफल आमाबाबु र गुरुवर्गहरूको जीवन वास्तवमा नै सङ्घर्षमय र कठिन यात्रा हो । तिनै पूज्य व्यक्तित्वप्रति कविले उक्त कविताहरूमा कृतज्ञता ज्ञापन गरेका छन् । पूर्वीय दर्शनका 'मातृ देवो

भवः', 'पितृ देवो भवः' र 'आचार्य देवो भवः' भन्ने उपदेशलाई मूलमन्त्र मान्दै कविले सोको पालना गरेको यथार्थ उपर्युक्त कविताका विषयवस्तुबाट प्रष्ट हुन्छ । उक्त विषयवस्तुलाई कविले आफ्ना कविताको कथ्य विषय बनाएको पाइन्छ । समग्रमा कवि तिम्सिनाका कवितामा पाइने कथ्य विषयवस्तुगत प्रवृत्ति मातापिता र गुरुप्रतिको श्रद्धा हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.९ समसामयिक राजनीतिक स्थिति तथा समकालीन युग र परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य

अनिरुद्र तिम्सिनाका कविताहरूमा समसामयिक राजनीतिक परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै समकालीन युग, समय र परिस्थितिले ल्याएको परिवर्तनप्रति पनि व्यङ्ग्य प्रहार गरेको देखिन्छ । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा उनले उक्त विषयलाई कवितामा कथ्य विषय बनाएर व्यङ्ग्य गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका यहाँ यस्तै छ , फूलहरू किन हाँसेनन् ?, वसन्त टाढा भयो, भोपडीको बेथा, हाम्रो नेपालमा, धिक्कार यो जिन्दगी, के कहाँ दुख्यो? मेरो ढाकर, विकास यस्तै भयो र नौलो जमाना कविताहरूमा उनले समसामयिक राजनीति तथा समकालीन युग र परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेको देखिन्छ ।

(क) समसामयिक राजनीतिक स्थितिप्रति व्यङ्ग्य

नेताका बान्द्रे चरित्रले जनताका सपनामाथि कुठाराघात गरेको, जनताका ओठमा हाँसो छर्न नसकेको तथा सबैले आ-आफ्नो डम्फू मात्र बजाएको र राजनीतिक परिवर्तन जनताका निमित्त नआएको चित्रण कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

यहाँ बाँदरको छ नाच हाँसिलो छ स्यालको सङ्गीत ।
मेरो कोकिल भावना र गीतमा कल्पन्छ आफैसित ॥

(यहाँ यस्तै छ , पृ. ७)

गाउँमा अनि गोठमा सडकमा भोका र नाङ्गा कति ।
कोपिला फूलका रुँदै कति कति देखाउँछन् दुर्गति ॥

(फूलहरू किन हाँसेनन् ? पृ. १२)

ढेडु, बाँदरका ती हातहरूले त्यो फूल च्यात्यो किन ?
हाम्रो फाँट उजाडियो नि फूलले आएन हाँस्ने दिन ॥

(पूर्ववत्, पृ. १३)

सधैं सत्तामोह र कुर्सीमोहमा डुबिरहने नेताको आचरण र जनताले दुःख पाएको, बाँदरले आफ्नो घर पनि नबनाउने र अरुले बनाएको घर पनि भत्काउने प्रवृत्तिले देशका निम्न वर्गको अवस्था माथि उठ्न नसकेको चित्रण कविले गरेका छन् 'जति जोगी आए पनि कानै चिरेका' भने भै जति चोटि

देशमा परिवर्तन भए पनि जनताको हालत ज्यूँका त्यूँ रहेको जस्ता व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति तिम्सिनाका कविताहरूमा पाइन्छ ।

उदाहरणार्थ :

कान्चिराहरू मात्र छन् अब यहाँ नेता भनेका नर ।
दिनैमा पनि रातपारी तिनले बेचिसके गौरव ॥

(वसन्त टाढा भयो, पृ. १६)

काङ्ग्रो च्याल सधैं सधैं मुलुकले सत्ता बन्यो कारण ।
रुँदा छन् कविता र गीत जगका रुँदा हुन आँगन ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश-३)

न त्यो बाँदरले बनाउँछ यहाँ आफै ऊ बस्ने घर ।
न जोगाउँछ ऊ श्रीमकहरूको ती भावना मन्दिर ॥

(पूर्ववत्, पृ.१७)

२०४६ सालको जनआन्दोलनबाट नेपाली समाजको रूपगत परिवर्तन मात्र भएको सारमा कुनै परिवर्तन आउन नसकेको वस्तुगत स्थितिलाई चित्रण गर्दै उक्त वस्तुगत स्थितिलाई चित्रण गर्दै उक्त परिवर्तन निम्न वर्गको हितमा हुन नसकेको चित्रण कविले गरेका छन् । बोटल मात्र नयाँ फेरिएको र रक्सी पुरानो भए जस्तै कविले २०४६-५७ को एक दशकको संसदीय राजनीतिक विकृति र विडम्बनाका कारण पञ्चायती निरङ्कुशताको समाप्ति भएर पनि नेपाली जनताका आकाङ्क्षा, आशा र चाहनामा तुषारापात परेको अवस्थाप्रति तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । नेताका ढाँट शैलीप्रति पनि कविले व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

कालो तन्त्र ढल्यो ढल्यो अनि अभै त्यो मण्डले शासन ।
हावातन्त्र ढल्यो ढलेन कहिल्यै यी ढाँटको भाषण ॥

(पूर्ववत्, पृ. १८)

कालो गोमन सर्पका महलमा वसन्त थान्को बसो ।
मेरी प्रिय नयाँ वसन्त तिमि ता टाढा भयो कि कसो ?

(पूर्ववत्)

काँचुली किन फेरिएन ? घरको छाप्रा अनि गोठको ।
भोको पेट धुजा-धुजा शरीरको नाङ्गो रुखो ओठको ॥

(भोपडी बेथा, पृ. ३८)

काँचुली कति फेरियो समयको नौला नयाँ हातले ।
बूढो ढाकर फेरिएन कहिल्यै यो दिनले रातले ॥

(मेरो ढाकर, पृ. ५३)

रक्सी बोटलको उही छ अधिको भाँडो नयाँ ओठको ।
चिप्लो भाषणको कठोर दिलको आशा उड्यो गोठको ॥

(हाम्रो नेपालमा, पृ. ४०)

सधैं विदेशीको भरपर्नुपर्ने तथा उनीहरूकै मुख ताक्नुपर्ने नेपालको बानीप्रति कविले व्यङ्ग्य गरेका छन् भने भ्रष्ट नेताको प्रवृत्तिले मुलुकले प्रगति गर्न नसकेको व्यङ्ग्य कविताहरूमा गरेका छन् ।
उदाहरणार्थ :

भिखारीहरूको भयो मुलुक यो भोली नथापीकन ।
हामी पाण्डितको हुँदैन कहिल्यै पास्नी अनि न्वारान ॥

(वसन्त टाढा भयो, पृ. १८)

चुसिन्छिन् जननी सधैं अभ जुका चम्किरहेछन् तर ।
चुसिन्छिन् जननी सधैं उडुसले पेवा बनाई घर ॥

(धिकार यो जिन्दगी , पृ. ४६)

देशमा प्रजातन्त्र आए पनि मान्छेका अधिकारको सुनिश्चितता नभएको र नेतालाई कुर्सी मोह मात्र भइरहेको नेताका भाषणले जनताका समस्या समाधान गर्न नसकेको, नेताका गुलिया र मीठा भाषणले सोभासीधा जनताहरू माकरीको जालमा माहुरी अडके भैं स्तरोन्नति हुन नसकेको चित्रण कविले कवितामा गरेका छन् । कुर्सीमा बसेका नेता अघाउने तर सर्वसधारण जनताका मुखमा गुन्द्रुक र ढिँडो सम्म पर्न नसकेको तथा सहिदले देशका निम्ति गरेको त्याग, तपस्या र बलिदानी तथा उनीहरूका सपना वर्तमानमा पूरा हुन नसकेको चित्रण कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ

दुखेको छ सधैंभरि मुलुक यो स्वार्थीपना बेसरी ।
दुखेको विशाल फाँट हरियो वसन्त टाढा सरी ॥

(के कहाँ दुख्यो ?, पृ. ४८)

कुर्सी मोह दुखिरहेछ मनको लड्डु नपाक्ने हुँदा ।
बल्झीमात्र रहन्छ घाउ जहिल्यै थाक्ते नथाक्ने हुँदा ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश, ४)

प्रजातन्त्र रुघा र खोकीहरूको खकारमा दुख्दछ ।

मान्छेको अधिकार स्वार्थीबीचको संघारमा डुब्दछ ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश- ५)

नेता भाषणको मात्र हुन गयो साधु विरालो तर ।
बूढो ढाकरबाट हेर ! जहिल्यै आँसु भ्रयो बर्बरा ॥

(मेरो ढाकर, पृ. ५४)

नेताले गुलिया मीठा वचनले चिप्लो घस्यो तेलले ।
माहुरी तर जालभिन्न किन हो माकुरीका खेलले ॥

(विकास यस्तै भयो, पृ. ५८)

घुम्ने मेच अघाउने तर जहाँ दुःख त उस्तै त हो ।
ढिँडो गुन्द्रुक सिस्नोसम्म अपूरो विकास यस्तै भयो ॥

(पूर्ववत्, पृ. ५९)

चुँडियो सपना सहिदहरूको आशा त बाँझै बसो ।
मेरी प्रिय नयाँ वसन्त तिमी ता टाढा भयौ कि कसो ?

(वसन्त टाढा भयो, पृ. १६)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा कविले समसामयिक राजनीतिक विकृति विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य र विरोध गरेका छन् ।

(ख) समसामयिक युग र विकृतिप्रति व्यङ्ग्य

तिम्सनाले कविताहरूमा आधुनिक युगमा आएको परिवर्तन र त्यो परिवर्तनले निम्त्याएको विकृतिप्रति व्यङ्ग्य गरेका छन् । मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा उनले उक्त विकृतिप्रति व्यङ्ग्य गरेका छन् । नौलो जमाना कवितमा पूर्ण रूपमा उनले समकालीन युगका विकृतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । कविले विश्व परिवेशमा बदलिँदो परिवर्तनसँगै वर्तमानमा नेपाली पोसकहरूमा आएको विकृतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

दौरा सुरुवाल र टोपी फाली ।
विदेशको पैन्ट र केस पाली ॥
छ कानमा कुण्डल मुखभिन्न ।
चरेसको रम्स यो विचित्र ॥

(नौलो जमाना, श्लोक-४, पृ. ७९)

नौलो जमाना अबमात्र आयो ।

साडी र चोली पटुकी हरायो ॥

कट्टु अनि चेस्टरभिन्न छङ्ग ।

देखेर आँखा अझ हुन्छ दङ्ग ॥

(पूर्ववत् , श्लोक -५)

वर्तमानमा मौलाएको देहव्यापार पेशा र बाठाहरूको छिटो पैसा कमाउने दाउले समाजमा ल्याएको विकृतिप्रति कविले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

व्यापार नौलो अझ देहको छ ।

खाई पिई मोज र मस्ती जो छ ।

चेलीहरू बल्छी कुरेर राख्ने ।

कुवेर धन्दा सजिलो नथाक्ने ॥

(पूर्ववत्, श्लोक-६)

समाजका टाठा बाठाहरू गलित गरेर पनि उम्कने तथा सीधा-सोभालाई मात्र कानून लाग्ने प्रवृत्तिप्रति कविले व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ

अँगार कालो अनि कलेश कालो ।

कालो जमाना जसको छ पालो ॥

तालो र साँचो जसको छ खेल ।

साधु सधैं पर्दछ जेलनेल ॥

(पूर्ववत् , श्लोक-९)

यसरी कवि तिम्सिनाका कविताहरूमा समसामयिक राजनीतिक परिस्थितिप्रति व्यङ्ग्य गरेको पाइन्छ । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका उपयुक्त कविताहरूमा कविले विभिन्न क्रान्ति र आन्दोलनका बाबजुद आएको राजनीतिक परिवर्तन तथा सो परिवर्तनबाट सर्वसधारण जनता लाभान्वित हुन नसकेको यथार्थलाई उनले कविताहरूमा कथ्य विषय बनाएको पाइन्छ भने आधुनिकताले निम्त्याएको परिवर्तन तथा त्यसले समाजमा ल्याएको विकृति विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य विद्रोह प्रस्तुत गर्नु तिम्सिनाका कविताको विषयवस्तुगत प्रयोग हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.१० पशुपंक्षीमाथि हुने शोषण र हिंसावृत्तिको विरोध

अनिरुद्र तिम्सिनाका कविताको विषयवस्तु मानवले मानवमाथि गर्ने शोषण र हिंसावृत्तिको विरोधमा मात्र सीमित नरही मानवले पशुपंक्षीमाथि गर्ने शोषण, दमन, अत्याचार र हिंसाका विरुद्ध पनि

आवाज उठाएको पाइन्छ । मेरो ढाकार कवितासङ्ग्रहका गोरुको वेदना र ढुकुरको बिलौना कवितामा उनले उपयुक्त विषयवस्तुलाई समेटेका छन् । गोरुको वेदना कवितामा कविले मानवेत्तर पात्र गोरुका माध्यमबाट मानवद्वारा पशुहरूमाथि हुने शोषण दमन र उत्पीडनवृत्तिको विरोध गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

चाम्रो होस् अथवा ती भासहरूमा पानी जमोस जे जति ।
जोत्नै पर्दछ हामीले तर दया पाइन्न एकै रति ॥

(गोरुको वेदना, पृ. ४)

जोतिनु किन पर्छ लण्ठ हलीको गाली र लठ्ठीसित ।
गाऊँ कि अथवा नगाऊँ दिलका यी भावनाका गीत

(पूर्ववत्, पद्यांश-६)

अहिलेको युगले शोषित श्रमिक किसान र मजदुरका कठोर श्रम र पीडाका बारेमा धेरै लेखेको छ, धेरै भनेको छ तर किसानको पनि शोषणमा पर्ने गोरुको पीडासम्म वर्तमान मानव चेतनामा पुग्न सकेको छैन । ... तर त्यो चेतनाको बीउ उमाने प्रयास कवि अनिरुद्रको पनि छ (प्रश्रित, भूमिका, २०५७) ।

उदाहरणार्थ :

मेरो जीवनको उजाड कविता शिशिरका पातमा ।
लेखी आज पठाउँदै छु मनले ती बुद्धका हातमा ॥

(पूर्ववत्, पद्यांश-३)

गोरुका पीडा, छटपटी, वेदना र दर्दलाई कसैले बुझ्न नसकेको चित्रण कविले गोरुका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ

फेरिँदो छ हली छली र कलिको सत्ता जमेको मुख ।
मोहोला मुखमा परन्तु जहिल्यै हामीहरू ढुकुढुक ॥

(पूर्ववत् पद्यांश -८, पृ. ५)

कविले पशुपंक्षीहरूमाथि मानव जातिले गर्ने हिंसावृत्ति र त्यसको विरोध ढुकुरको बिलौना कवितामा गरेका छन् । चेतनशील मानवप्राणीले बेसहारा ढुकरमाथि वा पंक्षीमाथि गर्ने हिंसावृत्तिलाई मानवेत्तर प्राणी ढुकुरका माध्यमबाट कविले विरोध गरेका छन् । प्रकृतिका सून्रर पंक्षीहरूको हिंसाले मानवलाई शान्ति नमिल्ने तथा वर्तमान समयमा हिंसावृत्तिमा रमिरहेका कठोर हृदयका उदण्ड

शिकारीले ढुकुरको विलाप नसुनेकाले बेसहारा प्राणी ढुकुर मृत्युको मुखमा पुग्न लागेको चित्रण कविले गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

शान्ति देश नेपालको ढुकुर यो ती रौरवी चालमा ।
आफ्नो जीवन सुम्पियो शिव हरे ! शिकारीका जालमा ॥
रोयो फट्फट पंख खोली विचरा जाबी उचाल्ने गरी ।
सम्भयो दूर हिमाल गाउँ घर त्यो आँसु छरी बर्बरी ॥

(ढुकुरको बिलौना, श्लोक-३, पृ. ६३) ।

यसरी कवि तिम्सनाले आफ्ना कवितामा मानवद्वारा मानवेतर प्राणमाथि हुने शोषण, दमन र हिंसावृत्तिको विरोध गरेको पाइन्छ । मानवले मानवमाथि गर्ने शोषण भन्दा पर मानवले पशुपंक्षीमाथि गरिरहेको शोषण र हिंसावृत्तिलाई कविले मानवेतर प्राणीको प्रयोग गर्दै उनीहरूका पीडा व्यथा र उत्पीडनको चित्रण कवितामा गरेका छन् । तसर्थ पशुपंक्षीमाथि हुने शोषण र हिंसावृत्तिको विरोध तिम्सनाका कविताको विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.२.११ शिक्षकको जीवनको चित्रण

अनिरुद्र तिम्सनाका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति शिक्षक जीवनको चित्रण पनि हो । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहको तिमी शिक्षक कवितामा उनले शिक्षकका शैक्षिक दृष्टिकोण, अध्ययन अध्यापनका माध्यमबाट समाजको अन्धकार पन्छाउन सफल व्यक्तित्वका रूपमा शिक्षकलाई प्रस्तुत गरेका छन् । तिम्सना आफैँ पनि शिक्षण पेसामा आवद्ध भएका र लामो समयको शिक्षण जीवनमा आफूले भोगेका जटिल अनुभूति तथा शिक्षक जीवनप्रतिको आफ्नो अनुभूतिलाई उनले कविताको विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । अज्ञानताको कालो अन्धकाररूपी जीवनबाट मान्छेलाई उज्यालो जीवन तर्फ मोड्न सफल निस्वार्थ भावना भएका शिक्षकको जीवन नदीमा डुङ्गा चलाएर यात्रु तार्ने माभीको जस्तै हो भन्ने भावलाई कविले यस प्रकार व्यक्त गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ :

जूनकीरिसरी रातमा प्रगतिको चम्किरहेका जून ।
उम्रन्छौँ तिमी पानीका मूल बनी बग्छौँ यिनै आँगन ॥
माभी हौ तिमी घाटबाट जहिल्यै यात्रुहरू तार्दछौँ ।
रित्तै हात मरे पनि तिमी नयाँ संसार उघार्दछौँ ॥

(तिमी, शिक्षक, श्लोक-१, पृ. २७)

विद्यार्थीको कच्चा माटोरूपी जीवनलाई प्रगतिका थरीथरी आकारमा निर्माण गर्ने शिक्षक सच्चा कर्मयोगी र नौलो सोच विचारमा नौलो आयाम थप्न सक्ने निस्वार्थ भावना भएका र विद्यार्थीको भविष्य समेत भएको भावलाई कविले विषयबद्ध गरेका छन् :

उदाहरणार्थ

*तिमी लक्ष्य र कर्मयोगी कविता भाषा उरालिदिने ।
सुख्खा फाँट वसन्त डाकी हरियो बहार खोलिदिने ॥*

(पूर्ववत्, पद्यांश-६, पृ. २८)

*माटोलाई थरीथरी प्रगतिको आकार हालिदिने ।
नौला सोच विचारमा प्रविधिमा त्यो चक्र ढालिदिने ॥*

(पूर्ववत्, पद्यांश-८)

यसरी तिमिसनाका कविताको विषयवस्तुगत प्रवृत्ति शिक्षकका जीवनको चित्रण गर्नु र शिक्षकको शैक्षिक जीवनप्रतिको दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । जीवनको लामो समयसम्म नदीका माभीले यात्रुहरू तारेभैं आफ्ना शिष्य वा विद्यार्थीहरूलाई अज्ञानताको अँध्यारो मार्गबाट ज्ञानको उज्यालो तर्फ डोच्याउने बाटो देखाउन सफल शिक्षकहरू वास्तवमै ज्ञानी, कर्मयोगी र पथप्रदर्शक हुन् भन्ने कथ्य विषयवस्तुलाई उनले कविताको विषय बनाएका छन् र यो उनको कवितात्मक विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो भन्न सकिन्छ ।

४.५.३ बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारविधान

मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा कवि अनिरुद्र तिमिसनाले बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारहरूको प्रयोग गर्दै कविताको अर्थलाई प्रभावकारी बनाउन सफल रहेका देखिन्छ । उक्त कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रयोग गरिएका बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको छुट्टाछुट्टै चर्चा गरिन्छ ।

४.५.३.१ बिम्ब प्रयोग

‘बिम्ब कविताका आन्तरिक संरचना वा बुनोटका तहमा प्रयुक्त हुने कविताको एउटा महत्त्वपूर्ण लघु घटक हो’ (पाण्डे, २०६३ : ५६) । बिम्बले कविता अस्वादनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलको हुन्छ । कोशीय दृष्टिले हेर्दा बिम्ब शब्द तत्सम मूलको शब्द हो । बिम्बको कोशीय अर्थलाई हेर्दा यसलाई नेपाली बृहत शब्दकोशले (१) ऐना, पानी आदिमा देखिने छायाको रूप, छायामण्डल, प्रतिबिम्ब, (२) आकाशमा देखिने सूर्य (३) प्रतिमूर्ति, प्रतिमा र (४) कुनै कुराको झलकका रूपमा अर्थ्याएको छ (पृ.९६९) । ‘कवितामा बिम्बले शब्दको शाब्दिक अर्थमा परिवर्तन भई भिन्न र विशिष्ट अर्थ प्रदान गर्दछ । ... बिम्ब कविको कल्पना मात्र नभएर पाठकका अनुभूतिको व्यञ्जना पनि हो । कविताको भाषा र त्यसबाट उत्पन्न प्रभावका बीच सम्बन्ध स्थापित गर्ने काम बिम्बले गर्दछ’ (लुइटेल्, २०६२ : २६५) ।

अनिरुद्र तिमिसनाका कवितामा बिम्बको प्रयोग उलेख्य रूपमा भएको पाइन्छ । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा उनले विभिन्न प्रकारका दृश्यात्मक, श्रव्यात्मक, गन्ध, स्पर्श, स्वाद तथा आलङ्कारिक बिम्बको प्रयोग गरेका छन् । उनका कविताको बिम्बविधानको स्रोत नेपाली प्रकृति, संस्कृति, इतिहास र सामाजिक जनजीवनका साथै पुराणहरू पनि रहेका छन् । उनका कवितामा बिम्बहरूको प्रयोगले विषय वा भावको स्वभाविकतालाई दर्शाउनका साथै कवितालाई मर्मस्पर्शी समेत तुल्याएका छन् । जसमध्ये दृश्यात्मक, श्रव्य, स्पर्श, स्वाद र गन्ध बिम्बको मात्र निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ ।

कवि तिमिसनाले यस कवितासङ्ग्रहका कतिपय कविताहरूमा दृश्यात्मक बिम्बको प्रयोग गरी कवितालाई मार्मिक र सौन्दर्ययुक्त बनाएका छन् ।

उदाहरणार्थ :

(क) हेदामा तिमी हौं गरिव मनको कुबेर हौं गीतको ।

संस्कृति तिमीभित्र भाँगीरहने माया अनि प्रितको ॥

(पृ. ३२)

(ख) सोध्यो ढाकरले विचार उसको पोखिदियो आखिर ।

मेरो प्राय यही छ हेर ! पीठमा थोत्रो बूढो ढाकर ॥

(पृ. ५४)

(ग) पढ्यो लेखू जहाँ विकास हँसिलो देखिन्छ नानाथरी ।

पक्कै स्वर्गसरी बनेछ धरती आकाश छुने गरी ॥

(पृ. ५८)

(घ) खाते बालकलाई हेर ! विचारा भोको र नाङ्गो बनी ।

छानो त्यो घरको नीलो गगनको सम्भन्छ मेरो भनी ॥

आशा बल्भरहेछ हेर तिनको धुलो र मैलो छरी ।

चिसो गल्ली रुँदो छ कान्तिपुरको आँसु छरी बर्बरी ॥

(पृ. ६२)

(ङ) हेर्दै छौं कि नजरहरूले भट्ट यो देश छोडी ।

तारा छौं कि तिमी गगनमा मेघको खोल ओठी ॥

(पृ. ७२)

(च) नौलो जमाना अबमात्र आयो ।

साडी र चोली पटुकी हरायो ॥

कट्ट र अनि चेष्टरभिन्न छङ्गा ।
देखेर आँखा अझ हुन्छ दङ्ग ॥

(पृ. ७९)

उपर्युक्त उदाहरणहरू 'क' मा 'हेर्दामा तिमी हौ गरिब मनको', 'ख'मा 'मेरो प्राण यही छ हेर ! पीठमा', 'ग' मा 'देखिन्छ नानाथरी', 'घ' मा 'खाते बालकलाई हेर ! विचरा', 'ङ' मा 'हेर्दै छौ कि' 'च' मा 'देखेर आँखा अझ हुन्छ दङ्ग' जस्ता वाक्य र शब्दहरूले दृश्यसँग सम्बन्धित अर्थ बुझाउने हुँदा यहाँ दृश्य बिम्बको प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी कतिपय कवितामा श्रव्य बिम्बको प्रयोग समेत गरेको देखिन्छ । जस्तै :

(क) बेठी बज्दछ खेतमा जब अनि यी कान ठाडा हुने ।
रोपारेहरू हातले बीउ बुनी संगीन गुञ्जाउने ॥

(पृ. ३३)

(ख) छाता राखिदियो मलाई कसले पोलेन त्यो घामले ।
हान्यो तोप उचाली माथि कसले सुन्यो उनै कानले ॥

(पृ. ३३)

(ग) तान्यो चुम्बकले यी कान किन हो ? के स्वर्गकी उर्वशी ।
आएकी उनी हुन् ? कि कोही अरु छन् ? त्यो धुनभित्रै पसी ॥

(पृ. ३४)

(घ) उठे हाम्रा कृषक चरीको चिबिरे गीत सुन्दै ।
लाग्दछन् आफू पनि त हरियो फाँटमा गीत उन्दै ॥

(पृ. ३६)

(ङ) सुन्ने कोही थिएन विन्ती विचरो त्यो जालमा बेसरी ।
रोएको विचरा पुकार गहको आँसु छरी बर्बरी ॥

(पृ. ६४)

उपर्युक्त उदाहरणहरू 'क' मा 'यी कान ठाडा हुने', 'ख' मा 'सुन्यो उनै कानले', 'ग' मा 'तान्यो चुम्बकले यी कान किन हो ?', 'घ' मा 'चिबिरे गीत सुन्दै', 'ङ' मा 'सुन्ने कोही थिएन' जस्ता शब्दले शब्दगत अर्थका आधारमा श्रव्य अर्थसँग सम्बन्धित अर्थ बुझाएकोले यहाँ श्रव्य बिम्बको प्रयोग भएको छ । जसले कवितालाई श्रुतिमधुर बनाउन मद्दत पुऱ्याएको छ । तिमिसनाले कविताहरूमा घ्रातव्य बिम्ब वा गन्ध बिम्बको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जसलाई उदाहरणार्थ तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

(क) सिनो हो त्यसलाई गल्लीहरूमा फ्याँक्यो भने दुर्गति ।

दुर्गन्धित बनेर सङ्छ कसरी त्यस्तै न हो जिन्दगी ॥

(पृ. २१)

(ख) पहुँलो सुनमा सुगन्ध नथपी तिम्रो नथाक्ने मन ।

अधुरै हुन जान्छ लक्ष्य जहिल्यै बिडम्बना कारण ॥

(पृ. २७)

(ग) हिलोमा पनि त्यो फुल्यो प्रगतिको कोमल कविता तर ।

न मैले जसमा दिएँ प्रगतिको सुवासना सुन्दर ॥

(पृ. ४५)

उपर्युक्त उदाहरणहरू 'क' मा 'दुर्गन्धित बनेर', 'ख' मा 'सुगन्ध', 'ग' मा 'सुवासना' जस्ता शब्दको प्रयोगले गन्ध वा वासनासँग सम्बन्धित अर्थ बुझाएकाले यहाँ घ्रातव्य वा गन्ध बिम्बको प्रयोग भएर कविताको कथ्यलाई प्रभावकारी बनाउन सफल भएको पाइन्छ भने गन्ध बिम्बका माध्यमबाट सुगन्ध वा दुर्गन्ध दुवै भावलाई कविले व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

तिमिसनाले आस्वाद्य वा स्वाद बिम्बको प्रयोग कविताहरूमा गरेको पाइन्छ । स्वाद बिम्ब अन्तर्गत उनले कटुता वा तिक्तता, गुलियो आदि स्वादसँग सम्बन्धित बिम्बलाई प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

(क) बल्ल्ही थापिरहेछ हातहरूले त्यो माकुरी जालको ।

मीठो औँ गुलियो पन्यो मह जहाँ माकुरीका थालको ॥

(पृ. ८)

(ख) मान्छेले कहिले पढेन किन हो तितो अमिलो मन ।

जहाँ फेरि थपिन्छ हातहरूले पिरोपना भन्भन्न ॥

(पृ. ८)

(ग) हावा हुण्डरी हो बतास भरि हो माटो र पानी कति ।

केही हो अनि केही हैन गुलियो, तितो पिरो जिन्दगी ॥

(पृ. २१)

(घ) ठाडिँदो छ अनि अग्लँदो छ चुचुरो आफू त खुम्लेकिरो ।

म आँसु अमिलो, तितो र नुनिलो, टर्रो र चाम्रो पिरो ॥

(पृ. ५२)

(ङ) नेताले गुलिया मीठा वचनले चिप्लो घस्यो तेलले ।

माहुरी तर जालभित्र किन हो माकुरीका खेलले ॥

(पृ. ५८)

(च) खुर्सानी नुनमा थपिन्छ अमिलो चस्कन्छ त्यो चर्चरी ।
रोयो हेर मयुर रानी वनको आँसु छरी बर्बरी ॥

(पृ. ६०)

उपर्युक्त उदाहरणहरू 'क' मा 'मीठो औ गुलियो' 'ख' मा 'तितो अमिलो र पिरोपना' , 'ग'मा 'गुलियो तितो, पिरो' 'घ' मा 'अमिलो , तितो र नुनिलो , टर्पो र चाम्रो पिरो", 'ङ' मा 'गुलिया मीठा', 'च' मा 'नुनमा थपिन्छ अमिलो', जस्ता शब्दहरूको स्वादसँग अर्थगत सम्बन्ध रहेकाले स्वाद विम्बको प्रयोग भएको देखिन्छ । तिमिसनाले कविताहरूमा स्पर्श विम्बको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

(क) तान्दैछन् अबला यी गाउँघरका सोभा र लाटा नर ।
स्वार्थी मानवको हटेन कहिल्यै भुँडी उकास्ने छल ॥

(पृ. ४०)

(ख) मेरो ढाकर रातिदिन जहिल्यै मेरै पिठ्यौको भर ।
मेरो प्राण यही सधैं छ पीठमा थोक्रो बूढो ढाकर ॥

(पृ. ५३)

(ग) शान्तिदूत कपोत माथि नभमा उडाउने हातले ।
ताकेको छ परन्तु बन्दुक उनै कुभाव उन्मातले ॥

(पृ. ५९)

(घ) माउले जसरी बाछो चाटेर सुम्सुम्याउँदै ।
प्यारो गर्नुभयो होला हातले थसम्थुम्याउँदै ॥

(पृ. ७६)

(ङ) मायाको मुटुको टुक्रो काख काख नचाउँदै ।
बाल लहरीमा हात थप्पडी थप्पाउँदै ॥

(पृ. ७६)

उपर्युक्त उदाहरणहरू 'क' मा 'तान्दैछन्' , 'ख' मा 'पिठ्युँको भर' , 'ग' मा 'उडाउने हातले' र 'ताकेको' 'घ' मा 'हातले थुम्थुम्याउँदै' , 'ङ' मा 'काख-काख नचाउँदै', जस्ता शब्दहरूको अर्थगत सम्बन्ध स्पर्श भएकाले स्पृश्य विम्बको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहका सबै कविताहरूमा विषय र तञ्जन्य स्रोतका आधारमा पनि विम्बहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । जसले कवितालाई संवेदनशील आस्वाद्य र व्यञ्जनात्मक बनाउन सफल भएको

देखिन्छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा रहेका विम्बहरूको स्रोत वा प्रयोग सार्वजनीन र व्यक्तिगत दुवै रहे तापनि दुर्बोध्य क्लिष्ट नरही र सम्प्रेषणीय रहेको पाइन्छ ।

४.५.३.२ प्रतीक प्रयोग

कुनै खास समुदायमा दृश्य वा शाब्दिक रूपमा कुनै वस्तुको प्रतिनिधित्व गर्ने चिह्नलाई प्रतीक भनिन्छ । साहित्यमा कुनै वस्तु वा घटनालाई सङ्केतित गर्ने शब्द वा पद समूहका लागि मात्र प्रतीक शब्दको प्रयोग गरिन्छ र यसले एक वा अनेक वस्तुलाई सङ्केत गर्दछ (लुइटेल्, पूर्ववत्) । काव्य वा कवितामा अभिधेयार्थ र वाच्यार्थ भन्दा पर लक्ष्यार्थ वा व्याङ्ग्यार्थलाई प्रस्तुत गर्ने प्रक्रियालाई रचनाकारले कुनै शब्दको प्रयोग गरेर सोभै नभनी आफ्नो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्दछ । प्रतीक सामान्यतया २ प्रकारका हुन्छन् (१) परम्परित र (२) नवनिर्मित प्रतीक

अनिरुद्र तिमिसनाले कविताहरूमा प्रतीकका माध्यमबाट ठाउँठाउँमा भावाभिव्यक्तिलाई सशक्त बनाएका छन् । **मेरो ढाकर** कविता सङ्ग्रहका धेरैजसो कविताहरूमा उनले प्रतीकहरूको प्रयोग गरेका छन् । यसले गर्दा कविताहरू व्यञ्जनात्मक एवम् ध्वन्यात्मक बन्न पुगेका छन् । देशमा भइरहेको राजनीतिक विकृति अन्याय, अत्याचार, श्रमशोषण, दमन, आदिको चित्रण गर्ने क्रममा तथा विकृति, विसङ्गति व्यक्त गर्ने सिलसिलामा कवि तिमिसनाले प्रतीकहरूको प्रयोग गरेका छन् । त्यस्तो प्रयोगले कवितामा सौन्दर्यको थप वृद्धि, तथा अर्थगत चमत्कार प्राप्त गर्न सफल भएको छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा कविले प्रायः परम्परित वा सर्वाजनिक तथा नवनिर्मित वा वैयक्तिक दुवै प्रकारका प्रतीकहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

यस कविता सङ्ग्रहको मूल शीर्षक **मेरो ढाकर** प्रतीकात्मक रहेको छ । सधैं पिठ्युमा थोक्रो ढाकर बोकेर जीवन बाँच्न बाध्य अधिकांश नेपालीको कथा व्यथा र अवस्थालाई यसले प्रतिविम्बित गरेको छ (पौडेल, पूर्ववत्, पृ.१८१) । तसर्थ **मेरो ढाकर** प्रस्तुत कृतिको शीर्षक विधान नै कविले कृतिव्यापी प्रतीकका रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ । कविले यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा प्रतीकको प्रयोग सरल, सहज र प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्तिलाई सशक्त बनाउने क्रममा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

कविले **सहिदहरूलाई ऋद्धाञ्जलि** कवितामा राणाकाल, पञ्चायतकाल र राजतन्त्र जस्ता निरङ्कुशतन्त्र आदिलाई जनाउन कालो गोमन सर्पका रूपमा चित्रित गरेका छन् भने सहिदलाई रातो गुराँस, जून जस्ता प्रतीकहरूको प्रयोग गरेका छन् । शान्तिको प्रतीकका रूपमा कविले बुद्ध र परेवाहरूको प्रयोग गरेका छन् । **यहाँ यस्तै छ**, कवितामा कविले बुद्ध र परेवाहरूको प्रयोग गरेका छन् । तिनको प्रतीकात्मक अर्थ क्रमशः उदण्डता, शोषण र अशान्ति फैलाउने कुकृत्य भन्ने रहन्छ । त्यस्तै बाँदर, ब्वासा, भालु, बिरालो र कुती जस्ता जनावरले क्रमशः उदण्डता, भेरी वा रक्त पिपासु, शोषक, सामान्त , लोभी र पापी जस्ता अर्थको भाव बहन गरेका छन् । कालो सर्पले नेपाली निरङ्कुश

राजतन्त्रप्रति प्रतिबिम्बित गरेको पाइन्छ । **माभीका छाप्राको रोदन** कवितामा 'धुलो खेलिरहेछ, फूलहरूको'ले अशान्तिमा निम्नवर्गलाई होमेर र राजनीति गरेर निम्नवर्गलाई भुक्न्याउने खेल खेल्ने प्रवृत्ति भएका भन्ने अर्थलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । **फूलहरू किन हाँसेनन्?** कविताको शीर्षक आफैमा प्रतीकात्मक रहेको छ । यस कवितामा माकुरी, भालुका बलिया दाँत, कोपिला फुलका, ढाकर, ढेडु, बाँदर, ब्वाँसा, जस्ता जनावरहरू र प्रतीकको प्रयोग भएको पाइन्छ । जसले क्रमशः जालभेल रच्ने, हिंसाप्रेमी, बालबालिका, ऋण, उदण्डता, फटाहा जस्ता अर्थको सङ्केत गर्दछन् । **स्वर्ण वार्षिकोत्सव**, कविताको कालो रात शब्दले १०४ वर्षे जहाँनिया राणाशासनको अर्थलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । **वसन्त टाढा भयो** कविताका कालो गोमन सर्पका महल, डाँफे, भिखारी, कुहेको गिदी, यमराजको मुलुक, मागी खाने कमण्डलु जस्ता प्रतीकात्मक शब्दहरूले क्रमशः राजदरबार र सिंहदरबारको परिवेश, राष्ट्रिय पंक्षी, गैर सरकारी संस्था, परम्परावादी सोच, अशान्तिपूर्ण देश र काम देखाएर विकासका नाममा विदेशीसँग सहयोग माग्ने तर देशको उन्नतितर्फ नलाग्ने प्रवृत्ति जस्ता अर्थको प्रतिबिम्बित गरेका छन् । **जिन्दगी** कवितामा कविले फूलको थुँगा, कर्कलापातको पानी जस्ता परिवर्तनशील, संवेदनशील खतरा र सङ्घर्षयुक्त अर्थको सम्प्रेषण गरेका छन् । **अभै आएको छैन नयाँवर्ष**, कवितामा सारङ्गी अभ्र पेटमा, वसन्त, पसिना जस्ता शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जसले क्रमशः भोक, खुसियाली, श्रम भन्ने अर्थाभाव बहन गरेका छन् । **सहिद** कवितामा कविले सहिदलाई ज्वाला, आँधी, रवि, युगका कर्मयोगी, राष्ट्रका सेवक आदि प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । जसको अर्थाभाव क्रमशः देशभक्ति भाव, जस्तोसुकै परिस्थितिको सामना गर्न तथा निडर र अमर भन्ने हुन्छ । **तिमी शिक्षक**, कवितामा कविले जूनकीरी, पानीका मूल जस्ता प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोगबाट शिक्षकलाई ज्ञानको उज्यालो फैलाउने ज्योति तथा अमृतरूपी ज्ञानका माध्यमबाट विद्यार्थीलाई सेचन गर्दै भविष्य देखाउने अर्थको भाव बहन गर्ने प्रतीकको प्रयोग गरेका छन् । **आठराई** कवितामा कविले परमसुन्दरी आदि सुन्दरताको बयान गर्ने खालका प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । **किसानको चाड** कवितामा प्रयोग गरिएका मेलापात, हिलो, मैलो, वर्षा, घुम, ठुटे, सुरुवाल गोरु आदि प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोगले असार महिनाको समयलाई प्रतिबिम्बित गरेका छन् भने उक्त कविताको शीर्षक पनि प्रतीकात्मक रहेको छ । **भोपडीको बेथा** कवितामा प्रयोग गरिएका भोको पेट, बिहानी जस्ता प्रतीकात्मक शब्दहरूले गरिबी तथा निम्नवर्ग र आशाको किरण जस्ता अर्थाभावलाई प्रस्तुत गरेका छन् । **हाम्रो नेपालमा** कवितामा कविले उडुसपति, तिखा सुँड, जुका, सुल्सुले, उपियाँ, हाँडी घोप्टे, जस्ता प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोग गरेका छन् जसले क्रमशः भ्रष्टाचार गरेर र निम्न वर्गीय श्रमिकका पसिना चुसेर मालिक बनेका, शोषण, चुसाहा प्रवृत्ति, अवसरवादी, छटपटे आदि अर्थको अभिव्यञ्जित गरेका छन् । **युवा-कर्तव्य** कवितामा प्रयोग गरिएका रातो रक्तिम शब्दले क्रान्ति, सङ्घर्ष, बलिदानी र मुक्तिको भाव प्रतिबिम्बित

गर्दछ भने कलिलो विहानीले चाहिँ नवनिर्माण र विकासको भाव प्रस्तुत गर्दछ । बाढी, भेल, बत्ती जस्ता शब्दले प्रस्तुत कवितामा क्रान्ति आन्दोलन विकास जस्ता भाव सम्प्रेषण गर्दछन् । **धिवकार यो जिन्दगी** कवितामा प्रस्तुत भएका नाम्लाको डाम, चाँदीका अतिरम्य चुचुरा जस्ता प्रतीकले क्रमशः गरिवी र निम्नवर्ग तथा हिमचुलीको अर्थलाई सङ्केत गरेका छन् । **के कहाँ दुख्यो ?** कवितामा प्रयोग भएका भोको पेट, कुर्सीमोह, सहिदको रगतमा उडुसको बल्भना, ले क्रमशः गरिव, राजनीतिक दलको सत्ता मोह र सहिदको सपना साकार नभएको अवस्थाको प्रतिबिम्बित गरेका छन् । **छोरीको न्वारान** कविता प्रतीकात्मक कविता हो । यसमा कविले नारीका निम्ति खुसमा र बेखुसमा समाज संस्कार र संस्कृतिले महिलामाथि थुपारेका विविध नाम तथा उपनामको चित्रित गर्दै त्यस्तो प्रकारका पण्डित्याइँको विरोध गर्दै नारी एकताको आवाज बुलन्द गरेका छन् ।

मेरो ढाकर कविता प्रतीकात्मक शीर्षक विधानका दृष्टिले तिम्सिनाका कविताहरूमध्ये उत्कृष्ट कविता हो । यसमा कविले श्रम गरिवी र ऋणका प्रतीकका रूपमा ढाकरलाई चित्रित गर्दै नेपालीको आर्थिक अवस्थाको चित्रण गरेका छन् । उक्त कवितामा कविले 'साहुहरूको नाम्लो भिरी शिरमा', 'पीठमा थोत्रो बूढो ढाक' जस्ता प्रतीकहरूको प्रयोग गरेका छन् । 'साहुहरूको नाम्लो भिरी शिरमा' वाक्यले आर्थिक अवस्था निम्न भएर बाँच्न विवश नेपालीको निम्नवर्गीय अवस्थाको भाव प्रस्तुत गरेको छ भने 'पीठमा थोत्रो बूढो ढाकर' वाक्यले मुक्त हुन नसकेको अवस्थाको चरम गरिवीलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । **विकास यस्तै भयो** कवितामा कविले माहुरी माकुरी जस्ता कर्मयोगी र जालीभेली कीटपतङ्गहरूको प्रयोग गरेका छन् । उक्त कविताका बुद्धभूमि वीणपुस्तकाधारिणी जस्ता पौराणिक प्रतीकहरूले शान्तिक्षेत्र नेपाल र विद्याकी अधिष्ठात्री देवी सरस्वती जस्ता अर्थको प्रतिबिम्बित गरेका छन् । त्यस्तै कौरव, पाण्डु , कुरुक्षेत्र र क्रान्ति जस्ता पौराणिक प्रतीकहरूले युद्ध तथा अशान्तिको सङ्केत गरेका छन् । घुम्ने मेचले सत्तामोह र सही गलत छुट्याउन नसक्ने भन्ने भाव प्रस्तुत गरेको छ । **आँसु छरी बर्बरी** कवितामा प्रयोग गरिएका न्याय मूर्तिले अन्याय अत्याचार आदिको सही गलत प्रक्रिया छुट्याउने न्यायकर्ताको अर्थाभाव प्रस्तुत गरेको छ भन्ने कालो धुँवाले समाजको विकृति र कुरीतिलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । **क्रान्तिको दीपावली** कवितामा प्रयोग गरिएका कर्मवीर, बलिवामन र पुड्के वामन जस्ता परम्परित प्रतीकहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसको अर्थ उक्त कवितामा क्रमशः युवक वा युवापुस्ता शासक र जनता भन्ने हुन्छ । **सम्भ्रनामा मघेराज** कवितामा प्रयोग गरिएको 'कलि जाग्यो उसँग कुहिरा नेत्रको खेलापासा'ले गाडी दुर्घटनामा असमायिक मुत्यवरण गर्न पुगेका सक्रान्ति गा.वि.स. का तत्कालीन अध्यक्ष मघेराज गौतमको निधनको अर्थाभाव प्रस्तुत गरेको छ । **श्रद्धापात्र गुरु धनश्री** कवितामा 'मुसाले जीर्ण पारेको कपडा तुल्य फूल यो' ले मान्छेको घट्दो आयुको अर्थाभाव प्रस्तुत गरेको छ । **नौलो जमाना** कवितामा प्रयोग गरिएका 'बन्दुकको भूत कराउँदो छ' र 'साँढेहरू हाँक

र धाक दिन्छन्'ले अशान्तिपूर्ण प्रवृत्ति र विश्वका शक्तिशाली राष्ट्रको दादागिरी प्रवृत्तिलाई प्रतिविम्बित गरेका छन् ।

यसरी कवि तिम्सनाले विभिन्न प्रतीकहरूको प्रयोग गरेर कवितालाई जीवन्तता दिने काम गरेका छन् । उनले कवितामा प्रयोग गरेका सबै प्रतीकहरू समग्रमा परम्परित र नवनिर्मित रहेका छन् तथापि दुर्बोध्य एवम् क्लिष्ट भन्ने छैनन । माथि जे जसरी प्रतीकहरूको अर्थ लगाइएको छ त्यो केवल कविता सन्दर्भलाई लिएर मात्र लगाइएको हो र कुनै कुनै प्रतीकहरूको अर्थ यही नै हो र हुन्छ भने भन्न सकिँदैन । त्यसकारण कविताको सन्दर्भ अनुसार र बुभाई अनुसार प्रतीकहरूको अलगअलग अर्थ पनि प्रतिपादन गरी बुझ्न सकिन्छ । तिम्सनाले कविताहरूमा प्रयोग गरेका प्रतीकहरूले कविताको कथ्य अर्थलाई प्रभावकारी रूपमा छर्लङ्ग्याएका छन् । यो नै उनका कविताको वैशिष्ट्य हो ।

४.५.३.३ अलङ्कार प्रयोग

काव्य सौन्दर्य पैदा गर्ने कारक तत्त्वलाई अलङ्कार भनिन्छ । 'अलङ्कारको शाब्दिक अर्थ गहना वा आभूषण हो । यसले कवितालाई लयात्मक तुल्याउन र भाव सौन्दर्यको अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ' (लुइटेल, पूर्ववत्, २९१) । 'काव्यको शोभा गराउने धर्मलाई अलङ्कार भनिन्छ' (दण्डी, काव्यदर्श : ७४) । अलङ्कार मुख्य गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार, शब्दालङ्कारमा शब्दको चमत्कारिता हुन्छ भने अर्थालङ्कारमा अर्थको । कवि अनिरुद्र तिम्सनाले **मेरो ढाकर** कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा यस्ता शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ र ती मध्ये केही शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारहरूको छुट्टाछुट्टै रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ ।

४.५.३.३.१ शब्दालङ्कार

शब्दको आश्रय लिएर काव्यमा चमत्कार पैदा गर्ने अलङ्कारलाई शब्दालङ्कार भनिन्छ । यसमा जुन शब्दले चमत्कार पैदा गर्छ । त्यसको ठाउँमा सोही अर्थ लिने अर्को शब्दको प्रयोग गर्दा चमत्कार उत्पन्न हुन सक्दैन अथवा यसले शब्दको परिवर्तनबाट अर्थमा चमत्कार पैदा गर्न सक्दैन । शब्दालङ्कारका प्रमुख भेदहरूमा अनुप्रास, यमक र श्लेष जस्ता अलङ्कार यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

(क) अनुप्रास

अनुप्रास भन्नाले शब्दको सुरु,मध्य र अन्त्यमा समान किसिमका ध्वनि भएका एउटै व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति रहन्छ । अनिरुद्र तिम्सनाले आफ्ना कविताहरूमा पूर्ण, आंशिक, आद्यानुप्रास तथा अन्त्यानुप्रासको सफल प्रयोग गरी कवितालाई लयात्मक बनाएका छन् । **मेरो ढाकर** कविता सङ्ग्रहका सबै कविताहरू छन्दोबद्ध रहेका र छन्दमा अनुप्रास अत्यावश्यक रहेकाले उनका कवितामा अनुप्रासको कुशल प्रयोग भएको पाइन्छ ।

जस्तै :

टोकाटोक गरौं मरौं अब सबै बाँचेर पो के भयो ।
कहेको गिदीमा जमाई धमिरा हाँसेर पो के भयो ॥

(पृ. १८)

उपर्युक्त उदाहरणमा बाँचेर, हाँसेर शब्दका अन्त्यमा बाँच् र हाँस् पछाडि एर पो के भयो वर्णहरूको आवृत्ति भएको छ । तसर्थ उक्त प्रकारका अन्त्यमा प्रयोग भएका अन्त्यानुप्रासले कवितालाई श्रुतिमधुर बनाउन सफल रहेको छ ।

कविले माध्यानुप्रासको प्रयोग कवितामा गरेका छन् । कविताका पङ्क्तिमा समान वर्ण बीचबीचमा दोहोरिएर कवितालाई श्रुतिमधुर बनाउने काम मध्यानुप्रासले गर्दछ ।
जस्तै :

सोध्यो ढाकरले विचार उसको पोखिदियो आखिर ।
मेरो प्राण यही छ हेर ! पीठमा थोत्रो बूढो ढाकर ॥

(पृ५४)

उपर्युक्त उदाहरणमा पहिलो पङ्क्तिका ढाकर, विचार र आखिरका अन्त्यमा प्रयोग भएका र वर्णको पुनरावृत्ति तथा दोस्रो पङ्क्तिमा हेर तथा ढाकरका पछाडि 'र' वर्णको पुनरावृत्ति भएर मध्यानुप्रासको प्रयोगबाट कवितालाई लयात्मक, भावगाम्भीर्य र श्रुतिमधुर बनाएको छ ।

(ख) यमक

उस्तै खाले शब्दहरू फरक फरक अर्थको प्रतिपादनका लागि एकैठाउँमा आए भने त्यहाँ यमक अलङ्कार हुन्छ । यस्तो अलङ्कारको प्रयोग तिम्सिनाका कवितामा त्यति धेरै देखापर्दैनन् । केही कविताका केही पङ्क्तिमा मात्र यस्ता अलङ्कार देखा पर्छन् ।

उदाहरणार्थ :

१. तिमी गीत भयौ अनि प्रगतिको सङ्गीत मीठो भयौ ।

(पृ. २)

२. यो हाम्रो शिवको पुरी यमपुरी दुर्गन्धमा बेसरी ।

(पृ. ८)

३. साँगुरी अझ साँगुरिन्छ, किन हो ? भोकै कुनामा पसो ।

(पृ. १८)

४. जनूकिरीसरी रातमा प्रगतिको चम्किरहेका जून ।

(पृ. २७)

५. आमा जन्मभूमि म यही भूमिमा जन्मै म हुकै बढै ।

(पृ. ५५)

६. आशै-आशा घरघर थियो भट्ट छाियो निराशा ।

(पृ. ७१)

उपर्युक्त पङ्क्तिमा प्रयोग गरिएका (१) मा गीत र सङ्गीत, (२) मा पुरी र युमपुरी, (३) मा साँगुरी र साँगुरिन्छ, (४) मा जूनकिरी र जून, (५) मा जन्मभूमि र भूमि, (६) आशै-आशा र निराशा शब्दका बीचमा यमक शब्दालङ्कार पर्न गएको छ । उक्त शब्दका अक्षर संरचनामा भएका उस्तै शब्दले यिनको अर्थ भिन्नता देखाउँछन् यसर्थ यी कविताका पङ्क्तिहरूमा यमक अलङ्कारको प्रयोग भएको छ भन्न सकिन्छ ।

(ग) श्लेष

कवितामा एकभन्दा बढी अर्थ लाग्ने शब्दको प्रयोग भएमा श्लेष अलङ्कार हुन्छ । तिमिसनाले कविताहरूमा श्लेष अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् ।

उदाहरणार्थ

१. लाग्यो पौष ठुसुकक ठुस्कन गयो मुहार कालो गरी ।
ढाक्यो बादलले खुला गगनमा कालो तुषारो छरी ॥
टोक्यो सुन्दर ती मुहार फूलका दाहा धस्यो बेसरी ।
रोयो सुन्दर बाग फूलहरूको आँसु छरी बर्बरी ॥

(पृ. १२)

२. फूल्यो पुष्प गुराँस रानी वनमा वैली गयो त्यो तर ।
छट्टु काक वसन्त वागबीचमा क्वलै बन्यो हा तर ॥
भर्यो लौ असिना ती फूलहरूमा सौन्दर्य भूँइमा खसो ।
मेरी प्रिया नयाँ वसन्त तिमी ता टाढा भयौ कि कसो ?

(पृ. १६)

३. जरुवा मूल हौ तिमी शिशिरमा सुक्ने कुरा दूर छ ।
आउँदै छ वसन्तलाई तिमीले माया दिने सुर छ ॥

(पृ. २७)

४. चारो छैन ती गोठमा भुपडीमा चल्लाहरू सुस्तरी ।
भोको पेट कठोर साथ विचरा रुँदो छ चिँचिँ गरी ॥
जाडो भोक पियासले दिनभरि ती कोकरीका फूल ।
माताको ममता टुटेर ठडियो भत्किसकेको पुल ॥

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा द्वोयर्थक दिने खालका रचनाहरूको प्रयागवाट कविले श्लेष अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् । यसरी उपर्युक्त विश्लेषणवाट के कुरा पुष्टि गर्न सकिन्छ भने कवि तिमिसनाले शब्दालङ्कारलाई व्यापक रूपमा कुलशताका साथ प्रयोग गरेका छन् भन्न सकिन्छ ।

४.५.३.३.२ अर्थालङ्कार

वाक्यमा अर्थको चमत्कारका कारण सौन्दर्य प्रकट हुने अलङ्कारलाई अर्थालङ्कार भनिन्छ । अर्थालङ्कारमा अर्थको प्रधानता हुने हुनाले सोही अर्थ दिने कुनै अर्को शब्द त्यस स्थानमा राखे पनि उही सौन्दर्य दिई नै रहन्छन् । कवि अनिरुद्रका यस सङ्ग्रहका कतिपय कवितामा अर्थालङ्कारहरूको प्रयोग भएको पाउन सकिन्छ । केही अर्थालङ्कारहरूको चर्चालाई यहाँ प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

(क) उपमा

दुई भिन्न वस्तुको समान धर्म देखाइएमा उपमा अलङ्कार हुन्छ । यसमा 'भैँ' 'जस्तै' आदि समान धर्म र गुण देखाउने शब्दको प्रयोग गरिन्छ । मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहमा कवि तिमिसनाले धेरै ठाउँमा उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् । उपमा अलङ्कार अन्तर्गत पूर्णोपमा र लुप्तोपमा गरी २ भेद रहन्छन् । यस सङ्ग्रहमा उपमा अलङ्कारका केही प्रयोगहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ ।

जस्तै :

१. यो हाम्रो शिवको पुरी यमपुरी दुर्गन्धमा बेसरी ।
स्वार्थी दाँत उठाउँदै छ कसरी ? टोक्ता भने भैँ गरी ॥

(पृ. ८)

२. भिँगा भुम्भनु भन्किएर फूलमा लाई जमेभैँ भयो ।
आशा दीप जलाउन नसकी यो आगो निभेभैँ भयो ॥

(पृ. ११)

३. साना बालकका ती ओठहरूको लाली सुकेभैँ भयो ।
बूढो माभी जलिरहेछ जहिल्यै बाँचेर पो के भयो ॥

(पूर्ववत्)

४. पढ्यो लेख जहाँ विकास हँसिलो देखिन्छ नानाथरी ।
पक्कै स्वर्गसरी बनेछ धरती आकाश छुने गरी ॥

(पृ. ५८)

यहाँ 'भैँ', 'सरी' जस्ता समान धर्मका प्रयोगवाट उपमेयको उपमानसँग तुलना गरिएकाले उपमा अलङ्कार रहेको पाइन्छ ।

(ख) उत्प्रेक्षा

प्रस्तुतमा अप्रस्तुतको सम्भावना देखाइएमा उत्प्रेक्षा अलङ्कार हुन्छ ।

जस्तै :

१. नेता भाषण मात्रको हुन गयो साधु विरालो तर ।
बूढो ढाकरबाट हेर ! जहिल्यै आँसु भरियो बर्बर ॥

(पृ. ५४)

२. तिम्रो आफ्नो हृदयबीचका कल्पना चूर्ण हुन्छन् ।
टाढा हुन्छौ तिमी तब कठै भावना गीत रुन्छन् ॥
परेवादिन ढुकुर दिलमा चिलको चाड हुन्छ ।
यौटा नौलो कुसुमपथमा जिन्दगी अन्त हुन्छ ॥

(पृ. ७१)

उपर्युक्त उदाहरणहरू '१' मा नेता भाषणका मात्र हुने भएकाले उनीहरूले निम्नवर्गको आर्थिक कठिनाइ बुझ्न नसक्ने भावना व्यक्त गरिएको छ भने '२' मा भर्खर सामाजिक कार्यमा हात हालेका व्यक्तित्वको जीवनको मृत्युको बोधको अभिव्यक्ति गरिएकाले उत्प्रेक्षा अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस कृतिका अन्य श्लोकहरूमा पनि उत्प्रेक्षा अलङ्कारको प्रयोग पाउन सकिन्छ ।

(ग) अतिशयोक्ति

कवितामा कथन वा भावको उल्लेख बढाई चढाई अभिव्यक्त गरिएमा त्यसलाई अतिशयोक्ति अलङ्कार भनिन्छ । तिमिसनाले कवितामा अतिशयोक्ति अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् जस्तै :

१. राखौ एक तराजुमा फूल अनि अर्को तराजुतिर ।
पैसाभिन्न पुरेर कालु कुतीको दुर्गन्धको गोबर ॥
मान्छे रम्दछ त्यो कुती र कुतीको फोहोरलाई लिन ॥
यो मंसिर सजाउने फूल भने रोज्यो र मान्छे किन ?

(पृ. ८)

२. उडी हिँड्ने पुलतीसँग ए ! खेल्दै छौ कि ? जुवारी ।
टाढा ! बस्ती भुपडीसँग कि खिस्स हाँसो उघारी ॥
लजाएकी युवती उसरी लाजले बोल्नलाई ।
गर्दैछौ कि तिमी पनि उसै मुख त्यो खोल्नलाई ॥

(पृ. ७२)

उपर्युक्त उदाहरणमा बढाइ चढाइ भावाभिव्यक्ति गरिएकाले अतिशयोक्ति अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ भन्न सकिन्छ । यस कविता सङ्ग्रहका अन्य श्लोक र पद्यांशहरूमा पनि अतिशयोक्ति अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(घ) सन्देह

कवितामा यस्तो हो कि उस्तो हो भनी शङ्का पैदा भएमा सन्देह अलङ्कार हुन्छ ।

जस्तै : १) सती श्राप परेर हो कि किन हो ? यहाँ फूलेका फूल ।

चुडिन्छन् किन ? साँभसम्म नपरी सौन्दर्यका बुलबुल ॥

(पृ. ८)

२. कहाँ छौँ ए तिमी त दूरमा भट्ट आँखा उघारी ।

हेदैँ छौँ कि , तिमी त दूरमा भक्तियो खेतबारी ॥

(पृ. ७२)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा यस्तो हो कि उस्तो हो भनी शङ्का भाव पैदा भएकाले सन्देह अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(ङ) रूपक अलङ्कार

एक वस्तुलाई अर्को वस्तुसँग अभिन्न देखाउनु वा उपमेयमा उपमानको अभेद आरोप गरिएमा रूपक अलङ्कार हुन्छ । कवि तिम्सिनाले पनि पुस्तुत कविता सङ्ग्रहमा रूपक अलङ्कारको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

जस्तै :

१) तिमी यो इतिहासको सुनाखरी वैसाखको घाममा ।

फूलिराख सधैँभरी हिमगिरि रंगाउँदै फाँटमा ॥

(पृ. २)

२. सहिद यो यगका पवित्र दिलका ताराहरू देशका ।

चम्किला अनुहार घाम जूनका गुराँसका भेषका ॥

(पृ. २५)

३. रातो लालिगुराँसबाट जहिल्यै हाँसिरहेका तिमी ।

डाँफेका नवरङ्ग प्वाँखहरूमा नाचिरहेका तिमी ॥

(पृ. २६)

उपर्युक्त उदाहरणमा उपमेयमा उपमानको आरोप फूल, प्रकृति र ताराहरूसँग गरिएकाले रूपक अलङ्कार पर्न गएको छ भने यस कवितासङ्ग्रहका अन्य कविताहरूमा पनि रूपक अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यसरी कवि तिमिसनाले शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार दुवै प्रकारका अलङ्कारको प्रयोग मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कवितामा गरेका छन् । उपर्युक्त केही उदाहरणबाहेक प्रस्तुत कृतिमा अन्य धेरैवटा अलङ्कारको प्रयोग भने गरेको पाइन्छ । तर तिनलाई प्रस्तुत शोधपत्रमा समावेश गरिएको छैन ।

४.५.४ भाषाशैली

भावाभिव्यक्तिको प्रमुख माध्यम नै भाषा हो । 'आफूमा निहित अन्तर्भावलाई प्रकाशन गर्ने सन्दर्भमा कविले भाषालाई साधन बनाउँछ' (पौडेल, शोधपत्र, २०६३ : ७७) भने कवितामा प्रयोग गरिने भाषा अन्य विधामा प्रयोग गरिने भाषा भन्दा नितान्त भिन्न हुन्छ । कविताको भाषा अन्य साहित्यक विधाको भाषा भन्दा नितान्त भिन्न हुन्छ । कविताको भाषा गद्यात्मक र पद्यात्मक दुवै प्रकारको हुन्छ । 'गद्यमा सामान्यतया सोभो अभिव्यक्ति र व्याकरण सम्मत विचलनयुक्त भाषिक प्रयोग हुन्छ' (लुइटेल्, २०६२ : १७) कविताको भाषा विशिष्ट लयात्मक, विचलनयुक्त र गद्यात्मक वा पद्यात्मक खालको सरस र सुकोमल हुन्छ भने शैली भनेको साहित्यकारको आफ्नो मौलिकपन वा निजीपन हो । शैली व्यक्तिपिच्छे फरक फरक हुने गर्छ । कवितालाई काव्यात्मक उचाइ थप्ने र स्रष्टालाई निजी पहिचान दिने काम भाषाशैलीले गरेको हुन्छ । कवि अनिरुद्र तिमिसनाको मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा भावगत, शैलीगत र प्रवृत्तिगत विविधता देखिएकाले यिनको परिणाम स्वरूप उक्त कृतिमा भाषागत विविधता देखापर्छ । केही कविताहरू देशप्रेम, पिता-माताप्रति अटल आस्था र श्रद्धा, गुरुभक्ति जस्ता विषयवस्तुमा संरचित कविताहरूको भाषा अक्लिष्ट सरल तथा कोमल रहेको देखिन्छ, भने सामाजिक र राजनीतिक विकृति-विसङ्गति, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, निम्नवर्गीय जनजीवनको चित्रण, नारी उत्पीडन उत्थान जस्ता कथ्य विषयवस्तुमा उनका कविताको भाषाशैली क्लिष्ट, प्रतीकात्मक र आलङ्कारिक रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ तसर्थ यस सङ्ग्रहका कविताका भाषा प्रयोगमा विविधता देखापर्दछ भने कविले सबै कवितामा बद्धलयमा आवद्ध भएर छन्दका माध्यमबाट आनुप्रासिक शब्द संयोजन गरेर कविताहरूलाई छान्दिक अनुसासनको नियमभित्र कविता रचना गरेका छन् । यसरी सबै कविताहरूलाई विषेपतः शार्दूलविक्रीडित मन्दाकान्ता र उपजाति छन्दमा कविताको रचना गरेकाले उनको यो कवितात्मक शैलीगत एकरूपता हो भन्न सकिन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहका कतिपय कविताहरूमा कविले सामान्य प्रचलित किसिमको भाषिक प्रयोग गरेका छन् ।

जस्तै :

(क) साहुका घरवारी फाँटहरूमा जोतेर पाथी पनि ।

खेपी खाँउनुभो पिता हजुरले त्यो भोपडीमा पनि ॥

(श्रद्धा-समर्पण , पृ.१)

(ख) चुला र चौटा अनि खेतवारी ।

ढिकी र जाँतो जहिल्यै गुहारी ॥

ढिका: ढिका ! आँसु खसाली रुन्छ्यौ ।

तिखा ? तिखा ! वाण तिमी सहन्छ्यौ ।

(छोरीको न्वारान, पृ. ५१)

यी उदाहरण लगायत अरु कविताका केही पंक्ति पुञ्जहरूमा तद्भव र सरल खालका भर्ना शब्दहरूको प्रयोगाधिक्य देखापर्छन भने क्लिष्ट, दीर्घसमासयुक्त पदावलीको प्रयोग प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा नगन्य नै देखा पर्छ । अप्रचलित आगन्तुक शब्दहरूको यस संग्रहका कवितामा कम मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ । तसर्थ यस्ता खालका सरल कविताका श्लोकहरूमा पठनपछि अर्थबोधका लागि अपठ्यारो महसुस नभई तत्कालै काव्यिक सरसता प्राप्त हुन्छ ।

यस सङ्ग्रहका केही कविताहरूको भाषा भने ओजपूर्ण रहेका छन् । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट कविले कविताको भाषालाई क्लिष्ट बनाएको देखिन्छ भने श्लेष अलङ्कारको प्रयोगबाट दुवै अर्थ लाग्ने श्लोकहरूको प्रयोगले कुनै कविताको भाषा विषिष्ट बन्न पुगेको छ ।

जस्तै :

फूल्यो पुष्प गुराँस रानीबनमा वैली गयो त्यो तर ।
छट्टू काक बसन्त वागवीचमा क्वैली बन्यो हा तर । ।
भर्यो लौ असिना ती फूलहरूमा सौन्दर्य भूँईमा खसो ।
मेरी प्रिय नयाँ बसन्त तिमी ता टाढा मयौ कि कसो ?

(बसन्त टाढा भयो, पृ . १६)

प्रस्तुत उदाहरणमा कविले प्रकृति र वर्तमान समाजका विकृति र विसङ्गतिलाई चित्रण गर्ने श्लेषपूर्ण अभिव्यक्ति सम्प्रेषण गरेकाले यस्ता खालका श्लोकहरूको भाषा आलङ्कारिक र विषिष्ट बन्न पुगेको देखिन्छ ।

कविले कतिपय कवितामा तत्सम र तद्भव शब्दको प्रयोगबाट ससक्त भाषिक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेका छन् ।

(क) हाम्रा अग्रजको थियो हृदयको त्यो स्वच्छ आदर्शको ।
हिन्दुत्व अनि बुद्धका हृदयको संस्कार हाम्रो थियो ॥
त्यो आदर्श चटक्क आज चुँडियो खोयो मुखैमा बसो ।
मेरी प्रिय नयाँ बसन्त तिमी ता टाढा भयौ कि कसो ?

(पूर्ववत् पृ. १६)

(ख) कुसीमोह दुखिरहेछ मनको लड्डु नपाक्ने हुँदा ।
बल्फी मात्र रहन्छ घाउ जहिल्यै थाक्ने नथाक्ने हुँदा ॥
त्यो स्वप्ना हरियो दुख्यो मुलुकको बसन्तको कल्पना ।

दुख्यो वीर सहिदको रगतमा उडुसको बल्भना ॥

(के कहाँ दुख्यो ? पृ. ४८)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा प्रयोग भएका हिन्दुत्व, बुद्ध, हृदय, वसन्त, स्वप्ना, मोह, एकाग्र जस्ता संस्कृत स्रोतका तत्सम शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ, भने तद्भव स्रोतका शब्दहरू अन्तर्गत कुर्सी, रगत, घाउ, टाढा बल्भी जस्ता शब्दहरूको प्रयोग भएको छ। यस कवितासङ्ग्रहका सबै कवितामा तत्सम र तद्भव स्रोतका शब्दको प्रयोग अधिक मात्रामा रहेको पाइन्छ, भने आगन्तुक स्रोतका शब्दको प्रयोग पनि प्रस्तुत कृतिका कविताहरूमा भएको पाइन्छ। जस्तै :

(क) भिँगो स्वास्थ्य सफाइको छ चतुरो कानूनको बाचकी ।

(यहाँ यस्तै छ, पृ. ७)

(ख) पिटे हम्बरले पनि हुन गयो धुलो हुँदा के गति ।

(जिन्दगी, पृ. २०)

(ग) बूढो कोट सिरानीमा उडुसको गोलो छ तिम्रा घर ।

(तिमी शिक्षक, पृ. २८)

(घ) नौलो जमाना अब मात्र आयो ।

साडी र चोली पटुकी हरायो ॥

कट्टु अनि चेस्टरभिन्न छङ्ग ।

देखेर आँखा अझ हन्छ दङ्ग ॥

(नौलो जमाना, पृ. ७९)

उपर्युक्त उदाहरणमा प्रयोग गरिएका 'कानून' जस्तो अरबी र उर्दूभाषाका शब्दको प्रयोग भएको छ। भने कोट हम्बर र चेस्टर जस्ता अङ्ग्रेजी स्रोतका आगन्तुक शब्दको प्रयोग पाइन्छ।

यसरी कवि तिम्सनाले कविताहरूमा रागात्मक, लयात्मक र आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग गरेका छन्। कहीकहीं सम्बोधनात्मक कथन, विस्मय र सन्देहमूलक भाषिक प्रयोगले उनको प्रस्तुत कृतिको भाषा केही कवितामा विशिष्ट किसिमको देखापर्छ भने आमा, मैले चिनेको विश्वरेश्वर, हाम्रो कालेगौरा जस्ता कविताहरूमा उनले वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरेका छन्। छन्दका अनुशासनमा प्रशस्त त्रुटि भए तापनि उनले छन्दको अनुशासनमा आवद्ध भएर कविता लेखन गरेका छन् र प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका सबै कविताहरूमा छन्दको प्रयोग गरिएकाले यो उनका कवितामा पाइने शैलीगत एकरूपता हो भन्न सकिन्छ। कविताहरूमा तत्सम र तद्भव शब्दको अधिक प्रयोग र आगन्तुक शब्दको न्यून मात्रामा प्रयोग पाइनु उनका कविताको भाषाशैलीगत विशिष्टता हो भने उनले कविताहरूमा

निपातको प्रयोग पनि गरेका छन् । समग्रमा कवि तिम्सिनाको प्रस्तुत कृति सरल, सम्प्रेषणीय र आलङ्कारिक भाषशैलीको प्रयोग भएको कृति हो भन्न सकिन्छ ।

४.६ निष्कर्ष

अनिरुद्र तिम्सिना पूर्वी पहाडी जिल्ला तेह्रथुममा जन्मेर हाल सोही ठाउँमा कर्मरत व्यक्ति हुन् । सिर्जनाका क्षेत्रमा वि.सं २०३० सालदेखि कविता जस्तो लयात्मक, रागात्मक र सौन्दर्यात्मक विधामा कलम चलाउन थालेका कवि तिम्सिनाले हालसम्ममा निकैवटा कविताहरूको रचना गरे तापनि पुस्तकाकार रूपमा वि.सं २०५७ मा **मेरो ढाकर** कविता सङ्ग्रह प्रकाशित गरेर आफूलाई कविको रूपमा परिचित गरएका छन् । ३८ वटा कविताहरूको सङ्कलन रहेको उक्त कृतिमा कवि तिम्सिनाले विविध प्रकारका कथ्य विषयवस्तुलाई समेटेका छन् । प्रायः छोटो र मझौला आकारका कविताहरू संरचित प्रस्तुत कृतिमा कवि तिम्सिनाले प्रायः छन्दोबद्ध कविताहरूलाई समेटेका छन् । कविताको अन्तिममा रचना वर्ष उल्लेख गरेको नपाइए तापनि विषयवस्तुगत भावका दृष्टिले पञ्चायत उत्तरकाल तिरका रचना भनेर अनुमान गर्न सकिने प्रशस्त आधार रहेको उनका प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कविताका विषयवस्तुगत अभिव्यक्तिबाट स्पष्ट हुन्छ । छन्दोबद्ध कविताहरूको रचना गर्ने प्रयास गरेका कवि तिम्सिनाका सबै कविताहरूमा छन्दगत अनुशासन नपाइ पनि उनका कविताको विषयवस्तु र भावगत अभिव्यक्ति भने खज्मजिएको देखिँदैन कविताको शीर्षक चयन गर्ने सिलसिलामा तिम्सिनाका सबै कविताहरूको शीर्षकचयन अभिधात्मक, लाक्षणिक वा प्रतीकात्मक पाराले गरेको देखिन्छ । विशेषतः सो चयन **मेरो ढाकर** कवितासङ्ग्रहका कवितामा पाउन सकिन्छ । विषयवस्तुका दृष्टिले निम्नवर्गीय जनजीवनको चित्रण, ग्रामीण जनजीवनको चित्रण प्रकृति चित्रण, सामन्ती शोषण विरुद्धको चित्रण शहीदको बलिदानी, देशभक्ति, जन्मभूमिप्रतिको स्नेह, मातापिता र गुरुप्रतिको श्रद्धा, वर्तमान राजनीतिक स्थितिप्रति व्यङ्ग्य र विद्रोह, उनका कविताका विषयवस्तुगत प्रवृत्ति रहेका छन् । त्यस्तै पशुपक्षीमाथि हुने शोषणवृत्तिको विरोध, शिक्षक जीवनको चित्रण, राजनीतिक नेता तथा समाजसेवीहरूको पराक्रम र तिनको निधनप्रति शोक र श्रद्धाञ्जलि उनका कविताका विषयवस्तु बनेका छन् भने ढाकर, श्रम, गरिब, किसान, गाइने, महिलामाथि भएका र हुने गरेका शोषण र दमनको विरोध उनका कविताका विषयवस्तु बनेको देखिन्छ । उपयुक्त विषयवस्तुका माध्यमबाट तिम्सिनाले विभिन्न विकृति, विसङ्गति, राजनीतिक खिचातानी, सत्तामोह, शहीदको बलिदानी र उनीहरूको सपना साकार हुन नसकेको, महिला र निम्नवर्गप्रति सहानभूति आदि जस्ता तीव्र आलोचना र विरोध गरेका छन् । राजनीतिक अस्थिरताका कारण समाजका तल्लो वर्गको जीवनस्तर उठ्न नसकेको चित्रण उनको प्रस्तुत कृतिका अधिकांश कविताहरूको विषयवस्तु बनेका छन् । विविध प्रकारका बिम्ब, प्रतीकहरूका माध्यमबाट समाजमा कुरीतिप्रतिको विरोध उनका कवितामा पाइने विषयवस्तुगत प्रवृत्ति मान्न सकिन्छ भने विभिन्न

अलङ्कार आदिको प्रयोगबाट कवितालाई लयात्मक , सौन्दर्यात्मक र विशिष्ट अभिव्यक्तिको माध्यम बनाउनु उनका कवितामा पाइने विशेषता रहन गएको छ । प्रथम र तृतीय पुरुषात्मक दृष्टिविन्दुका माध्यमबाट भावक वा पाठक समक्ष अभिव्यक्ति सम्प्रेषण गर्नु तथा सरल र सहज भाषशैलीका साथै निपातको प्रयोगबाट कविताको भाषालाई आस्वाद्य बनाउने प्रयास कवि तिम्सिनाका मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहमा पाइने विशेषता वा प्रवृत्ति हुन् भन्न सकिन्छ ।

समग्रमा कवि तिम्सिना समाजका विकृति र विसङ्गतिप्रति विरोध गर्दै कवितालेखन गर्ने प्रगतिवादी कवि हुन् भन्न सकिन्छ ।

पाँचौं परिच्छेद उपसंहार

अनिरुद्र तिमिसनाको जन्म वि.सं २०१२ कार्तिक १३ गते बिहान पिता रामप्रसाद तिमिसना र माता कृष्णमाया तिमिसनाका कोखबाट वर्तमान नेपालको तेह्रथुम जिल्लाको छातेदुङ्गा गा.वि.स. को टुँडिखेलमा भएको हो । यिनी मावलीमा जन्मेका थिए । यिनको न्वारानको र चिनाको नाम चूडामणि तिमिसना हो । यिनको प्रमाणपत्र र नागरिकताको नाम भने अनिरुद्र तिमिसना हो । हाल यिनी अनिरुद्र नामले नै चर्चित छन् ।

आर्थिक दृष्टिले विपन्न परिवारमा जन्मिएका तिमिसनाको बाल्यकाल दुःखपूर्वक बित्यो । कहिले मावली घर छातेदुङ्गाको टुँडिखेल त कहिले आफ्नो घर इवामा हाँस खेल गर्दै बाल्यकाल बिताएका तिमिसनाले पिता स्व. रामप्रसाद तिमिसना र गुरु धनश्री इङ्गनामबाट अक्षरारम्भ गरेका थिए । वि.सं २०२१ सालबाट औपचारिक अध्ययनको सुरुवात गरेका तिमिसनाले वि.सं २०२१ मा इवा गा.वि.स. को केलिङ्ग प्राथमिक हालको निम्न माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा एकमा भर्ना भएर वि.सं २०२३ मा कक्षा ३ सोही प्रा.वि. बाट उत्तीर्ण गरेका हुन् । वि.सं २०२४ मा छातेदुङ्गामा अवस्थित श्री पोखरी मा.वि. हालको उच्च मा.वि. बाट कक्षा ४ उत्तीर्ण गरेका तिमिसनाले कक्षा ५ र ६ छातेदुङ्गा वडा नं ७ मा स्थापित श्री जनकल्याण प्रा.वि. टुँडिखेलमा वि.सं २०२४ देखि २०२६ सम्म मावलीमा बसेर अध्ययन गरे । कक्षा ७, ८, ९ र १० श्री पोखरी उच्च मा.वि. मा अध्ययन गरेका तिमिसनाले वि.सं २०३१ मा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेका थिए । तत्कालीन अवस्थामा राजनीतिक चलखेलको केन्द्र रहेको आठराईमा स्कुल जाँदा वामआन्दोलनले छोरो विग्रन्छ भन्ने उनका पिताको धारणाका कारण उनी कक्षा ९ र १० प्रायः स्कुल नगई घरैमा बसेर पढ्न बाध्य भएको पाइन्छ । एस. एल. सी. उत्तीर्ण पछि आई. ए. पढ्ने इच्छा हुँदाहुँदै आर्थिक अभावका कारण भापाको गरामनी गा.वि.स. वडा नं ९ मा लगभग ६ वर्षसम्म खेती किसानी पेसा गरेर वि.सं २०३९ मा तेह्रथुम क्याम्पस (हाल बहुमुखी) चुहानडाँडाबाट आई.ए. उत्तीर्ण गरेका तिमिसनाको स्नातक पढ्ने धोको विविध कारणले अपूरो रह्यो । यिनको उपनयन वि.सं २०२५ चैत्र १७ गते रामनवमीका दिन घरैमा भएको थियो भने विवाह २०३१ फागुन १६ गते पाँचथर नागी गा.वि.स. वडानं ५ निवासी पिता मुक्तिनाथ जमरकट्टेल र माता मनयमाया जमरकट्टेलकी कान्छी सुपुत्री अनिता जमरकट्टेलसँग २० वर्षको उमेरमा भएको थियो । तिमिसना दम्पतिका ५ छोरी र १ छोरा गरी जम्मा ६ जना सन्तान रहेका छन् । वि.सं २०३७ को असोज महिनादेखि ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको साँवा गा.वि.स. मा स्थापित श्री जनरात्रि प्रा.वि. दलैंचामा शिक्षण पेसा सुरु गरेका तिमिसनाले वि.सं २०३७ चैत्र १ गते देखि इवा गा.वि.स. को श्री केलिङ्ग प्राथमिक हाल नि.मा.वि.) मा शिक्षण पेसा स्थायी रूपमा सुरु गरेका हुन् ।

। वि.सं २०४४ श्रावण १३ गतेदेखि हालसम्म उनी श्री त्रिमोहन उच्च मा.वि. सक्रान्तिमा शिक्षण पेसामा कार्यरत रहेका छन् ।

अनिरुद्र तिमिसनाले साहित्य लेखनको क्षेत्रमा वि.सं २०३० देखि प्रवेश गरेका हुन् । वि. २०३० मा कक्षा १० मा पढ्दा विद्यालय स्तरीय कविता लेखन र वाचन प्रतियोगितामा **धनेदाई** कविताबाट प्रथम भएका तिमिसनाको प्रथम प्रकाशित कविता **शिक्षक बोल्छ** (२०४५) पत्रिकामा प्रकाशित **शिक्षक तिमी** (२०४५) हो । उनका विभिन्न पत्रपत्रिका, स्मारिका ग्रन्थहरू र साहित्यिक पत्रिकाहरूमा लगभग १ दर्जन जति कविताकृतिहरू फुटकर रूपमा प्रकाशित रहेका छन् । नाटक निबन्ध र आख्यान जस्ता साहित्यिक विधामा त्यति सफल नदेखिएका तिमिसना कविता विधामा भने सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिकोणले सफल साहित्यकारका रूपमा परिचित भएको मान्न सकिन्छ । विभिन्न स्थानीय साहित्यिक कार्यक्रमहरूमा कविता लेखनबाट चर्चा कमाएका तिमिसना **मेरो ढाकर** (२०५७) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भए पश्चात आधुनिक नेपाली कविताको क्षेत्रमा सुपरिचित भएका हुन् । हाल उनी शिक्षण पेसा र साहित्यलेखन दुवैतर्फ क्रियाशील व्यक्तित्व हुन् ।

अनिरुद्र तिमिसनाले विभिन्न प्रकारका विषयलाई कवितामा कथ्य विषय बनाएका छन् । उनका कविताहरूमा एकै प्रकारको विषयवस्तुलाई मात्र नसमेटि विविध प्रकारका विषयवस्तुको प्रयोग गरिएको पाइएकाले उनका कवितामा विषयवस्तुगत विविधता रहेको पाइन्छ । आयामगत संरचनाका दृष्टिले प्रायः मझौला आकारका ५ श्लोक देखि १८ श्लोक सम्ममा विस्तारित कविताहरू उनको **मेरो ढाकर** (२०५७) कविता सङ्ग्रहमा सङ्कलित रहेका छन् भने आख्यानात्मक संरचनाका दृष्टिले उनले कवितामा प्रायः प्रगीतात्मक संरचनाका कविताहरू बढी लेखेको पाइन्छ भने उनले कही कतै भीनो आख्यानलाई समेत समेटेका छन् । उनका कवितामा भावको उठान, विकास र उपसंहार भने सिलसिलाबद्ध रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

तिमिसनाका कविताहरूमा विविध प्रकारका विषयवस्तुलाई समेटेको पाइन्छ । विशेषतः निम्नवर्गीय जनजीवनको चित्रण, ग्रामीण जनजीवनको चित्रण र सामन्ती शोषणको विरोध उनका कवितामा प्रयोग गरेको देखिन्छ । समाजका निम्नवर्गीय श्रमिक, किसान, गाउँले, भरिया, आदि अनुभूतिगम्य पीडा, व्याथालाई उनले कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् । **मेरो ढाकर** कवितासङ्ग्रहका **माझीको छाप्राको रोदन**, **फूलहरू किन हाँसेनन् ?**, **वसन्त टाढा भयो**, **अझै आएको छैन नयाँ वर्ष**, **भोपडीको बेथा**, **के कहाँ दुख्यो ?**, **मेरो ढाकर**, **विकास यस्तै भयो** जस्ता कविताहरूमा कविले माथि उल्लेखित विषयवस्तुलाई समेटेका छन् । प्रगतिवादी प्रवृत्तिअन्तर्गत रहेर काव्य कविता सिर्जना गर्ने कविहरूले मार्क्सवादी जीवनदृष्टिलाई अँगालेर तल्लो वर्ग वा निम्नवर्गीय समस्याहरूको उठान गरेर उच्च वर्गले निम्नवर्ग माथि गरेको अत्याचार र श्रमशोषण आदि प्रवृत्तिप्रति तीव्र र सशक्त विरोध प्रकट

गर्दछन् । कवि तिम्सनाले पनि आफ्ना कविताहरूमा उपर्युक्त विषयवस्तुलाई कथ्य विषय बनाएको देखिन्छ ।

समसामयिक राजनीतिक विकृतिप्रति व्यङ्ग्य कवि तिम्सनाको मेरो ढाकर कविता सङ्ग्रहमा पाइने अर्को विषयवस्तुगत प्रवृत्ति हो । नेताका ढाँटशैली, कुर्सीमोह,सत्तामोह,राजनैतिक दाउपेज, जस्ता खराब आचारण र व्यवहारले सर्वसधारण जनताको जीवनस्तर माथि उठ्न नसकेको व्यङ्ग्य उनले कविताहरूमा अभिधात्मक र व्यञ्जनात्मक दुवै पद्धतिबाट गरेको पाइन्छ साथै उनीहरूका कुकृत्यबाट जनता हैरान हुनुपरेको यथार्थ अभिव्यक्ति मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका यहाँ यस्तै छ, फूलहरू किन हाँसेनन् ?, वसन्त टाढा भयो, अझै आएको छैन नयाँ वर्ष, हाम्रो नेपालमा, के कहाँ दुख्यो ?, मेरो ढाकर , क्रान्तिको दीपावली जस्ता कविताहरूमा पाइन्छ ।

प्रकृतिचित्रण अन्तर्गत कवि तिम्सनाले कविताहरूमा राष्ट्रिय, आञ्चलिक र स्थानीय प्रकृति चित्रणका माध्यमबाट भावाभिव्यक्ति गरेको देखिन्छ । प्रकृति चित्रणका क्रममा हिमाल, पहाड, तराई (फाँट), ऋतु, महिना, पशुपंक्षी, चराचुरुङ्गी, मौसम, भरी, बादल, नदीनाला-खोला खहरे र आफ्नो गाउँको सामुदायिक वनको समेत तन्मय र मम्मय चित्रण यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा गरेको पाइन्छ । उक्त सङ्ग्रहका सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जली, स्वर्णवार्षिकोत्सव, वसन्त टाढा भयो, वसन्त, सहिद, ढुकुरको बिलौना, आँखा खोलिदिने आमा जस्ता कविताहरूमा कवि तिम्सनाले राष्ट्रिय प्रकृति चित्रण गरेको पाइन्छ भने आठराई, माभीका छाप्राको रोदन र सम्भनामा मेघराज जस्ता कविताहरूमा उनले आञ्चलिक प्रकृति चित्रण गरेको देखिन्छ । हाम्रो कालेगौरा र जन्मभूमि इवा कवितामा कविले आफ्नो स्थानीय ग्रामीण इलाकाको सुन्दर चित्रण गरेको देखिन्छ । तसर्थ कवि तिम्सनाको उपर्युक्त सङ्ग्रहका कविताहरूमा माथि उल्लेखित प्रकृति चित्रणका आधारमा उनमा स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति पनि रहेको पाइन्छ । कवि तिम्सनाले नारी उत्पीडन, नारी उत्थान र नारी एकताका पक्षमा भने यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा अलि कम बोलेका छन् । उपर्युक्त सङ्ग्रहका छोरीको न्वारान, माभीका छाप्राको रोदन र भोपडीको व्यथा कविताहरूमा उनले विपन्न नारीका मनोदसाको चित्रण गरेका छन् भने छोरीको न्वारान कवितामा मात्र नारी एकताको पक्षमा आवाज उठाएका छन् । उनले मातापिता र गुरुप्रतिको श्रद्धाभावलाई कवितामा विषयवस्तु बनाएका छन् । उपर्युक्त कविता सङ्ग्रहका श्रद्धा-सपर्मण, आमा, श्रद्धापात्र गुरु धनश्री र तिमी शिक्षक जस्ता कविताहरूमा उक्त प्रकारका विषयवस्तुलाई समेटेर माता, पिता, गुरु र शिक्षकप्रति माया, स्नेह, श्रद्धा र आस्था भाव प्रकट गरेका छन् । सहिदहरूले राष्ट्रका नाममा गरेको त्याग, तपस्या र बलिदानले उनीहरूप्रतिको राष्ट्रप्रेम वा देशभक्तिको महिमा गान कविले सहिदहरूलाई श्रद्धाञ्जलि, सहिद, हाम्रो नेपालमा कविताहरूमा भावाभिव्यक्त गरेका छन् ।

तिम्सिनाले समसामयिक युग र विकृतिप्रति पनि खरो व्यङ्ग्य गरेका छन् । फेसनका नाममा वर्तमान युगमा देखिएका विकृति विसङ्गतिलाई उनले **नौलो जमाना** कविता मार्फत व्यङ्ग्य गरेका छन् । मानवले मानवमाथि गर्ने शोषण भन्दा पर मानवले पशुपंक्षीमाथि गर्ने शोषण र हिंसावृत्तिको चित्रण उनले **गोरुको वेदना र ढुकुरको बिलौना** कवितामा गरेका छन् । कवि तिम्सिनाले विभिन्न राजनैतिक र समाजसेवी व्यक्तित्वको योगदान तथा उनीहरूको असामयिक निधनलाई कथ्य विषय बनाएर कविता रचना गरेको देखिन्छ । उपर्युक्त कवितासङ्ग्रहका **मैले चिनेको विश्वेश्वर, नथाकेको घाउ र सम्भ्रनामा मेघराज** जस्ता कविताहरूमा उनले राष्ट्र र समाजका प्रसिद्ध र महत्त्वपूर्ण व्यक्तित्वको निधन तथा उनीहरूको योगदानको कदर गरेका छन् ।

तिम्सिनाका कविताहरूको भाषाशैली सरल, सहज र बोधगम्य रहेको पाइन्छ । उनका कवितामा पौराणिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक बिम्ब विधानको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने ऐन्द्रिक बिम्बहरूको कुशल संयोजन पनि गरेको पाइन्छ । प्रतीक प्रयोग अन्तर्गत उनले उपर्युक्त कृति **मेरो ढाकर** कविता सङ्ग्रहको शीर्षक विधान नै कृतिव्यापी बिम्बका रूपमा प्रयोग गरेका छन् । विभिन्न प्रकारका शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको कुशल संयोजनले कवितामा सौन्दर्यात्मक भाव प्रस्तुत गर्ने प्रयास उनले कवितामा गर्ने प्रयास गरे तापनि छन्दगत त्रुटिका कारण उनका कविताहरू भने त्यति सफल बन्न सकेका छैनन् । कविताहरूमा प्रशस्त छन्दगत त्रुटि रहेको पाइए तापनि कविताहरूमा भावको उठान, विकास र उत्कर्ष तथा विचार भने उक्त कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा खज्मजिएको पाइँदैन । त्यसैले छन्दगत त्रुटि कवि तिम्सिनाका कवितामा पाइने दुर्बल पक्ष मान्न सकिन्छ ।

वि.स. २०३० देखि साहित्यिक लेखन प्रारम्भ गरेका तिम्सिना प्रकाशनका दृष्टिले २०४५ देखि साहित्यिक लेखनमा क्रियाशील रहेका देखिन्छन् । उनको लगभग चार दशक लामो साहित्ययात्रामा उनले विशेषतः कविता जस्तो लयात्मक, रागात्मक र सौन्दर्यात्मक साहित्यिक विधालाई आफ्नो साहित्य सिर्जनाको प्रमुख पाटोका रूपमा अङ्गीकार गरेको देखिन्छ । मार्क्सवादी जीवनदृष्टिमा आधारित भएर लेखिएका कविताहरूलाई आधुनिक नेपाली कविताको क्षेत्रमा प्रगतिवादी कविताका रूपमा मानिएको कवि तिम्सिनाले पनि सोही प्रवृत्तिलाई अँगालेको पाइन्छ ।

सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरेर कविता सिर्जना गर्ने अनिरुद्र तिम्सिना आधुनिक नेपाली कविता विधाअन्तर्गत प्रगतिवादी प्रवृत्ति अँगालेर साहित्य सिर्जना गर्ने कवि व्यक्तित्व हुन उनको कवित्व मार्क्सवादी राजनीतिक चिन्तन, निम्नवर्गी संचेतना, तथा वर्ष सङ्घर्षको उन्नत चेतनाबाट निर्देशित छ र उनको समग्र साहित्य यात्रा नेपाली किसान र मजदुरको जीवन सङ्घर्षको चित्रणमा केन्द्रित भने भाषा र शैली पनि जनताको त्यस भावनालाई व्यक्त गर्ने खालको छ । उनको यही कवित्व नै उनको कवि चेतनाको प्राप्ति हो भने कुनका कविताको कवितात्मक निष्कर्ष पनि यही हो ।

भावी अध्ययनका सम्भावित शोधशीर्षकहरू

- मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन
- प्रगतिवादी विचार र चिन्तनका आधारमा मेरो ढाकर कवितासङ्ग्रहका कविताहरूको अध्ययन ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

(क) पुस्तक सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज. २०५०. पूर्वीय समालोचना सिद्धान्त. काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- आप्टे, शिवराम. सन् १९६६. संस्कृत हिन्दी कोश. वाराणसी : मोतीलाल बनारसी दास प्रकाशन ।
- उप्रेती, गङ्गाप्रसाद. २०५८. व्यक्ति, कृति र प्रवृत्ति. काठमाडौं : प्रतिभा प्रकाशन ।
- ओझा, दशरथ. सन् १९७५. समीक्षाशास्त्र. दिल्ली: राजपाल एण्ड सन्स ।
- ओली, नारायणप्रसाद, २०६७. नारायणप्रसाद ओली स्मृति ग्रन्थ. तेह्रथुम : नारायणप्रसाद ओली स्मृति ग्रन्थ प्रकाशनी समिति ।
- गिरी, मधुसुधन र अन्य. २०६४. शोध सिर्जना र संस्कृत काव्यशास्त्र. छैटौं संस्करण. काठमाडौं : न्युहिरा बुक्स एण्ड इन्टरप्राइजेज ।
- गौतम, देवीप्रसाद. २०५९. प्रगतिवाद परम्परा र प्रवृत्ति. काठमाडौं : श्रीमती मुना गौतम ।
- चापागाडू, नगेन्द्र. २०५१. केही सिद्धान्त केही विश्लेषण. चौथा संस्करण। ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- तिम्सिना, अनिरुद्र. २०५७. मेरो ढाकर. (कवितासङ्ग्रह). तेह्रथुम कृष्णमाया तिम्सिना ।
- त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य. २०४६. नेपाली कविता भाग ४. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- (सम्पा.) साभा कविता. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- थापा, मोहनहिमांशु. २०५०. साहित्य परिचय, चौथो संस्करण. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- दण्डी. सन् १९५८. काव्यादर्श. वाराणसी. चौखम्बा विद्याभवन ।
- देवकोटा. लक्ष्मीप्रसाद, २०४९. लक्ष्मीनिबन्ध सङ्ग्रह. तेह्रौं. संस्करण. ललितपुर:साभा प्रकाशन ।
- न्यौपाने, टङ्क. २०५५. साहित्यको रूपरेखा. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाण्डे, तारकान्त. २०६८. अर्थको आनन्द. काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि. ।
- पौडेल, हेमनाथ. २०६५. प्रगतिवादी दृष्टिमा कवि र कविता. काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
- प्रधान, भिक्टर. २०४४. नेपाली जीवनी र आत्मकथाको सैद्धान्तिक तथा ऐतिहासिक विवेचना. काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
- बन्धु, चूडामणि. (सम्पा.) २०४९. साभा कविता. काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, गोविन्दप्रसाद. २०३१. पूर्वीय काव्य सिद्धान्त. काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
- भट्टराई, गणेशप्रसाद. २०५०. कुलचन्द्र कोइराला दृष्टिकोण एवम् विश्लेषण. काठमाडौं : कुलचन्द्र स्मृति प्रतिष्ठान ।
- भरतमुनि. २०५०. नाटयशास्त्रम्. छैटौं संस्करण चन्द्र स्मृति प्रतिष्ठान ।
- बर्मा, धीरेन्द्र र अन्य. (सम्पा.) २०१९. हिन्दी विश्वकोश. खण्ड २. वाराणसी : नागरी प्रचारिणी सभा

रामकर्ण स्मृतिग्रन्थ. २०६२. तेहथुम : रामकर्ण स्मृतिग्रन्थ प्रकाशिनी समिति ।
राय, बाबुगुलाब. १९७५. सिद्धान्त और साहित्य दिल्ली : रामलाल पुरी ।
लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद र अन्य. २०५४. नेपाली कविता. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
शर्मा, मोहनराज. २०५८. शैलीविज्ञान. काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
..... (सम्पा.) २०५५. समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग. काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
..... र अन्य. २०४९. नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास. चौथो संस्करण ललितपुर :
साभा प्रकाशन ।

शर्मा, रामकृष्ण. २०४३. दशगोर्खा. तेस्रो संस्करण. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
सम, बालकृष्ण. २०११. आगो र पानी. दोस्रो संस्करण. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
सूर्य, स्मृतिग्रन्थ. २०५९. तेहथुम : सूर्य कन्दङ्गवा स्मृतिग्रन्थ, प्रकाशिनी समिति ।

(ख) शोधपत्र सूची

खनाल, नरनाथ . २०६६. मोदनाथ मरहठ्ठाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन. अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
खनाल, प्रदीप. २०५६. सानुभाइ शर्माको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन. अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
गौतम, धर्मराज २०६३. नेपाली साहित्यमा तेहथुम जिल्लाको योगदान. अप्रकाशित स्नातकोत्तर
शोधपत्र. त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
थापा, राजु. २०५६. कवि मदन रेग्मीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र.
त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

पौडेल, सोमनाथ, २०६३. घुम्ने मेचमाथि अन्धो मान्छे कवितासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन. अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

फुँयाल, मंगलचन्द्र. २०६०. युद्धवीर राणाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद. २०४६. क्षेत्रप्रताप अधिकारीका काव्य प्रवृत्ति. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र.
त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

....., २०६२. कविताको संरचनात्मक विश्लेषण. शोधपत्र विद्यावारिधि. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।

(ग) पत्रपत्रिका सूची

एटम, नेत्र र अन्य, रजनी. (वर्ष २, अङ्क २, काठमाडौं २०५३)पृ. ५६ ।

काफ्ले , उमानाथ. 'ओभेलमा परेका सहज कवि'. सङ्गमसुधा. (वर्ष ४०, २०६१ साउन) पृ. ३ ।

घिमिरे, माधवप्रसाद, 'कवितातत्व'. कविता पत्रिका (वर्ष ३, अङ्क ३, २०३२), पृ. ३४५-३४८ ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, 'नेपाली गद्यकवितामा भाषिक लयविधान'. प्रज्ञा. (वर्ष २२, अङ्क ८, काठमाडौं :
ने.रा.प्र.प्र., २०५०) पृ. ३ ।

भट्टराई, रमेश 'प्रतीक योजना र केही नेपाली गद्य कविता'. प्रज्ञा. (वर्ष २२, अङ्क ७८, काठमाडौं :
ने.रा.प्र.प्र., २०५४), पृ. १२३-१३२ ।

पाण्डे ताराकान्त, 'कवितामा बिम्बको स्वरूप र सत्ता'. वाङ्मय. (वर्ष १२, पूर्णाङ्क १२, त्रि.वि., ने.के.वि
२०६२/०६३), पृ. ५६-७१ ।